

HOGYAN NYERJÜK MEG A VÁLASZTÁSOKAT?

HOGYAN NYERJÜK MEG A VÁLASZTÁSOKAT?

QUINTUS TULLIUS CICERO
A HIVATALRA PÁLYÁZÓK KIS KÉZIKÖNYVE

FORDÍTOTTA, A JEGYZETEKET, AZ ELŐSZÓT
ÉS AZ UTÓTANULMÁNYT ÍRTA
NÓTÁRI TAMÁS

SZERKESZTETTE ÉS A KÍSÉRŐTANULMÁNYT ÍRTA
NÉMETH GYÖRGY

LECTUM KIADÓ
SZEGED, 2014

© NÉMETH GYÖRGY, NÓTÁRI TAMÁS 2014

© LECTUM KIADÓ 2014

LEKTORÁLTA

DR. GALÁNTAI ERZSÉBET

DR. SÁRY PÁL

ISBN 978 963 9640 49 8

Kiadja a Lectum Kiadó

6725 Szeged, Szabadsajtó u. 17/A

A kiadásért felel a kiadó ügyvezető igazgatója

Borítóterv Tóth Péter

Nyomtatta és kötötte

Yes-Press 2001 Bt.

TARTALOM

Előszó (Nótári Tamás)	7
Quintus Tullius Cicero: <i>A hivatalra pályázók kis kézikönyve</i> (Fordította és a jegyzeteket írta: Nótári Tamás)	11
Nótári Tamás: Quintus Tullius Cicero és műve, „A hivatalra pályázók kis kézikönyve”	67
Németh György: Választások a köztársaságkori Rómában	143

ELŐSZÓ

A vidéki és a falusi emberek máris barátainknak képzelik magukat, ha tudjuk a nevüket. – Azt a képességet, amely természettől fogva nem sajátod, sajátítsd el: úgy kell színlelned, hogy tetteid természetesnek tűnjenek! – [A pályázónak] arc kifejezését, tekintetét és beszédét mindazok gondolkodásához és akaratához kell alakítania és alkalmaznia, akikkel találkozik. – Legyen az egész városra, minden területre, körzetre és szomszédságra kiterjedő terved! – Érd el, hogy [vetélytársaid] tudják: felügyeled és megfigyeled őket! – Gondoskodj róla, hogy az egész pályázat pompázatos, ragyogó, csillogó és a nép számára kedves legyen, hatalmas feltűnést keltsen, [...] s hogy elterjedjen a vetélytársaid életmódját megőrző ítélet! – Tégy róla, hogy mindazoknak, akiket elkötelezettként kezeden tartasz, világosan meghatározott és kiosztott feladatuk legyen! – A pályázat során különösen ügyelned kell rá, hogy a politika terén reményt keltő és tisztességes vélemény alakuljon ki rólad, de a jelöltség idején mégsem mutatkozhatasz [...] hatalomvágyónak! – A tömeg pedig [...] gondolja azt, hogy az ő javára fogsz munkálkodni!

Aktuális, bevallatlanul is alkalmazott kampányfogások, pedig több mint kétezer éve írták. Nagy valószínűséggel Marcus Tullius Cicero, a híres szónok számára állította össze fivére, Quintus a *Commentariolum petitionis*, vagyis *A hivatalra pályázók kis kézikönyvét*, amikor bátyja a római köztársaság legmagasabb posztjára, a *consuli* hivatalra akarta magát megválasztatni.

A szerzőség kérdése a szakirodalomban vitatott ugyan, ám a hiperkritika álláspontját elutasítva és a szöveg kapcsán – az ellenkező meggyőző bizonyításáig – az eredetiség vélelmét alkalmazva érdemesnek tűnik elfogadnunk, hogy a levél formájában írott mű szerzője Quintus Tullius Cicero, címzettje pedig a nagyhírű fivér és szónok, Marcus.

A *consuli* választások – minden évre két *consult* választottak – Róma politikai életében nehezen alábecsülhető jelentőséggel bírtak, hiszen a következő esztendőre nagyban befolyásolták a birodalom sorsát, ami érthetővé teszi a kampány számos esetben éles és elszánt hangvételét. Marcus Tullius Cicero ún. 'új emberként' (*homo novus*), vagyis olyan személyként indult harcha e méltóság elnyeréséért, akinek ősei nem töltöttek be magasabb posztot az állam vezetésében. Marcusnak azon kellett igyekeznie, hogy a legteljesebb mértékben kihasználva a rendelkezésére álló eszközöket – elsősorban szónoki hírnevét – megkísérelje arisztokrata származású, ám züllött életvitelükről és gátlatlanságukról hírhedt vetélytársai elől elragadni a győzelmet.

Az ókori szerző, Quintus Tullius Cicero azt tanácsolja, hogy a közéleti tisztségek megszerzése érdekében a pályázónak semmilyen trükkötől, hamis ígérettől, hazugságtól és színleléstől sem szabad visszariadnia. Hogy e már-már Macchiavellit megelőlegező, gátlástalan oportunizmusra és manőverezésre tanító feljegyzést mennyiben használta fel Marcus Tullius Cicero – nem tudjuk. Tény, hogy elérte a célul kitűzött pozíciót. Korunkból is ismerős a kötetben taglalt eljárás, ez teszi folyvást érvényessé a leírtakat.

A szöveg átültetése során igyekeztem a szöveg értelmét minél pontosabban visszaadni, s némely esetben – ahol erre lehetőség nyílott – az eredeti nyelvtani konstrukciót

is megtartani, ha ez nem ment a magyarosság és az érthetőség rovására. A fordítást bőséges jegyzetapparátussal láttam el, ami az olykor világosabbnak tetsző, olykor homályosabb utalásokat segít megérteni.

Az itt olvasható fordítás a nyolc évvel korábban megjelent változat (*Hogyan nyerjük meg a választásokat? Quintus Tullius Cicero: A hivatalra pályázók kézikönyve*, Szeged, Lectum Kiadó, 2006) alapos, teljes körű átdolgozásának, javításának az eredménye, úgyszólván attól független fordítás. Ennek során több ponton figyelembe vettem Adamik Tamás (*Harc a szavazatokért*, Aetas 2006/2–3. 284–287) és Simon Attila (*Kampánytanácsok az ókori Rómában*, Debreceni Disputa 2006/3. 39–43) észrevételeit és javaslatait, akiket azokért ehelyütt köszönet illet.

A *Commentariolum petitionis*nak – az itt, illetve a nyolc éve megjelent kötetben olvasható, e sorok írójától származón kívül – három magyar fordítása jelent meg: Fábián Gáboré a XIX. század második felében (Fábián G.: *M. T. Cicero összes levelei, időrendes sorozatban I–VII.*, Pest, 1861–1864), Fejér Lajosé a XX. század elején (Fejér L.: *Quintus Cicero levele bátyjához Marcus T. Cicerohoz a consulválasztásról*, A Mezőtúri Ref. Főgymnasium 1914–15-ik évi értesítője, Mezőtúr 1915), és Havas Lászlóé a XX. század végén (Havas L.: *Uralkodó és polgár antik tükörben I–II.* Agatha XXI., Debrecen, 2007). Két fordítás látott napvilágot, amely a *Commentariolum* egyes részeit ültette át magyar nyelvre: Borzsák Istváné (Borzsák I.: *Római történeti chrestomathia*, Budapest, 1963) és Havas Lászlóé (Havas L.–Óbis H.–Szűcs G.–Ujlaki I.: *Róma. Egy világbirodalom politikai, erkölcsi és történelmi eszméi I–II.*, Debrecen, 1998).

A fordítást követő utótanulmányomban az antik kommentár műfaját, a „*kis kézikönyv*” szerzőségének kérdését, a szerző, Quintus Tullius Cicero és a címzett, Marcus Tullius Cicero életpályáját, a mű szerkezetét, a vetélytársakról, Antoniusról és Catilináról adott jellemzést, az egyesületeknek és a *clienseknek* a római választásokban betöltött szerepét, valamint a választási csalás tényállásának és elbírálásának kialakulását vizsgáltam. Ezen írást a fordításhoz fűzött magyarázatokban és az utótanulmányban felhasznált antik forrásokat és modern szakirodalmi munkákat tartalmazó rövidítésjegyzék zárja. Németh György kísérő tanulmánya a köztársaságkori Róma választási rendszerét és a politikai manipuláció eszközeit tárgyalja behatóbban.

Budapest, 2014. január 31.

Nótári Tamás

QUINTUS TULLIUS CICERO

A HIVATALRA PÁLYÁZÓK KIS KÉZIKÖNYVE

Fordította és a jegyzeteket írta
Nótári Tamás

Quintus üdvözlétét küldi bátyjának, Marcusnak!¹

I (1) Noha bővében vagy mindannak, amit az emberek tehetséggel, gyakorlattal vagy szorgalommal elérhetnek, a bennünket összefűző szeretet miatt mégsem ítéltem feleslegesnek megírni neked, ami – minthogy éjjel és nappal pályázásodról gondolkodtam – eszembe jutott; nem azért, hogy ebből valami újat tanulj, hanem azért, hogy ami e tárgyban elszórtnak és rendezetlennek tűnik, rendszerű felosztásban egy szempont szerint gyűjtsem össze.² Noha természetünk gyakorolja ránk a legnagyobb hatást, mégis úgy tűnik, hogy a hivatalra pályázás néhány hónapjában a színlelés legyőzheti a természetet.³

(2) Gondold meg:⁴ milyen közösségről van szó, mire pályázol,⁵ és ki vagy!⁶ Amikor lemegy a Forumra,⁷ úgy-szólván nap mint nap ezen kell töprengened: „*Új ember*”⁸ vagyok, a *consuli hivatalra*⁹ pályázom, *Rómában élek*.¹⁰ Ne ved ismeretlen voltát leginkább a szónoki dicsőségeddel el-lensúlyozhatod. E tehetség mindig felette nagy méltóságot jelentett;¹¹ senkit sem lehet a *consuli* hivatalra méltatlan-nak ítélni, aki a volt *consulok* méltó védője.¹² Ezért – mivel e dicsőségből indulsz ki, és ennek köszönhetően vagy az,

aki vagy¹³ – olyan felkészülten kezdj beszélni, mintha minden egyes ügyben tehetséged egészéről születne ítélet. (3) Ügyelj arra, hogy e képességed eszköztára – amelyről tudom: nem szűkös – készen rendelkezésedre álljon, s gyakran idézd emlékezetedbe, amit Démosthenész szorgalmáról és gyakorlatairól Démétrios írt!¹⁴ Tégy továbbá arról, hogy világosan kitűnjön: nagy számban vannak minden rendű és rangú barátaid! Melletted állnak ugyanis azok, akiket nem sok 'új ember' mondhat híveinek:¹⁵ az összes adóberlő,¹⁶ szinte az egész lovagrend,¹⁷ sok, hozzád hű vidéki város,¹⁸ sok általad védett ember az egyes rendekből,¹⁹ jó néhány egyesület,²⁰ s ezeken felül számos fiatal,²¹ akit szónoki tehetségeddel nyertél meg magadnak, valamint a nálad mindennap látogatást tevő barátok kitartó sokasága. (4) Legyen rá gondod, hogy mindezeket megtartsd, s hogy figyelmeztetve és kérve őket feltétlen elérd, hogy mind azok, akik egy adott ügyből kifolyólag már lekötöztetted, mind pedig azok, akik még akarnak tőled valamit, megértsék: nem lesz más alkalmuk sem arra, hogy hálájukat leróják, sem pedig arra, hogy lekötöztetjük tegyenek!²² Nagy eséllyel sokat segíthet egy 'új embernek' a tekintélyes férfiak, kiváltképp a volt *consulok* jóakarata. Javadra válik, ha éppen azok, akiknek tisztére és rendjébe törekszel, arra a tisztre és rendjükre méltónak tartanak.²³ (5) Mindnyájuktól körültekintően segítséget kell kérni, hozzájuk kell csatlakozni, őket kell meggyőzni arról, hogy az államügyekben mindig a szenátori párttal²⁴ értettünk egyet, s hogy sohasem álltunk a néppárt oldalán; ha pedig úgy is tűnt, hogy olykor a néppártiak szájíze szerint beszéltünk,²⁵ azt azzal a szándékkal tettük, hogy Cn. Pompeiushoz csatlakozzunk, hogy őt – aki a legnagyobb befolyással rendel-

kezik – pályázásunk során barátunknak, vagy legalábbis ne ellenségünknek tudhassuk. (6) Munkálkodj továbbá azon, hogy magad mellé állítsd az előkelő fiatalokat, illetve azokat, akik már melletted állnak, elszánt híveidnek megtartsd.²⁶ Nagy méltóságot kölcsönöznek majd neked. Sokukat megnyerted már magadnak: juttasd tudomásukra, hogy milyen nagyra tartod őket! Ha elérted, hogy akik rokonszenveznek veled, lelkesen támogassanak is, hatalmas előnyt jelentenek majd számodra.

II (7) Az is komoly segítségedre lesz, hogy 'új ember' vagy, mivel olyan előkelők fognak veled együtt a *consuli* posztra pályázni, hogy senki sem akad majd, aki azt merné állítani: nemességük szükségképpen nagyobb előnyt jelent számukra, mint számodra rátermettséged. Ugyan ki vélné úgy, hogy a legmagasabb származású jelöltek, P. Galba és L. Cassius pályáznak a *consuli* tisztségre?! Belátod tehát, hogy a leghatalmasabb családokból származók sem vehetik fel veled a versenyt – lévén hogy gyengék.²⁷ (8) „Viszont Antonius és Catilina terhemre vannak.”²⁸ Épp ellenkezőleg! Egy derék, szorgalmas, feddhetetlen, ékesszóló és a lényeglátóak által kedvelt férfi pont ilyen vetélytársakat szeretne: ifjúkorától kezdve mindkettő orgyilkos, mindkettő kicsapongó, mindkettő nincstelen! Láttuk, egyikük vagyonát elárverezték,²⁹ s hallottuk, hogy esküt tett: Rómában egy tisztességes perben nem tud versenyre kelni egy göröggel! Tudjuk, hogy jeles *censoraink*³⁰ ítélete alapján kizárták a szenátusból,³¹ láttuk, hogy amikor *praetori* tisztségért³² kelt versenyre veled, barátai, Sabidius és Panthera támogatták³³ – nem lévén más híve, akit a szavazótáblák ellenőrzéséhez ki tudott volna állítani³⁴ –, s hogy amikor hivatalban volt, barátnőjét, akivel nyíltan együtt élt, mégis

a rabszolgapiacról vásárolta.³⁵ Amikor a *consulságra* pályázott, inkább azon volt, hogy mélységesen gyalázatos küldöttsége során az összes kocsmárost kifossa,³⁶ mintsem azon, hogy a római nép javán munkálkodjék, és azt megengesztelje. (9) A másik pedig, ó, halhatatlan istenek!³⁷ Milyen kiválóság ékesíti! Először is ugyanolyan előkelő, mint Catilina. Vagy még előkelőbb? Nem! Viszont rátermett! Hogy miért? Mivel Antonius még a saját árnyékától is félt, ez viszont még a törvényektől sem. Atyja ínségébe született bele, nővére parázna környezetében nevelkedett fel, a polgárháború vérontásában edződött meg; első ténykedése az államügyekben római lovagok meggyilkolásában merült ki (ugyanis azon gallok élére, akikre emlékszünk, s akik a Titiniusok, Nanneiusok és Tanusiusok fejét levágták, Sulla egyedül Catilinát állította).³⁸ Ennek során ez az ember saját kezével ölte meg nővére férjét, a kiváló Q. Caeciliust, a római lovagot, aki semmilyen párthoz nem tartozott, s mind természeténél, mind pedig koránál fogva mindig is csendes életet élt.³⁹

III (10) Mit mondjak most arról, hogy veled együtt pályázik a *consulságra* az, aki a római nép számára oly kedves M. Mariust⁴⁰ a római nép szeme láttára végigvesszőzte az egész városon, egy síremlékhez kergette,⁴¹ ott mindenféle kínzással összemarcangolta, a még élő ember torkát jobbával karddal átvágta, miközben baljával a fejtetőn hajába kapaszkodott, s a fejét kezével körbehordozta, míg ujjai között patakokban folyt a vér?! Arról, aki ezt követően színesekkel és gladiátorokkal úgy élt együtt, hogy emezek a kéjvágyának, amazok a gazságának voltak bűnsegédei?⁴² Arról, aki egyetlen, még oly szent és még oly tiszteletreméltó helyre sem lépett be úgy, hogy másokon – még ha

azok vétlenek voltak is – hitványságával ne hagyta volna rajta a gyalázat gyanúját?!⁴³ Arról, aki legközelebbi barátaira a *szenátusban* Curius és Annius, a palotákban Sapala és Carvilius, a lovagrendben Pompilius és Vettius személyében tett szert?!⁴⁴ Arról, aki olyan vakmerő, olyan romlott, s kéjsóvárságában olyan ügyes és agyafúrt, hogy jóformán szüleik ölében rontott meg serdületlen gyermekeket?!⁴⁵ Mit írok most neked Africa tartományról, mit írok a tanúvallomásokról?! Közismertek, olvasd csak gyakrabban! De úgy hiszem, ezt mégsem hagyhatom ki: először is e perből olyan nincstelenül került ki, mint amilyen néhány bírāja a per előtt volt, utóbb pedig annyira meggyűlöltek, hogy mindennap más eljárás indult ellene. Ezzel az emberrel úgy áll a dolog, hogy inkább félnek tőle, még akkor is, ha éppen nyugton van, mintsem hogy megvetnék, ha éppen ügyködik valamin. (11) Mennyivel szerencsésebb jelöltség jutott osztályrészedül, mint nemrég C. Coeliusnak, aki szintén 'új ember' volt!⁴⁶ Két olyan előkelővel pályázott együtt, akik esetében mégis minden más nagyobb jelentőséggel bírt, mint maga az előkelőség: kiemelkedő tehetségük, egyedülálló tisztességük, korlátlan támogatottságuk, a jelöltség idején tanúsított kivételes megfontoltságuk és igyekezetük – s egyiküket mégis legyőzte Coelius, noha származás tekintetében alulmúlta, s jóformán semmiben sem múlta felül. (12) Ezért ha azt teszed, amit természeted és állandó igyekezeted lehetővé tesz, amit időbeosztásod megkövetel, amit megtehetsz, és amit meg kell tenned, akkor nem lesz nehéz megküzdened e vetélytársakkal, akiket származásuk végképp nem tesz annyira jelessé, mint amennyire hírhedtté jellemhibáik teszik őket. Hiszen hol

találni olyan aljas polgárt, aki egyetlen szavazattal két tört akarna döfni az államba?!⁴⁷

IV (13) Mivel kifejtettem, hogy 'új ember' létedre milyen támaszaid vannak és lehetnek, most a jelöltség jelentőségéről kell szólni.⁴⁸ A *consuls*ágra pályázol, és senki sincs, aki ne tartana méltónak e tisztségre – sokan vannak viszont, akik irigyelnek. Lovagi sorból származó emberként pályázol ugyanis a legmagasabb közéleti tisztségre: egy olyan magas posztra, ami egy bátor, ékesszóló és feddhetetlen embernek jóval nagyobb jelentőséget kölcsönözhet, mint másoknak. Ne gondold, hogy akik korábban betöltötték e tisztséget, nem látják, milyen méltóságot érsz el, ha eléred ugyanazt a posztot! Gyanítom, hogy a *consuls*ágot egykor birtokló családok sarjai, akik nem érték el őseik méltóságát, irigyek lesznek majd rád – kivéve, ha nagyon szeretnek. S véleményem szerint azok az 'új emberek', akik a *praetori* tisztséget már betöltötték, szintén nem akarják, hogy rangban felülmúld őket – kivéve, ha valamilyen szívességgel már lekötelezted őket. (14) Hogy a népből hányan irigyelnek,⁴⁹ s hogy az elmúlt évek választási gyakorlata miatt hányan idegenkednek az 'új emberektől' – mindez eszedbe jut, biztosan tudom. Szükségképpen jó néhányan vannak, akik azon perek miatt, amiket vittél, haragszanak rád.⁵⁰ Ezt is alaposan meg kell fontolnod: vajon kiket tudhatsz ellenségednek azért, mert Cn. Pompeius dicsőségét oly nagy erőfeszítéssel igyekeztél gyarapítani?⁵¹ (15) Ezért – hiszen egyfelől a legmagasabb közéleti tisztségre pályázol, másfelől pedig ismered az ellened dolgozó erőket – a legnagyobb megfontoltságot, gondosságot, erőfeszítést és igyekezetet kell tanúsítanod.

V (16) A közéleti tisztségekre történő pályázás két szempont gondos megfontolására osztható fel: az egyik a barátok ragaszkodásának, a másik a nép jóakaratának megnyerésére irányul. A barátok ragaszkodását szívességekkel, szolgálatkészséggel, régi kapcsolatokkal, előzékenységgel és természet adta kedvességgel kell megszerezni. Ám a barátság e fogalma a pályázás esetében szélesebb körű, mint egyébként az életben – ugyanis mindenkit, aki valamiféle jóakaratot mutat irányodba, aki értékkel, aki otthonodban fel-felkeres, barátaid közé kell számítanod! De a leghasznosabb mégis azokhoz kedvesen és udvariasan viszonyulni, akik igazabb okból, vagyis rokonság, sógorság, egyazon közösséghez tartozás vagy valamely más ismeretség miatt barátaid.⁵² (17) Továbbá nagyon kell igyekezned azon, hogy aki jól ismer, s leginkább, aki házadhoz tartozik, szeressen, és azt kívánja, hogy minél befolyásosabb légy, valamint a veled egy körzethez⁵³ és szomszédságodhoz⁵⁴ tartozók, a kliensek,⁵⁵ aztán a szabadosok,⁵⁶ s végül még a rabszolgák is – ugyanis szinte minden beszélgetés, ami hírünket a Forumon eldönti, az egyes háztartások tagjaitól indul ki!⁵⁷ (18) Továbbá sokféle barátot kell szerezned: a látszat kedvéért rangos és neves embereket⁵⁸ (ezek – még ha szavazatszerzésre nem is fordítanak oly nagy fáradságot – a pályázónak némi méltóságot kölcsönöznek); a jogi lehetőség megszerzéséhez *magistratusokat*⁵⁹ (ezek közül leginkább *consulokat*, valamint *néptribunusokat*⁶⁰); a *centuriák* megnyeréséhez kivételesen népszerű embereket!⁶¹ Valamint azokat, akik egy körzetet, egy *centuriát* vagy valamely szívességet kaptak, vagy kapni remélnék tőled, különösen igyekezz megnyerni és elkötelezni – ezen évek során ugyanis e becsvágyó emberek elszántan és min-

den erejükkel azon fáradoztak, hogy a velük egy körzethez tartozóktól megszerezzék, amire pályáznak! Minden lehetséges eszközzel azon fáradozz, hogy ezek az emberek lelkesen és saját legerősebb akaratukból elszánt híveid legyenek! (19) Ha pedig elegendő számú hálás embered volna, akkor számodra mindennek készen kell állnia, mint ahogy bízom benne, hogy készen is áll. Hiszen ebben a két évben⁶² négy, a választási küzdelem szempontjából nagyon is hálás emberekből álló egyesületet köteleztél el magadnak, C. Fundanusét, Q. Galliusét, C. Corneliusét és C. Orchivusét.⁶³ Tudom – hiszen jelen voltam –, hogy ezeknek a társai mit fogadtak és erősítettek meg neked, amikor pereiket rád bízta. Ezért ebben a pillanatban a következőt kell tenned. Be kell hajtanod tőlük, amivel tartoznak, gyakran emlékeztükbe idézve, kérve, megerősítve és ügyelve rá, hogy belássák: sohasem adódik majd más alkalom hálájuk kifejezésére! Az embereket nyilvánvalóan mind a jövőben tőled várható szívességek reménye, mind pedig a közelmúltban kapott jótétemények arra fogják sarkallni, hogy buzgón támogassanak. (20) S egyáltalában tégy róla – mivel jelöltségedet legfőképp a barátságok azon fajtája biztosítja, amelyre ügyvédként szert tettél –, hogy mindazoknak, akiket elkötelezettként kezdedben tartasz, világosan meghatározott és kiosztott feladatuk legyen! S ahogy ezek közül soha senkinek sem voltál terhére, annak megfelelően gondoskodj róla, hogy megértsék: mindazt, amivel – elképzelésed szerint – neked tartoznak, erre az időpontra tetted félre!

VI (21) Mivel azonban az embereket leginkább három dolog indítja jóindulatra és a választás során tanúsított efféle igyekezetre: a szívesség, a remény és a lelki rokon-

szenv, ügyelni kell arra, hogy mindezek egyes válfajait hogyan használjuk fel. A legkisebb szívességek is rábírák az embereket arra, hogy azt gondolják, elegendő okuk van a választás kapcsán fáradozni. Azok pedig, akiket megmen-tettél – és számos ilyen ember áll rendelkezésedre –, kivált-képp belátják majd, hogy ha ebben a helyzetben téged nem támogatnának kellőképpen, a jövőben mindenki semmibe veszi majd őket. Noha ez így van, mégis kérned kell őket erre, s arra a meggyőződésre kell jutniuk, hogy akik ed-dig a mi lekötöztetettjeink voltak, azoknak kölcsönösen mi is lekötöztetettjeivé válhatunk! (22) Azok esetében pedig, akiket reménykeltéssel⁶⁴ lehet megragadni – az emberek e fajtája sokkal szorgalmasabb és szolgálatkészebb –, érd el, hogy úgy lássák: segítséged nyilvánvaló és elérhető;⁶⁵ s végül megértsék: szívességeikre gondosan ügyelsz, figyel-mesen nézed és észreveszed, ki mit ér el!⁶⁶ (23) Az igye-kezet harmadik válfaja⁶⁷ a rokonszenvet célozza meg, amit oly módon kell majd megerősíteni, hogy hálásnak mutat-kozol, olyan témákról szóló beszélgetésekbe kapcsolódsz be, amelyek miatt mindenki lelkes támogatódnak fog tűn-ni, s észrevehetően azonos jóakaratot tanúsítasz mindenki iránt, és barátságokat kötsz azokkal, akiknek segítségével felcsillantod, hogy veled mindennapi baráti kapcsolatba kerülhetnek.⁶⁸ Mindezen lehetőségek esetében meg kell ítélned és fel kell mérned, hogy ki mire képes, tudnod kell, kinek hogyan járj a kedvébe, s hogy kitől mit várhatsz és követelhetsz!⁶⁹ (24) Vannak ugyanis olyanok, akik szomszédjaik körében és vidéki városokban népszerűek, gon-doskodó természetűek és jómódúak:⁷⁰ ezek – ha korábban nem is törekedtek e szívességre – a körülmények folytán könnyen fáradozhatnak annak érdekében, akinek valami-

vel tartoznak, vagy akitől akarnak valamit. Az ilyesfajta embereknek úgy kell szolgálatára lenned, hogy ők maguk is észrevegyék: tudod, kitől mit vársz, érzed, mit kapsz, és emlékszel arra, mit kaptál! Vannak mások pedig, akik vagy semmivel sem tudnak hasznodra válni, vagy a velük egy körzetben élők számára is gyűlöletesek, és nincs bennük annyi hajlandóság és képesség, hogy a körülményeknek megfelelően erőfeszítéseket tegyenek – ügyelj arra, hogy ezeket megkülönböztessed, nehogy csekélyebb támogatást kapj, noha nagyobb reményt helyeztél beléjük!

VII (25) S noha a megszerzett és megalapozott barátságokból bizakodást és megerősítést kell meríteni, a pályázás idején mégis igen sok és roppant hasznos barátságot szerezhetünk. Az egyéb nehézségek mellett a pályázásnak mégis megvan ez az előnye: tisztességes úton baráti körödbe vonhatsz – amit az életben egyébként nem tehetsz meg –, akit csak akarsz; ha ezekhez az emberekhez más időben közelednél, olybá tünnék, hogy értelmetlenül cselekszel, ha viszont a pályázás idején nem ápolnád sokakkal gondosan kapcsolatodat, úgy tünnék, mintha nem is volnál pályázó.⁷¹ (26) Magam pedig megerősítelek abban, hogy senkit sem találsz (hacsak valamiféle kötelezettség nem kapcsolja vetélytársaid valamelyikéhez), akinél – ha igyekszel – ne érnéd el könnyen, hogy valamilyen szívességgel érdemeket szerezzen magának, hogy megkedveld, hogy szívességgel tartozz neki, s hogy hamarosan belássa: nagyra értékeled, szívből cselekszel, és jóakarattal viseltetsz iránta,⁷² valamint hogy ebből nem rövid és csak a választás idejére szóló, hanem szilárd és tartós barátság származik. (27) Senki sem lesz – hidd el nekem –, aki elmulasztaná a kínálgató alkalmat, hogy veled barátságot kössön, kiváltképpen, ha a

véletlen úgy hozná, hogy a veled együtt pályázók barátsága vagy megvetést érdemel, vagy kerülendő,⁷³ s azok ezt – amire én magam is buzdítalak – nem csupán elérni, hanem még kezdeményezni sem tudnák. (28) Hogyan kezdhetne hát el Antonius embereket maga köré gyűjteni és barátai közé hívni, akiket magától saját nevében meg sem szólíthat?!⁷⁴ Semmi sem tűnik számomra ostobábbnak, mint azt hinni, hogy lelkes híveddé lesz az, akit nem is ismersz. Kiemelkedő dicsőségnek, méltóságnak és jelentős tetteknek kell kitüntetnie egy férfit, hogy olyan emberek, akik nem is ismerik, ajánlók sokasága nélkül e tisztségbe emeljék. Mint ahogy nagy, gondatlanságból elkövetett vétek nélkül nem történhet meg, hogy egy semmirekellő, rest, megbízhatatlan és tehetségtelen, rosszhírű férfi, akinek nincsenek barátai, megelőzzön egy sokak támogatásával és mindenki nagyrabecsülésével felvértezett embert.

VIII (29) Ezért gondoskodj arról, hogy minden *centuriát* különféle emberekhez fűződő baráti szálakkal biztosítsd magadnak! Először is – ami szem előtt van – nyerd meg magadnak a szenátorokat, a római lovagokat, és minden rendből a derék és hálás embereket!⁷⁵ Sok szorgalmas városi ember, sok hálás és jóra való szabados fordul meg a Forumon; a legnagyobb gondossággal munkálkodj azon, hogy ezek, akiket akár magad, akár közös barátaitok révén el tudsz érni, lelkes híveid legyenek: keresd fel és gyűjtsd őket magad köré, hozd tudomásukra, hogy hatalmas szívesseget tesznek neked! (30) Legyen továbbá az egész városra, minden területre, körzetre és szomszédságra kiterjedő terved – ha ezekből a vezető embereket baráti körödbe vontad, rajtuk keresztül a fennmaradó tömeget is könnyen kézben tartod majd! Ezt követően védsl

kedbe és emlékezetedbe egész Itáliát, valamennyi körzetével együtt és egészében is, és ne engedd, hogy Itáliában egyetlen vidéki város, egyetlen település, egyetlen helytartóság⁷⁶ vagy akár csak egyetlen hely legyen, ahol nincsen megfelelő támaszod!⁷⁷ Keress minden vidéken embereket, kutass utánuk, ismerd meg, keresd fel és erősítsd meg őket, gondoskodj róla, hogy szomszédságukban fáradozzanak érted, és ügyedben úgy járjanak el, mintha ők maguk lennének a jelöltek! (31) Barátjuknak akarnak majd tudni, ha látják, hogy te is törekszel az ő barátságukra;⁷⁸ hogy ezt megértsék, eléred majd egy megfelelő beszéddel. A vidéki és a falusi emberek máris barátainknak képzelik magukat, ha tudjuk a nevüket; ha pedig még azt is gondolják, hogy valamiféle védelmet szereznek maguknak, nem mulasztanak el egyetlen alkalmat sem, hogy érdemeket szerezzenek. Őket a többiek – legkivált vetélytársaid – még csak nem is ismerik, te viszont ismered, és könnyen meg is ismered őket, hisz e nélkül nem lehet szó barátságról. (32) Ám ez még nem elég – még akkor sem, ha nagy erőfeszítést jelent is –, ha nem követi a haszon reménye, s hogy ne csak névkiáltónak, hanem jó barátnak is tűnj. Így a legbiztatóbb reményeid lehetnek, mivel mindazok, akik a velük egy körzetben lakók körében saját becsvágyuk miatt a legnagyobb befolyással bírnak, a *centuriák*ban lelkes híveid lesznek, s a többieket is megnyered támogatóknak – akiknek az azonos körzetben lakók egy részénél a vidéki városokhoz, a szomszédsághoz vagy a testülethez fűződő kapcsolataik miatt befolyásuk van. (33) Úgy látom, hogy a lovagi *centuriákat* már sokkal könnyebben meg lehet nyerni:⁷⁹ először meg kell ismerni a lovagokat (ugyanis kevesen vannak), majd fel kell őket keresni (sokkal könnyebben lehet ugyanis a

fiatalabbakat barátoknak megnyerni). Továbbá ifjúkorodtól kezdve a legkiválóbbak és a legműveltebbek vannak körülötted;⁸⁰ ezek pedig – mivel a lovagrendhez tartozol – a közös rendi érdeket fogják követni, ha annak érdekében is igyekezetet fejtessz ki, hogy ne csak a rend jóakarata, hanem az egyes személyek barátsága révén is biztos támogatóként megnyerj magadnak e *centuriákat*. Ugyanis a fiatalok fáradozása a szavazatok megszerzése, az egyes emberek felkeresése, az eredmények hírüladása és a csodálatos kíséret kiállítása terén nagyszerű, és tiszteletet ébreszt.⁸¹

IX (34) És minthogy a kíséretről esett szó, arról is gondoskodnod kell, hogy nap mint nap minden rendű, rangú és korú emberekből álló kísérettel rendelkez, hiszen magából a sokaságból lehet arra nézve következtetést levonni, hogy mekkora erőt és esélyt mondhatsz majd magadénak a Mars-mezőn!⁸² A kíséretnek pedig három fajtája van: az egyik, akik köszöntésedre otthonodba mennek, a másik, akik elkísérnek a Forumra, és a harmadik, akik egész nap kíséretnek. (35) A köszöntőket illetően⁸³ – akik leginkább a köznépből származnak, és a mostani szokásnak megfelelően több pályázót is felkeresnek – arra kell ügyelned, hogy úgy tűnjék: ez a részükről igencsak jelentéktelen szolgálat számodra módfelett kedves! Éreztesd azokkal, akik házadba jönnek,⁸⁴ hogy számolsz velük (közöld ezt barátaikkal, akik majd visszamondják nekik, s mondogasd ezt gyakorta nekik maguknak is)! Így azok az emberek, akik több vetélytársat is felkeresnek, és látják, hogy van egy, aki e szolgálatot igenis számon tartja, gyakran ahhoz az egyhez csatlakoznak, a többit elhagyják, és lassanként közös emberből sajátjá, látszattámogatókból stabil szavazatszervezőkké válnak. Gondosan ügyelj arra, hogy ha valakiről,

aki elkötelezte magát melletted, azt hallod vagy észleled, hogy – úgymond – csak színleg ténykedik érdekedben, ha mentegetőzni akarna előtted azt hivén, hogy gyanúba keveredett, tagadd, hogy erről bármit is hallottál volna vagy tudnál! Erősítsd meg, hogy jóakarátában sohasem kételkedtél, és nem is kételkedhetsz, hiszen semmiképpen sem lehet barátod az, aki úgy véli, hogy nem tesz érted eleget! Tudnod kell azonban, hogy ki hogyan viseltetik irántad, hogy eldönthesd: kiben mennyire bízatsz meg? (36) Jelezd továbbá, és tedd nyilvánvalóvá, hogy amennyivel azok feladata, akik téged a Forumra elkísérnek, nagyobb, annyival kedvesebb is számodra azokénál, akik otthonodban köszöntenek! S ha lehet, mindig meghatározott időpontokban menj a Forumra: a téged nap mint nap oda elkísérő tömeg nagy népszerűséget és nagy méltóságot kölcsönöz!⁸⁵ (37) E kíséret harmadik fajtája a téged állandóan kísérgetők serege.⁸⁶ Gondoskodj róla, hogy ezek az önkéntesek felfogják: e hatalmas szívességgel mindörökre leköteleznek! Azoktól pedig, akik ezzel tartoznak neked, nyíltan hajtsd be a követelést! S akik életkoruk vagy elfoglaltságuk miatt nem tudnának állandóan kísérgetni, rendeljék ki rokonaikat e feladatra! Ragaszkodom hozzá, és lényegesnek tartom, hogy mindig tömeg vegyen körül. (38) Ezen kívül dicsőségedet és méltóságodat növeli, ha körülötted lesznek majd azok, akiket te védtél és mentettél meg, s akik neked köszönhetik felmentő ítéletüket. E szolgálatokat nyíltan követeld ki tőlük: törlesszék csak adósságukat e szívességgel, hiszen egyesek tulajdont, mások becsületet, megint mások életet és vagyont nyertek általad minden erőfeszítés nélkül, más alkalmuk pedig nem lesz, hogy ezt meghálálhassák neked!⁸⁷

X (39) S mivel egész gondolatmenetem⁸⁸ a barátok szerzésével foglalkozik, véleményem szerint nem mellőzhető az sem, amitől ennek során óvakodnod kell. Mindent eláraszt a csalárdság, az intrika és az aljasság.⁸⁹ Az efféle eszmefuttatás nem adhat receptet arra, hogy mi alapján lehet megkülönböztetni a jóakarót a színlelőtől – csak arra van lehetőségem, hogy figyelmeztesselek. Kivételes tehetséged indította ugyanazokat az embereket arra, hogy barátságot színleljenek, és hogy irigyeljenek. Ezért tartsd emlékezetedben Epikharmos e gondolatát: „Ne bízz könnyelműen – ez a bölcsesség gerince”!⁹⁰ Ahogyan barátaid erőfeszítéseit észleled, úgy ismerd fel gyalázóid és ellenségeid céljait és típusait is! (40) Ezeknek három fajtája van – az első: akiket megbántottál; a második: akik, bár nincsen rá okuk, nem szeretnek; a harmadik: vetélytársaid közeli barátai. Tisztázd magad nyíltan azok előtt, akiket megbántottál azzal, hogy egy barátod érdekében beszéltél ellenük; tégy említést kapcsolataidról, ébressz bennük reményt: az ő ügyeikben is épp ilyen gondosan és kötelességtudóan fogsz eljárni, ha elnyerik barátságodat! Azoknál, akik minden különösebb ok nélkül nem szeretnek, akár jótettel, akár reményt keltve, akár szívességgel kecségtetve légy rajta, hogy őket makacsságuktól eltántorítsd! Azokkal, akiknek a rokonszenvét vetélytársaidhoz fűződő barátságuk miatt nem bírod, légy számításból ugyanúgy szolgálatkész, mint az előbbiekkal, és – ha be tudod bizonyítani – tedd nyilvánvalóvá, hogy vetélytársaid iránt is jó szándékkal viseltetsz!⁹¹

XI (41) Mivel a barátsághözjáról már elég szó esett, a pályázásnak arról a részéről kell szólnom, amely a közép megnyeréséhez kapcsolódik.⁹² Ez megköveteli, hogy

nevükön szólítsd meg az embereket, továbbá a hízélgést, a kitartást, a jószándékot, a hírverést és a közéleti tekintélyt. (42) Először is tedd nyilvánvalóvá: teszel annak érdekében, hogy megismerd az embereket; s tégy erőfeszítéseket, hogy ez napról napra jobban menjen! Szerintem semmi más nem tesz ennyire közkedveltté és népszerűvé.⁹³ Azután azt a képességet, amely természettől fogva nem sajátod, sajátítsd el: úgy kell színlelned, hogy tetteid természetesnek tűnjenek! Nem hiányzik belőled ugyan a kedvesség, ami egy derék és kellemes emberhez méltó, de nagyon nagy szükség van a színlelésre is, ami – noha az életben egyébként bűnös és gyalázatos dolog – a pályázás során mégis hasznos. Ugyanis amikor a bólogatás valakit hitványabbá tesz, akkor hitvány dolog, amikor viszont barátságot fakaszt, nem annyira elítélendő – a pályázó számára pedig nélkülözhetetlen, hiszen arckifejezését, tekintetét és beszédét mindazok gondolkodásához és akaratahoz kell alakítania és alkalmaznia, akikkel találkozik. (43) Noha a kitartásról nem szól előírás, maga a kifejezés megmutatja, hogy mit is jelent a dolog.⁹⁴ Igenis nagy előnyökkel jár, ha sehonnan sem vonulsz vissza – ez mégiscsak a kitartás gyümölcse –, s nem csupán Rómában és a Forumon vagy jelen, hanem kitartóan és nagy odafigyeléssel gyűjtöd a szavazatokat, gyakran kéred ugyanazok támogatását, s nem engeded – már amennyire ez kivitelezhető –, hogy bárki azt mondhassa: nem kérted érdemben a támogatását! (44) A jótékonyásnak is híre megy.⁹⁵ Egyrészt vagyonod miatt, amiből ugyan nem juttathatsz a tömegnek – de ha barátaid dicsérik, a tömegnek már az is kedves. Másrészt a lakomák miatt, amelyeket neked és barátaidnak szélteben-hosszában és az egyes körzetekben is meg kell tartanotok. Har-

madrészt fáradozásaid miatt, amelyet széles körben kell kifejtened, és közkinccsé kell tenned. Tégy róla, hogy éjjel-nappal fel lehessen keresni, s ezt ne csak házad kapui mutassák, hanem arcod és tekinteted is, melyek lelked kapui: ha ezek azt mutatják, hogy szándékaidat titkolod és rejtgeted, nem sokat ér, hogy kapuid nyitva állnak! Az emberek ugyanis nem pusztá ígéreteket akarnak kapni – kivált egy jelölttől –, hanem nagylelkű és megtisztelő ígéreteket. (45) Könnyen megfogadható tanács hát számodra: legyen nyilvánvaló, hogy amit majd megteszel, lelkiismeretesen és szívesen teszed!⁹⁶ Nehezebb tanács, és inkább az alkalomhoz, mintsem természetedhez illik: amit nem tudsz megtenni, vagy kedvesen tagadd meg, vagy egyáltalán ne tagadd meg – az egyik tisztességes emberhez, a másik jó jelölthöz méltó eljárás! Ha ugyanis arra kérnek, amit nem ígérhetsz meg anélkül, hogy becstelenné válnál, vagy kárt szenvednél – mint amikor arra kérnek, hogy barátoddal szemben vállalj el egy ügyet –, ezt kedvesen kell megtagadnod barátságotokra hivatkozva, egyértelművé téve, mennyire ellenedre van, hogy ezt kell tenned, és jelezve, hogy más körülmények között majd jóváteszed!

XII (46) Hallottam, hogy valaki azt mondta bizonyos szónokokról, akikre bírósági ügyét bízta: kedvesebb volt számára annak a beszéde, aki nem vállalta el az ügyet, mint azé, aki igen. Így az embereket inkább kedves arccal és beszéddel, mintsem magával a szívességgel és az üggyel lehet megnyerni! Ez rendjén is van így – a másikat nehéz ajánlanom neked, Platón követőjének, de jelöltséged idejére mégis ezt tanácsolnám.⁹⁷ Akiktől azért tagadtad meg a támogatást, mert egy baráti kötelezettségre hivatkozol – megnyugodva és elégedetten távoznak tőled. Akiktől

pedig arra hivatkozva tagadtad meg, mert barátaidért, nagyobb ügyekben vagy korábban elvállalt teendőid kötnek le – ellenséggként távoznak. Mind azt akarná, hogy inkább hazudj, semhogy megtagadd a kérését! (47) C. Cotta, a kampányművész⁹⁸ szokta mondogatni ezeket. Hogy segítségét – ha a kérés nem sért kötelezettséget – mindenkinek meg szokta ígérni, majd pedig azoknak juttatja osztályrészül, akiknél a legjobb befektetésnek látja. Hogy azért nem tagadja meg a támogatást senkitől, mert gyakran adódhat valamilyen ok, ami miatt az, akinek megígérte, nem veszi igénybe a támogatást, s gyakran megtörténhet az is, hogy ő maga jobban ráér, mint gondolta volna. Hogy annak a házát nem lehet megtölteni, aki csak annyit vállal el, amennyit véleménye szerint elbír. Hogy véletlenségből az megtörténhet, hogy az kerül perre, amiről nem hitted volna, s az pedig, amit már kezében tudtál, valamilyen okból mégsem kerül tárgyalásra. Végül pedig azt, hogy akinek hazudtál, megharagszik rád. (48) Ha segítséget ígérsz, az egyrészt bizonytalan, másrészt a jövőre szól, harmadrészt keveseket érint – ha viszont megtagadod a segítséget, biztosan, azonnal és sokakat fordítasz magad ellen: sokkal többen kérik ugyanis, hogy segítséget vehessenek igénybe, mint ahányan azt tényleg igénybe is veszik! Ezért célszerűbb, ha néha a Forumon haragszanak rád néhányan, mint ha otthon folyton mindenki; főképp mert sokkal inkább azokra haragszanak, akik megtagadják a segítséget, mint arra, akiről azt látják, hogy – noha valamilyen ok megakadályozza abban, hogy beváltsa, amit ígért – szeretné beváltani ígéretét, ha valahogy megtehetné. (49) Ne hidd, hogy eltértem az eredeti felosztástól, mert mindezt a köznép megnyerésével foglalkozó részben tárgyalom! Ezt a

gondolatmenetet követem: mindez nem is annyira a barátok megnyeréséhez, mint inkább a nép körében szerzett hírnévhez tartozik. Ha az előbbiről található is itt valami – kedvesen felelni, a barátok ügyeiben és veszedelmei közepette buzgón tevékenykedni –, itt mégis olyan eszközöket nevezek meg, amelyekkel a tömeget meg tudod nyerni, hogy éjszaka házad megteljék, hogy sokakban éljen a tőled kapott védelemben vetett remény, hogy barátabb érzülettel távozzanak tőled, mint ahogy jöttek, s hogy minél több fülben visszhangozzék dicséreted.

XIII (50) Most az következik ugyanis, hogy a hírverésről is szólni kell, s hogy nagyon kell rá ügyelni. Viszont mindaz, amit fentebb elmondtam, a hírveréskeltésre is vonatkozik. Szónoki dicsőséged, az adóbérlők és a lovagrend érdekében tett fáradozásod, az előkelők jóakarata, a fiatalok gyakori látogatása, védenceid kitartása, a vidéki városokból azok sokasága, akik nyilvánvalóan miattad jöttek. Hogy jól ismered és kedvesen szólítod meg az embereket, hogy kitartóan és lelkiismeretesen kéred szavazatukat, hogy jótékonynak és nagyvonalúnak mondanak, hogy úgy vélik: otthonod már éjjel megtelik, minden rendű és rangú sokaság van nálad, már szavaddal is mindenkinek segítesz, sokaknak pedig tettel és fáradozással is. Érd el e téren azt, amit munkával, ügyességgel és szorgalommal el lehet érni! Ne azért, hogy mindezek eljuttassák híredet a néphez, hanem hogy ebben a munkában maga a nép is részt vegyen!⁹⁹ (51) A városi tömeget és azok rokonszenvét, akik a tömeggyűléseket kézben tartják, már megnyerted azzal, hogy Pompeiust magasztaltad, Manilius ügyét elvállaltad, és Corneliust védted.¹⁰⁰ Most azt kell megvalósítanunk, amit még senki sem ért el anélkül, hogy a legkiválóbbak jóaka-

rata támogatta volna. Azt is el kell érned, hogy mindenki megtudja: Cn. Pompeius nagy jóakaratot tanúsít irántad, és szorosan tervei részét képezi, hogy elérd, amire pályázol. (52) Végezetül pedig gondoskodj róla, hogy az egész jelöltség pompázatos, ragyogó, csillogó és a nép számára kedves legyen, hatalmas feltűnést keltsen, a legnagyobb tekintélyt tükrözze,¹⁰¹ s hogy – amennyiben megoldható – elterjedjen a vetélytársaid életmódját, akár gaztetteiket, akár kicsapongásukat, akár tékozlásukat megbélyegző ítélet! (53) A pályázás során különösen ügyelned kell rá, hogy a politika terén reményt keltő és tisztességes vélemény alakuljon ki rólad – de a jelöltség idején mégsem mutatkozhatsz sem a szenátusban, sem a népgyűlés előtt hatalomvágyónak!¹⁰² A következőket tartsd szem előtt! Eddigi életmódod alapján a szenátus gondolja rólad azt, hogy tekintélyének védelmezője leszel! A római lovagok s a derék és gazdag emberek eddigi életed alapján higgyenek a nyugalom és a stabilitás elkötelezett hívének! A tömeg pedig – mivel eddig legfeljebb népgyűlési beszéded és bírósági ténykedésed miatt voltál körében népszerű – gondolja azt, hogy az ő javára fogsz munkálkodni!

XIV (54) Mindez arról a két, kora reggeli gondolat kapcsán jutott az eszembe, amiről azt mondtam, hogy nap mint nap, amikor lemégy a Forumra, észben kell tartanod: „*Új ember vagyok, a consuli hivatalra pályázom*”. A harmadik még hátravan: „*Rómában vagyunk*”. Egy államban, amely nemzetek találkozásából jött létre, amelyben sok az intrika, sok a csalárdság, sok a jellemhiba, amelyben sokak arroganciáját, sokak fennhéjázását, sokak rosszindulatát, sokak gőgjét, sokak gyűlöletét és kellemetlenkedését kell elviselni.¹⁰³ Belátom: nagy körültekintésre és ügyességre

vall, ha valaki ilyen sokféle ember számtalan jellemhibája mellett elkerüli az összeütközést, elkerüli a rágalmakat,¹⁰⁴ elkerüli az intrikát, ha egyetlen ember a jellemek, álláspontok és szándékok ekkora palettájához képes alkalmazkodni. (55) Ezért maradj csak meg szilárdan azon az úton, amelyen elindultál: tűnj ki szónoki tehetségeddel!¹⁰⁵ Rómában ezzel megtartod és megnyered az embereket, és elkerülsz a gáncsoskodást és a sérelmeket! És mert a közösség legnagyobb jellemtelensége abban áll, hogy miután az adományokat elfogadták, meg szoktak feledkezni a kiválóságról és a méltóságról, légy tudatában és lásd világosan: az az ember vagy, aki vetélytársaiban azzal tudja a legnagyobb félelmet kelteni, ha vádemeléssel fenyegeti őket!¹⁰⁶ Érd el, hogy tudják: felügyeled és megfigyeled őket – ha éberségedtől, szónoki tekintélyedtől és hatalmadtól félnek, akkor a lovagrend irántad tanúsított elkötelezettségétől egyértelműen félni fognak!¹⁰⁷ (56) Ugyanakkor ezt nem úgy akarom, hogy azt lebegtesd a szemük előtt, mintha már a vádemelést fontolgatnád,¹⁰⁸ hanem hogy e feletti rettegésük miatt könnyebben érd el célodat. Nyilván minden erőddel és képességeddel úgy küzdj, hogy elérjük, amire pályázunk! Tudom, hogy egyetlen népgyűlést sem fertőzött meg annyira a vesztegetés, hogy néhány *centuria*¹⁰⁹ ne hozná ki szívésségből nyertesnek azokat, akik különösen kötődnek hozzá.¹¹⁰ (57) Ha tehát az ügy méltóságának megfelelően résen vagyunk, ha az irántunk elkötelezett embereket nagy erőfeszítésekre sarkalljuk, ha a törekvő és nekünk hálás emberek közül mindenkinek meghatározzuk a feladatát, ha vetélytársaid szeme előtt a vádemelést lebegtetjük, közvetítőikbe beleplántáljuk a félelmet, és a pénzosztogatókat valahogy féken tartjuk, akkor el tudjuk

érni, hogy elmaradjon a vesztegetés, vagy hatástalanná váljon.¹¹¹

(58) Minderről nem gondoltam ugyan, hogy nálad jobban tudom, de tennivalóid közepette könnyebben összegyűjthettem, és neked írásban elküldhettem. Noha mindezt úgy írtam le, hogy ne minden jelöltre legyen érvényes, hanem kifejezetten rád és pályázatodra legyen szabva, mégis szeretném, hogy mondd meg, ha úgy véled: valamit változtatni kell benne, vagy mindenestül ki kell hagyni, vagy ha valamit kifelejtettem. Azt akarom ugyanis, hogy a hivatalra pályázásról írott kis kézikönyvem minden szempontból tökéletes legyen.¹¹²

JEGYZETEK

1 A fordítás alapjául Günter Laser szövegkiadása (2001. 53–93.) szolgált, s a jegyzetek megírása során is nagymértékben támaszkodtunk Laser kiadásának kommentárjára. A jegyzetekben és az utótanulmányban említett, a római korra vonatkozó évszámok – amennyiben nincsen külön feltüntetve – Kr. e. értendők. A hivatkozott cicerói perbeszédnek fordítását lásd Nótári 2010.

2 Quintus nem didaktikai célzattal állította össze fivére, Marcus számára a kézikönyvecskét, hiszen tisztában volt Marcus fölényes tudásával és tapasztalatával (*ingenium, usus, diligentia*), szándéka sokkal inkább a politikai tisztségek, hivatalok megszerzése során alkalmazott lehetőségek szisztematikus összegyűjtése volt, amit azonban csupán az írás végén, az 58. paragrafusban (*commentariolum consulatus petitionis*) fogalmazott meg. A didaktikai jelleget jól érzékelteti a következő paragrafusokban is a felszólító módban álló igealakok és a felszólító értelmű szerkezetek következetes használata.

3 A választási győzelem egyfelől a természet adta képességeken (*natura*), másfelől a valódi jellemvonások – legalább a kampány idejére történő – eltitkolásán (*simulatio*) alapul; a *simulatio* lehetőségét és szükségességét már a 66-ban, Cluentius védelmében elmondott beszédben (Cic. *Cluent.* 139) is megfogalmazta. A nép szemében Cicero igyekezett magáról – amint ez a rullusi törvényjavaslat ellen elmondott beszédeiből (Cic. *Cluent.* 2, 9. skk.; 102) is kiderül – a néppárti *consul* (*consul popularis*) képét kialakítani, aki a béke és a nyugalom (*pax, tranquillitas, otium*) értékeit képviseli; olyan értékeket, amelyek valóban a nép javát szolgálják, ellentétben az egyéb, csupán néhányak hatalmának növekedését elősegítő szölamokkal. A nép szemében kedves értékek ily módon történő megfogalmazása nem maradt hatástalan, a földtörvény (*lex agraria*) javaslatát valóban elutasították, amint ezt Plinius maiortól megtudhatjuk (Plin. *nat.* 7, 117). A színlelés (*simulatio*) eszközét azonban csak határozott céllal és mértékkel alkalmazhatta Cicero,

hiszen a túlságosan átlátszó és egész tevékenységét átható színlelés – ennek iskolapéldáját lásd Sall. *Cat.* 10, 5 – éppen ellentétes hatást tett volna a választókra.

4 A polgárság (*civitas*) magában foglalt minden, teljes római polgárjoggal rendelkező személyt; a *cives* összessége alkotta a római népet (*populus Romanus*). A szövetséges háborút követően Itália minden szabad, huszonötödik életévét betöltött férfi lakosa teljes körű római polgárjogot szerzett, ami számos köz- és magánjogi jogot és kötelezettséget fogott át. (Vö. Nótári 2013. 123) Jogiilag tehát a *consulatusra* pályázónak minden itáliai lakosra, természetesen elsősorban a Rómában és Róma környékén lakó, valamint a tehetősebb – a római utazás és ottani tartózkodás költségeit viselni tudó – itáliaiakra kellett tekintettel lennie, amint ezt a „*Rómában vagyunk*” kitétel is egyértelművé teszi.

5 Quintus szerint a *consulatus* elnyerésének eszköze a római nép kegyének megszerzése.

6 Az ’új ember’ (*homo novus*), vagyis azon személy, akinek ősei nem jutottak fel a hivatali ranglétra (*cursus honorum*) magasabb fokaira, bizonyos szempontból hátrányos helyzetben volt a *consulatus* elnyeréséért folytatott harcban a nemesség (*nobilitas*) tagjaival szemben, hiszen az utóbbiak büszkén hivatkozhattak őseik – a római nép érdekében és nagyságáért véghezvitt – tetteire. Azon ’új emberek’ (*homines novi*), akik elérték a közméltóság legmagasabb fokát, számos esetben – amint ez Cato maior vagy Cicero példáján megfigyelhető – jóval következetesebben és mondhatni neofita lelkesedéssel követték az ősi ideálokat. E tradicionális római erénykatalógust kiválóan foglalja össze Plinius maior azon beszámolója (*Plin. nat.* 7, 139. sk.), amelyben a Q. Metellus által tartott, apját, L. Metellust magasztaló gyászbeszédről ad számot a következő érdemeket kiemelve: L. Metellus célja az volt, hogy a legjobb katona, a legkiválóbb szónok s a legbátrabb hadvezér legyen, hogy saját vezérlete alatt a legnagyobb tetteket vigye végbe, a legmagasabb hivatalt érje el, a legbölcsebb életvitelt folytassa, hogy a legjelentősebb szenátornak tartsák, hogy tisztességes úton a legnagyobb vagyonra tegyen szert, hogy sok gyermeket hagyjon maga után,

s hogy a leghíresebb ember legyen a polgárság körében. Cicerót megelőzően 94-ben választottak meg *homo novus*, nevezetesen C. Coelius Caldus *consul*nak. Ugyanakkor Cicero – a nép támogatását megnyerendő és magának a hátrányból előnyt kívácsolandó – hangot adott azon, erősen populistá nézetnek is, hogy a *consuli* tisztséget a nemesség tagjai mintegy saját privilégiumukként kezelik, s büszkén hangsúlyozta saját érdemeit, amelyekkel a nemességgel szemben is képes volt megszerezni az állam (*res publica*) legfőbb méltóságát (vö. Cic. *leg. agr.* 2, 3).

7 64-ben Cicero még az apja házában lakott, amely egy, a Forum Romanum és a mons Oppius közti emelkedőn feküdt, tehát Cicerónak, ha a Forumra akart jutni, valóban lefelé kellett mennie.

8 Noha a *homo novus* kifejezés soha nem nyert pontos definíciót, kettős értelemben használták: szűkebb megjelölésként jelentette azokat, akiknek felmenői között nem voltak *consulok*; tágabb értelemben jelölte azokat, akiknek ősei ha a legmagasabb rangot nem is érték el, de valamelyik tisztséget igen, illetve a szenátus tagjai lehettek. Az optimáták megvetően használták e fordulatot, hiszen ez számukra csak a parvenüt jelentette, Cicero azonban nem csekély büszkeséggel hangoztatta magáról, hogy minden lehetséges tisztséget a törvény által megengedett lehető legfiatalabb életkorban nyert el, noha nem származott a szenátusi arisztokráciából. Hasonló gondolat olvasható a *Pro Murená*ban is (Cic. *Mur.* 17).

9 A római állam élén a köztársaság korában két főhivatalnok állott: a *consulok*. A király hatalmát a *consulok* örökölték. Évente két *consul* választottak, akik *imperiummal* bírtak, s ennek megfelelően eredetileg a király végrehajtó, hadvezéri és bírói jogkörét gyakorolták. A király szakrális hatalmát külön örököltették át a rómaiak. A királyság felszámolása után többé nem akartak maguk fölé királyt emelni, azonban szükségük volt valakire, aki az istenek felé egyfajta közvetítőként jár el. Megalkották tehát a *rex sacrorum*, azaz a kultusz királya tisztséget, amelynek ellátása haláláig szólt, ellátója állami javadalmazást és számos privilégiumot kapott, azonban a közügyekből mindörökké ki volt zárva. Idővel a *rex sacrorum* kárára a *pontifex maximus* vált az állami kultuszok legfontosabb sze-

mélyévé. A *consul* felhatalmazását a *lex curiata de imperio* alapján az ősi, *curiák* szerinti népgyűléstől, a *comitia curiatától* kapta. A *consult* tizenkét *lictorból* álló kíséret illette meg, az éveket a minden esztendő első napján, január 1-jén hivatalba lépő *consulok* alapján nevezték el, illetve tartották számon.

10 Levelét Quintus három nagy tematikai részre osztja: fivére mint *homo novus* helyzete (2a–12), az elérni vágyott tisztség (13–53), Róma mint a pályázói tevékenység színtere (54–57).

11 A *dignitas* fogalma nehezen adható vissza akár a tekintély, akár a méltóság szóval, mivel jóval szélesebb fogalmi kört ölelt fel. Minden, a *res publica* érdekében végzett és a *populus* által elismert cselekedet növelte a római polgár közéleti megbecsültségét, emelte *dignitasát*.

12 Cicero nem háborús, hanem törvényszéki sikereire alapozta tekintélyét. 65/64 teléig Cicero még nem védett egykor *consuli* tisztséget viselő férfiakat, így e tárgyi hiba azt engedte valószínűsíteni, hogy nem Quintus lehetett a *Commentariolum* szerzője. McDermott (1970. 384. sk.) azon megoldást vetette fel, amely szerint egy későbbi szerző nem követett volna el hasonló hibát, s hogy Quintus 65 nyarának eseményeire hivatkozhatott, amikor Cn. Calpurnius Piso kérte Cicero védelmét a hivatali tisztségben elkövetett zsarolás/kizsákmányolás felett ítélkező törvényszék (*quaestio repetundarum*) előtt folyó ügyben, amit C. Iulius Caesar kezdeményezett ellene. (Ezen tényálláshoz lásd Zlinszky 1995. 137. skk.) Egyfelől tehát e tény, másfelől az a remény, hogy a későbbiekben egyéb, *consuli* tisztséget egykor betöltők is bátyja segítségét fogják kérni, indították Quintust a túlzó megnevezés használatára.

13 Hírnevét és tekintélyét Cicero minden kétséget kizáróan beszédeinek köszönhetette, amelyek közül legkésőbb a Verres ellen elmondottakkal és leírtakkal általános ismertségre tett szert, s ettől kezdve számított Róma legjelentősebb szónokának (Vö. Cic. *Brut.* 320–323).

14 Cicero utóbb tovább pontosította Démóstenés (384–322) híres gyakorlatának – eredetileg Phaléróni Démétriosztól származó

– leírását, amely szerint kavicsokkal a szájában beszélve igyekezett a tenger robaját túlharsogni (Cic. *div.* 2, 96).

15 Quintus részletesen felsorolja mindazt, amire fivére *homo novus*ként pályázása idején támaszkodhat, s amelyek segítségével vetélytársait legyőzheti.

16 Többek között az adóbérlők (*publicani*) léte és tevékenysége tette lehetővé, hogy Rómában csekély létszámú állami közigazgatást kellett fenntartani, hiszen a tehetős – legtöbbször a lovagrendből származó – *publicanusok* társaságot alkottak az állam életében is fontos célok (például vízvezeték építése, hadsereg felfegyverzése) gazdasági megvalósítására. A késő köztársasági kor gyakorta szinonimaként használja a *lovagok* és az *adóbérlők* megnevezést, ám a két kategória közti átfedés semmiképpen sem jelentett azonosságot: egyes adóbérlők negyvenezer és százezer *sestertius* közti vagyonnal rendelkeztek, míg a lovagi *census* mértéke négyszázezer *sestertius*ban volt meghatározva. Az adóbérlők társaságában a tagok részesedésük arányában vállaltak terheket, és részesedtek a hasznokból, a legvagyonosabbak általában földbirtokukkal feleltek az államnak a vállalkozás kivitelezéséért, az állam nevében a *magistratus* kötött velük szerződést. Az adóbérlők legfőbb feladata a provinciai adóztatásban vállalt szerepük volt: az adott provinciára meghatározott adó összegét előre befizették az államkincstárba, s bérbe vett területen a bérleti idő alatt szabadon behajthatták az általuk előre befizetett összeget. A helytartók természetesen gyakorta visszaéltek helyzetükkel, s törvénytelen terheket róttak a tartományokra, így a lakosok kénytelenek voltak az adóbérlőktől kölcsönöket felvenni, akik a kívánt összeget általában uzsorakamatra folyósították. Az adóbérlők megítélése ennek megfelelően vitatottnak számított, fivéréhez írott levelében maga Cicero is a provinciai igazgatás legfőbb teherterelének nevezte őket (vö. Cic. *ad Q. fr.* 1, 1, 32). Az adóbérlők az államnak tett szolgáltatásaik fejében természetesen elvárták, hogy a katonai és közigazgatási apparátus támogassa őket ténykedésükben. Quintus itt nagy valószínűséggel arra igyekezett rábeszélni fivérét, hogy az adóbérlőket saját kampányköltségeinek fedezésére vegye igénybe.

17 A kereskedelmi tevékenységük révén jelentős gazdasági súllyra szert tevő lovagokat – noha csak a császárkorban alkottak hivatalosan is rendet – Cicero nagy előszeretettel említi lovagrendként (*ordo equester*). Az adóbérlőket Cicero a római lovagok virágjának (*flos equitum Romanorum* – Cic. *Planc.* 23), magukat a lovagokat a többi rend erős támaszának (*firmamentum ceterorum ordinum* – Cic. *Verr.* 2, 2, 7) nevezte. C. Gracchus már ténylegesen mint rendre támaszkodott a lovagokra, akikre mint adóbérlőkre bízta Asia provinciát. A gracchusi törvényszéki reform a hivatali zsarolás tényállásában bíraskodni rendelt törvényszék (*quaestio retundarum*) tagjait a lovagrend soraiból választotta, akik természetesen hajlandónak bizonyultak összejátszani a provinciában olykor illegálisan meggazdagodott társaikkal. Sulla – akinek idején a proskripciók révén hozzátetőleg kétezer lovag lelte halálát – a büntetőtörvényszékeket a szenátorokra bízta. A 67-es *lex Roscia* azáltal juttatta kifejezésre a lovagok jelentőségét, hogy a színházi előadásokon nekik engedte az első tizennégy sort elfoglalni, ami 63-ban a polgárság élénk ellenkezését váltotta ki. Cicero – maga is ezen *ordóba* tartozván – pályáján mindvégig lojálisnak, mi több, elfogultnak mutatkozott a lovagok iránt.

18 A *municipiumok* eredetileg szabad itáliai városok voltak, amelyek Róma felé vállalt kötelezettségeik révén (*munus capere* – kötelezettséget vállalni) római polgárjogot kaptak. A részleges polgárjog kérdése (a csupán ezzel bíró városok lakosai nem rendelkeztek sem aktív, sem passzív választójoggal, ezek voltak az ún. *civitates sine suffragio*) a szövetséges háború lezáródásával megoldódott: a 90-es *lex Iulia* és a 89-es *lex Plautia Papiria* révén minden itáliai közösség megkapta a teljes polgárjogot. A *municipiumok* a szenátusban *patronusuk* útján igyekeztek igényeiket érvényesíteni, cserébe *patronusait* támogatták választási hadjáratuk során, valamint tehetős és tekintélyes polgárokat küldtek Rómába, hogy a *patronusszal* megfelelő baráti *nexust*, *necessitudót* építsen ki. Cicero jó kapcsolatokat ápolt számos várossal, így például Lilybaeummal, ahol *quaestorként* (a pénzügyi igazgatást ellátó tisztségviselőként) tevékenykedett és Szicília számos városával, amelyek érdekeit a

Verres elleni perben képviselte, valamint a Capua mellett fekvő Calesszal (Cic. *fam.* 9, 13, 3), Volaterraevel (Cic. *fam.* 13, 4, 1. 7, 1) és szülővárosával, Arpinummal (Cic. *fam.* 13, 11, 1).

19 Az *ordo* kifejezést Quintus itt nem terminus technicusként használja, hiszen a Kr. e. I. században csupán *ordo senatorius*ról és *ordo equester*ről beszélhetünk – annak ellenére, hogy ez utóbbit közjogilag csak a császárkor ismerte el és határozta meg –, ám maga Cicero is számos esetben él a rend (*ordo*) összefoglaló kategóriájával, ezzel kívánva hízelegni az általa megszólított csoportnak, mintegy önálló társadalmi osztály rangjára emelve őket – vö. Cic. *Verr.* 2, 2, 181; *Rab. perd.* 27; *Cael.* 5; *Verr.* 2, 3, 183. Noha Cicero jó néhány beszéde elveszett, vagy egyáltalában nem is került lejegyzésre, a következő *oratiók* esetében biztosan tudjuk, hogy azzal a lovagrend tagját védte: 81-ben P. Quinctiust, 80-ban Sex. Rosciust, 77-ben Q. Rosciust, a színészt, 71-ben Marcus Tulliust, 69/68-ban A. Caecinát, 66-ban A. Cluentius Habitust. A szenátori rendből kerültek ki a következő védencek: 69-ben M. Fonteius és P. Oppius, 66-ban C. Cornelius, Q. Gallius és C. Fundanius.

20 A *collegiumok* (testületek, egyesületek) ugyanazon *magistraturát* betöltő, illetve ugyanazon foglalkozást űző polgárok szervezete, amelyek egyrészt kultikus, másrészt társadalmi funkciót láttak el. Az egyesületek *patronus*okat igyekeztek megnyerni a maguk számára, akik vitás ügyeikben segítségükre voltak, s ünnepi lakomákat rendeztek az egyesület tagjainak, ezért cserébe a tagok egyfelől politikailag támogatták *patronus*ukat a választási kampányban, másfelől saját társadalmi osztályukban igyekeztek őt népszerűsíteni. Hogy Cicero mely egyesület(ek) *patronusi* tisztségét látta el, nem ismeretes.

21 Az alapszintű képzés befejezését követően az ifjak általában tekintélyes, a görög retorikában is jártas szónokokhoz csatlakoztak, hogy a szónoki mesterséget (*ars oratoria*) mesterfokon elsajátíthassák. Fontosabb tanítványai között tartjuk számon A. Hirtiust és P. Cornelius Dolabellát (vö. Cic. *fam.* 9, 16, 7. 18, 1; *Att.* 14, 22, 1).

22 A *consuli* tisztségben kicsúcsosodó *cursus honorum* (hivatali ranglétra) e méltóságára törekvés valóban kellő alapot adott Cicerónak, hogy a neki lekötözteteket nyomás alá helyezze – a „nem lesz más alkalom” (*aliud nullum tempus*) annyiban relativálható, hogy Cicero – miként Cato maior – számára is elvileg nyitva állott a *censori* tisztség is.

23 A *censori* és *consuli* rangú férfiak ajánlásainak jelentősége többek között abban állott, hogy mintegy már előrevetítették a pályázó elfogadottságát a politikai vezető rétegben.

24 Optimatáknak, vagyis legjobboknak (*optimates*) magukat a szenátusi arisztokrácia „pártjához” tartozók nevezték.

25 Pompeius korábbi hadi sikereinek ismeretében – 83-ban Sulla mellett harcolt magánemberként toborzott, három *legiót* felőlelő seregével Marius hívei ellen, 77-ben Sertorius ellen ért el katonai sikereket Hispaniában, 71-ben Spartacus híveinek utolsó csapatát számolta fel, 67-ben pedig a *lex Gabinia* által biztosított főhatalom birtokában eredményesen vette fel a harcot a Földközi-tenger kalózaival – 66-ban Manilius néptribunus azon törvényjavaslatot terjesztette be, amelynek értelmében Pompeiust rendkívüli fővezéri hatalommal (*imperium*) kell felruházni, s meg kell bízni, hogy vegye fel a harcot Mithridatész ellen. Cicero jó alkalmat látott arra, hogy a *lex Manilia* mellett szót emelve Pompeiust, veteránjait és a széles néptömegeket – mintegy már *consullá* választásának bázisaként – megnyerje a maga számára. A szenátus természetesen mindig erős gyanakvással nézte, és fenntartással kezelte a rendkívüli főhatalom (*imperium extraordinarium*) intézményét, hiszen saját tekintélyének és a *magistratusok* hatalmának csorbitását látta ezen intézményben, s igyekezett volna a magánemberként nagy befolyással rendelkező és néptömegeket mozgósítani képes Pompeiust valamilyen módon a reguláris állami-igazgatási struktúrába integrálni. Pompeius melletti állásfoglalása miatt természetesen Cicero is magára vonta a szenátus kritikáját, kiváltképp azon kijelentéseivel, amelyekben egyfelől – noha pályája során alapvetően igyekezett az optimaták értékrendjéhez alkalmazkodni – a korrupt szenátorok bírálatát fogalmazta meg (Cic. *imp. Cn. Pomp.* 37),

másfelől pedig a nép és a szenátus viszonyát az utóbbiak alárendeltségeként határozta meg (Cic. *imp. Cn. Pomp.* 64). A szenátus néhány tagja még jó ideig igencsak neheztelt Ciceróra e megnyilvánulásai miatt, aki azonban éppen ezek révén remélte, hogy jövőendő politikai tervei számára Pompeiust és híveit megnyerheti – ebbéli szándékát épp annak határozott tagadása engedi valószínűsíteni (Cic. *imp. Cn. Pomp.* 70). Pompeius 64-ben végleges győzelmet aratott Mithridatés felett, ám 62-ben Rómába visszatérve kénytelen volt érzékelni, hogy a szenátus sem veteránjairól nem kívánt gondoskodni, sem az általa Kis-Ázsiában tett rendelkezéseket nem volt hajlandó elfogadni; a szenátus elutasító magatartása hozta végül Pompeiust közös platformra Caesarral, s teremtette meg az első triumvirátus alapját.

26 A kapcsolattartás az előkelő ifjakkal a római politikai gyakorlat részét képezte, hiszen ezzel a politikus – esetünkben Cicero – biztosítani tudta magát ellenfeleinek és vetélytársainak támadásai ellen, másfelől pedig elszánt csapatot gyűjtött maga köré, akik esetlegesen az ellenfél beszédeinek megzavarásától sem riadtak vissza. Az előkelő ifjak támogatását Cicero a későbbiekben is gyakorta igénybe vette, így például általuk kísérve és Catilina híveinek támadásától védve mehetett le az összeesküvés idején a Marsmezőre, s az elfogott összeesküvők elítélésekor is előkelő ifjak védtek a Capitoliumot, vagyis csapatukban Cicero hatékony és ütőképes támogatókra, egyfajta „magánhadseregbe” tett szert.

27 P. Sulpicius Galba patrícíusként jó esélyekkel indult a választási küzdelemben, ám nem tudott olyan érdemeket felmutatni, amelyekkel igényét a *consuli* hivatalra legitimálni tudta volna, egyetlen jelentősebb funkciója a 69 és 57 között betöltött papi (*pontifexi*) hivatal volt – Quintus nem is tartotta Galba igyekezetét valódi választási kampánynak. A plebejusi származású L. Cassius Longinus 69-ben a katonai parancsnok (*tribunus militum*), 66-ban pedig a *praetor* tisztségét töltött be, miután sikertelenül pályázott a *consulatusra*, Catilina összeesküvéséhez csatlakozott, tárgyalt az allobroxok küldöttjeivel, majd eltávozott Rómából – távollétében ítélték halálra (vö. Sall. *Cat.* 50, 4). Quintus nem tesz említést

Q. Cornificiusról és C. Licinius Sacerdosról, ennek oka vagy abban keresendő, hogy nem tartotta őket komolyan vehető ellenfeleknek, vagy pedig abban, hogy csak a *Commentariolum* megírása után kezdték el saját választási kampányukat.

28 Antonius és Catilina jellemhibái általánosan ismertek voltak, tehát a fivéreknak, Marcusnak és Quintusnak talán a megfogalmazásban sem kellett feltétlenül eredetit alkotniuk, elegendőnek bizonyulhatott a széles körben elterjedt vádakat magukévá tenniük.

29 C. Antonius (Hybrida) a híres szónok, Marcus Antonius fia legkésőbb 84-ből Asia *praefectusi* tisztségét viselte, s a provinciában meg is gazdagodott, majd a sullai proskripciók idején tovább növelte vagyonát, Sulla 83-as diadalmenetén (*triumphus*) kocsihajtóként vett részt. 76-ban a kifosztott görögök M. Lucullus *praefectus praetorio* előtt emeltek vádat ellene, s C. Iulius Caesar oly meggyőzően képviselte a vádat, hogy a *praetor* nekik adott igazat. Antonius tiltakozott az ítélet ellen, és a néptribunushoz fordult azon indokolással, hogy M. Lucullus túlságosan is védelmébe veszi a *peregrínusokat*, s szinte maga is göröggé válva azonosul érdekeikkel. A per végső kimeneteléről nincsen tudomásunk, ám a későbbiekben nem jelentett akadályt Antonius karrierje számára. 75-ben L. Gellius és Cn. Lentulus szövetségesek kirablása, az említett ítélet elutasítása és adósságokkal terhelt birtokainak elidegenítése miatt *censori* megrovással (*nota censoria*) kizárták a szenátusból, ám 68-ban néptribunussá választatta magát, s így ismét bejáratos lett a szenátusba. 66-ban mint *praetor* Cicero hivataltársaként (*collega*) működött, a 64-es választásokon pedig *consullá* választották, tehát 63-ban ismét Cicero *collegája* lett. Cicero mindvégig bizalmatlan maradt Antoniuszal szemben, s ezért egyfelől megfigyeltette, másfelől pedig az eredetileg neki kisorsolt, nagy nyereszkesedési lehetőséget biztosító Macedonia provinciát átengedte Antoniusnak, akit ily módon meggyőzött arról, hogy nem állhat érdekében ellenséges viszonyt fenntartania Ciceróval. *Consul*ként nem fűződik jelentősebb tett nevéhez, állítólagosan köszvénye akadályozta meg abban, hogy 62 elején Catilina seregeit végképp legyőzze, ám

Rómába hazatérően *imperator*i fogadtatásban részesült. 62 és 60 közötti *proconsulatus*a (helytartósága) idején ismét meglehetősen gátlástalanul harácsolt provinciájában, s mivel ehhez még számos – többek között a dákoktól elszenvedett – katonai vereség is járult, 59-ben vádat emeltek ellene. Cicero nagy igyekezettel védte hajdani hivataltársát az akkori *consull*al, Iulius Caesarral szemben, aki azonban a per elvesztése után néhány órával engedélyezte P. Clodius Pulcher felvételét a *plebs*be, ami utóbb Cicero számára járt igen súlyos következményekkel. Antonius Cappadociába ment száműzetésbe, Caesar azonban utóbb megkegyelmezett neki, s 42-ben P. Sulpiciusszal együtt töltötte be a *censor*i tisztséget.

30 *Censor*okat 443-tól választottak, szám szerint kettőt, azonban nem évenként, és nem is egy-egy évre, hanem ötvenente tizen-nyolc hónapra: a *censor* nem rendelkezett *imperium*mal, hanem csak *potestas*szal. Feladata volt *lustrum*onként, vagyis ötvenként megejteni a *census*összeírást, ami választási, adóztatási és katonai célokat szolgált, hiszen ez alapján kerültek besorolásra a polgárok a *centuriák*ba és *tribus*okba. A *censor* állította össze a szenátus névjegyzékét a 312 körül született *lex Ovinia* szerint, valamint erkölcsrendészeti feladatokat látott el (*regimen morum*), amelynek körében szankciókat alkalmazhatott. A III. század közepétől csak olyan személyt lehetett *censor*rá választani, aki már korábban betöltötte a *consuli* hivatalt. A mindenkori legidősebb *censor* neve állt a szenátusi névjegyzék élén, tehát ő volt a *princeps senatus*.

31 A köztársaság idején, akárcsak a királykorban a szenátus biztosította a római állam folyamatos működését, amely ekkorra a hivatalviselt *magistratus*ok tanácsává lett. Idővel már nemcsak patríciusok, hanem a gazdagabb plebejusok is szenátorok lehettek, ám egy különbség megmaradt: a patríciusokat illette meg a *patres* (atyák) titulus, a plebejusokat csak a *conscripti* (összeírtak) néven címezték.

32 A *praetori* tisztség 367-ben került felállításra a *leges Licinia Sextiae*vel, s jó ideig a patríciusoknak volt fenntartva. Eredetileg csak egy *praetor*t választottak. A *praetor urbanus* vette át a *consult*ól a jogszolgáltatást, illetve – hiszen *imperium*mal rendelkezett ő is –

helyettesíthette is a *consult*. 242-től, amikor felállították a *praetor peregrinus* tisztségét, már két *praetort* választottak. A *praetort* hat *lictor*ból álló kíséret illette meg. 227-ben már négy *praetort* választottak, Sulla idején nyolc *praetor* működött (a büntetőügyekben ítélkező állandó esküdtbíróságok, a *quaestiones ordinariae* mind-egyikét egy-egy *praetor* vezette).

33 Sabidius és Panthera nyilvánvalóan teljességgel jelentéktelen személyek lehettek, említésükkel Cicero azt kívánta hangsúlyozni, hogy Antonius nem támaszkodhat komoly, tekintélyes polgárookra választási kampánya során.

34 A tábla itt nem a szavazók táblácskáit jelenti, hanem azt a köztéren felállított táblát, amelyen pontokkal jelezték az egyes pályázókra leadott szavazatokat. Ezen aktus szabályos lefolyását a pályázók bizalmasai ellenőrizték, Antonius esetében Sabidius és Panthera.

35 Kiváltképp botrányosnak számított, hogy Antonius minden titkolózás nélkül, nyíltan együtt élt szeretőjével, noha felesége és két leánygyermeké volt.

36 A kocsmárosok és a fogadósok kötelesek voltak az állami szolgálatban álló követeket és a konkrétan megfogalmazott megbízás nélkül utazó küldötteket (*legatio libera*) ingyenesen vendégül látni és elszállásolni, valamint útravalóval ellátni. Az útravaló mértékének meghatározása természetesen meglehetősen szubjektív volt, s a követek gyakorta ezen is igyekeztek nyereszkedni. A *compilare* ige eredetileg a haj kitépését jelentette, átvitt értelemben a különösen szégyentelen harácsolást, a vendéglátó megkopasztását értették alatta. Az 59-ből származó *lex Iulia* igyekezett e visszaéléseknek gátat szabni.

37 Az általunk ismert Catilina-képleginkább Cicero és Sallustius ábrázolásaira támaszkodik, ám még a kortársi elfogultságot figyelmen kívül hagyva is szerfelett negatív, visszataszító portrét kapunk e politikai kalandorról. A 108-ban született L. Sergius Catilina katonai érényeiről híres, patrícius családban látta meg a napvilágot; ő maga Cn. Pompeius Strabo alatt szolgált Hispaniában, és 83-ban csatlakozott Sullához. Sulla iránti hűsége kiváltképp politikai el-

lenfeleinek meggyilkolásában fejeződött ki, 82. november 1-jén saját fivérét is megölte, s nevét utólag a proskribáltak listájára íratta (vö. Plut. *Sulla* 80, 2; *Cic.* 10, 3). Sulla győzelme után Catilina kapta a feladatot, hogy feleségének fivérét, saját sógorát, M. Marius Gratidianust megölje, amit készséggel teljesített is: állítólag saját kezűleg vágta le nagy nyilvánosság előtt Gratidianus fejét, s a városon át, a porta Carmentalison kívül – a zöldségpiac (*forum holitorium*) és a circus Flaminius között – fekvő Apollo-templomhoz hurcolta magával a fejet, hogy azt ott Sullának bemutathassa – magát tisztázandó szentelt vízben mosta meg a kezét (Sall. *hist.* 1, 44; Plut. *Sulla* 32; Val. Max. 9, 2, 11). Ezt követően egy gallokból álló sereget vezetett Rómában, amelynek feladata a kivégzések végrehajtása volt; ily módon végzett nővére férjével, Q. Caeciliusszal is. Motivációi között elsősorban anyagi indokokat kereshetünk, hiszen maga nem rendelkezett megfelelő vagyonnal, s így a proskripciók során meggyilkoltak javaira is rátehetette a kezét (Sall. *Cat.* 5, 7). A római uralkodó osztály sohasem fogadta be, kapcsolatai inkább a városi tömegből kerültek ki. 68-as *praetorsága* után Africa provinciában tevékenykedett *propraetorként* (helytartóként), s ezen alkalmat is vagyon harácsolására használta fel. 66 közepén visszatért Rómába, hogy a *consuli* választásokon részt vegyen, mivel azonban a provincia lakói vádat készültek emelni ellene zsarolás/kizsákmányolás büntette (*crimen repetundarum*) miatt, a *consul* L. Volcaciust elnöklete alatt összeülő *consilium* nem fogadta el pályázatát. Az eljárás 65 nyaráig tartott, a vádat P. Clodius Pulcher képviselte, s míg az eljárás le nem zárult, Catilina nem pályázhatott semmilyen *magistraturára*. Catilina komoly vesztegetési pénzekkel elérte, hogy perében felmentő ítélet szülessen (*Cic. Att.* 1, 1, 1), így 65-ben jelöltette magát a *consuli* tisztségre, ám valamivel lemaradt Antonius mögött. A következő évben, amikor Murena és Silanus nyerte meg a választást, Catilina nem várt tovább, s elszánta magát a már rég tervezett államcsínyre.

38 A lovagrendből származó Cn. (?) Titiniust Catilina öl(et)te meg. Nanneius egyértelmű azonosítása lehetetlen, feltételezhető, hogy saját korában az *ordo equester* közismert alakja lehetett, aki a

proskripciók során lelte halálát. L. Tanusiust 82-ben a proskripciók idején a Catilina vezette gallok ölték meg.

39 A lovagrendből származó Q. Caeciliust, Catilina nővérének férjét éppen sógora gyilkolta meg a *proscriptiók* idején.

40 C. Marius (*cos.* 107) unokaöccse, a lovagrendi M. Marius Gratidianus igen nagy népszerűségnek örvendett, s magának követelte azon dicsőséget, hogy 85-ös és 84-es *praetorsága* idején a pénzérmék felülvizsgálatával és az értéktelen érmék bevonásával egymaga szilárdította meg a római érmeforgalmat. E rendelkezést a néptribunusokkal együtt kellett volna kihirdetnie és végrehajtania, ám mégis egyedül neki állítottak minden kerületben szobrot, mivel oly közkedvelt volt a nép körében (*Cic. off.* 3, 80). Sulla ellen-szenvét azzal vívta ki, hogy 87-ben néptribunusként Cinna mellett kötelezte el magát, Q. Lutatius Catulust (*cos.* 102) pedig állítólag a keresztre feszítés büntetésével fenyegette meg, s így kergette öngyilkosságba.

41 Seneca szerint Catilina Catulus sírjánál gyilkolta meg Gratidianust, akinek haláláért magát Gratidianust terhelte a felelősség (*Sen. ira* 3, 16, 2), Valerius Maximus szerint (*Val. Max.* 9, 2, 1) a gyilkosság színhelye a gens Lutatia síremléke volt, s a felelősség Sullát terhelte.

42 Quintus számos érveléssel támasztja alá, hogy Catilina nem folytat arisztokrata származásának megfelelő életvitelt. A színészetet Rómában a görögök által gyakorolható, de a rómaiakhoz méltatlan foglalkozásként megvetették (*Nep. praef.* 5), ám ezzel szöges ellentétben állott a híres színészek kiemelkedő népszerűsége és díjazása. A gladiátorokat illető lenézés jórészt abból táplálkozott, hogy a harci játékokra elsősorban hadifoglyokat, bűnözőket és rabszolgákat képeztek ki. A leghíresebb talán a capuai gladiátoriskola volt, ahonnan Spartacus felkelése is kiindult. A gladiátorok fegyverei közé a háló, a szigony, a lasszó, a bot, illetve két rövid tör tartozott; gladiatori viadalokat eredetileg halotti torok alkalmával rendeztek, ám minden rétegben oly közkedvetté váltak e játékok, hogy utóbb mind a viadalok gyakoriságát, mind pedig a résztvevő gladiátorok számát jelentősen megemelték. Caesar 65-ben

aedilisként (rendészeti és felügyeleti feladatokat ellátó tisztségviselőként) a húsz esztendeje elhunyt apja emlékére rendezett ünnepségeken háromszázhusz pár gladiátor részvételével rendezett viadalt, ezért a szenátus kénytelen volt a gladiátorok számát egy-egy viadalon limitálni (Suet. *Iul.* 10, 2). A gladiátorviadatok rendezése felettébb gáláns és költséges gesztusnak számított a választási kampány során, hiszen e játékok során legtöbbször minden gladiátor meghalt. A viadal végkifejlete lehetőséget adott a tömegnek, hogy érezhesse a viadalt rendező pályázóra gyakorolt befolyását, amennyiben a kegyelmet kérő gladiátor élete feletti döntés meghozatala során észlelhetően nyomást gyakorolt a gladiátor tulajdonosára. A köztársaság utolsó századában a tulajdonosok nem csupán a viadalokhoz használták fel a gladiátorokat, hanem magántestőrségeként is. (Cicero alapvetően ellene volt a brutális gladiátorviadaloknak – vö. Cic. *fam.* 7, 1, 3.)

43 Terentia féltestvérét, a Vesta-papnő Fabiát 73-ban bíróság elé állították, mert Catilinával fenntartott kapcsolata révén megszegte tisztasági fogadalmát; a perben nem született ítélet, s Q. Lutatius Catulus (*cos.* 78) közbeavatkozásának köszönhetően Catilinát is felmentették (Cic. *Cat.* 3, 9; *Brut.* 236). Cicero csak igen óvatosan hivatkozhatott Catilina e bűnére, hiszen sógornője és családja tisztességét nem mocskolhatta be a vád bővebb kifejtésével.

44 Q. Curiust 70-ben zárták ki a szenátusból, nagy valószínűséggel túlbujánzó játékszenvedélye miatt. Nem tudható, mely *magistratura* elnyerésével került vissza a szenátusba; Catilina mozgalmától még időben elhatárolta magát, noha eredetileg szimpatizált az összeesküvőkkel (Sall. *Cat.* 17, 3): szeretője, Fulvia útján értesítette Cicerót Catilina terveiről (Sall. *Cat.* 23, 2. skk. 26, 3; Suet. *Iul.* 17). Q. Annius feltehetően rokonszenvezett az összeesküvéssel (Sall. *Cat.* 17, 3), s távollétében ellene Decimus Silanus halálbüntetés kiszabását kérte (Sall. *Cat.* 50, 4) – életéről és pályájáról nem tudunk közelebbit. Sapalast, Carviliust és a lovagrendi Pompiliust nem tudjuk azonosítani. A Piceumból származó L. Vettius városzerte ismert feljelentő volt, 63-ban Catilina ellenfeleihez csatla-

kozott, s perükben fővádlóként (*index*) szerepelt, majd 62-ben sikertelenül vádolta Caesart részvétellel az összeesküvésben. 59-ben egy állítólag Pompeius ellen tervezett merénylet koholt vádjával állt elő, amelynek kitervelőjeként a *triumvirek* ellenfelét, Bibulust nevezte meg – a kihallgatás során ellentmondásokba keveredett, végül fogságba vetették, ahol – vagy öngyilkosság, vagy merénylet következtében – meg is halt. Atticushoz írott levelében Cicero Caesart nevezi meg Vettius halálának okozójaként (Cic. *Att.* 2, 24, 2. skk.), Vatinius ellen tartott beszédében pedig magát Vatiniust (Cic. *Vat.* 24. skk.).

45 A bíborszegélyű toga (*toga praetexta*) a kiskorú gyermekek viselete volt, a családfő maga döntötte el, hogy mikor kívánja fiára adni a *toga virilist*, a felnőtt férfiak ruháját – erre általában az ifjú tizenhatodik–tizenhetedik életévében került sor. A *paidophilia* vádja az antik retorika szokásos dehonesztáló toposzai közé tartozott (vö. Suet. *Iul.* 49).

46 C. Coelius Caldus – ’új emberként’ – 94-ben töltötte be Cn. Domitius Ahenobardusszal együtt a *consuli* hivatalát; az egyik előkelő tehát Domitius Ahenobardus volt, a másik előkelő személye kideríthetetlen. 107-ben mint néptribunus vádat emelt P. Popilius Laenas ellen, 99-ben pedig Hispania citerior *praetora* volt, ahol a következő esztendő *propraetorként* töltötte, 93 és 87 között Gallia *proconsuli* tisztségét viselte. Tekintettel arra, hogy Coelius nem tett tanúbizonyságot kiemelkedő adottságokról, Quintus szerint Marcus sokkalta nagyobb eséllyel érhetett el kitűzött céljait.

47 A két tör Catilinát és Antoniust jelképezi, az egyazon időpont pedig a választás idejét.

48 Quintus – miután kimutatta, hogy a nemzetség ’új’ volta (*novitas*) nem jelenthet fivére számára hátrányt – itt ismét felveszi a beígért okfejtés fonalát, és a *consuli* hivatalra pályázás tematikája felé fordul.

49 A nemesség tagjai részéről a választások során tapasztalható irigység és gyűlölködés az ambiciózus *homo novus*okkal szemben logikusnak látszik, hiszen nem kívánatos konkurenciát jelentettek

az önmagukat az állam vezetésére kizárólagosan hivatottnak érző optimatáknak.

50 Quintus nevek említése nélkül utal azon perbeli – s utóbb pervesztes – ellenfelekre, akik fivérét bizonyosan nem fogják szavazatukkal támogatni.

51 A Manilius törvényjavaslata mellett elhangzott beszédével – amely jelentős szerepet játszott abban, hogy Pompeius a szenátus szándékával ellentétben megszerezze a Mithridatés elleni sereg főparancsnokságát – Marcus kétségkívül hozzájárult Pompeius dicsőségének növeléséhez, ám a néppárti (*populares*) politika támogatásának gyánújába sodorta magát.

52 A szerző elismeri ugyan, hogy léteznek fennköltebb indokok is, amelyek barátságok megkötésére indíthatnak, ám mégis úgy véli, hogy a választási küzdelemben nagy szerepet kell kapniuk az érdekek motiválta barátságoknak. E kapcsolatokban a pályázónak színlag alkalmazkodnia kell híveinek és barátainak nézeteihez, s olyan véleményeket kell hangoztatnia, amelyeket azok hallani kívánnak.

53 A római polgárok közössége több, egymással összefüggő szervezeti formába tömörült. A *tribus* eredetileg nagy valószínűséggel vérségi kapcsolaton alapuló *törzset* jelentett, utóbb pedig a közigazgatási *körzetet* jelölt.

54 A *vicus*, a kerület nem csupán egyfajta közigazgatási, hanem kultikus egységet is jelentett, amelynek lakói (*vicini*) egymást segítő közösséget alkottak. A kerületeket Augustus szervezte tényleges, pontos határokkal rendelkező közigazgatási egységekké, és nevezett ki élükre vezetőket.

55 A *clienseket* Quintus nem állítja a szövegben kiemelt helyre, ami azt is jelzi, hogy a kerületi szomszédoknál megbízhatóbb, ám a szabadosokhoz képest kevésbé elszánt támogatói voltak a pályázónak.

56 A városi rabszolgákat uraik gyakorta hét év után felszabadították – vö. Cic. *Phil.* 8, 32 –, számos esetben *manumissio censu*, vagyis a polgárok jegyzékébe történő felvétel útján. Legtöbbjük gyakorlott kézműves lévén vagyont is gyűjthetett, ám társadalmi

reputációjuk nem volt jelentős. Hajdani tulajdonosuk iránt változatlanul lojalitással tartoztak, ami természetesen a választási kampányban sem maradt kiaknázatlanul.

57 Quintus azt tanácsolja fivérének, hogy a legközelebb barátoktól kezdve egyre szélesebb körben igyekezzék magának híveket szerezni, s nem mulasztja el hangsúlyozni, hogy a rabszolgák által közvetített és egymás között terjesztett hírek nagy hatással bírhatnak a választásokra, hiszen e vélemények eljutnak a tulajdonosok fülébe is. A pályázót jellemzi rabszolgáihoz fűződő kapcsolata is, ezért tanácsosnak bizonyult – kiváltképp a választási kampány időszakában – jó viszonyt ápolnia velük. Minden, ezen időszakban kialakított és elmélyített kapcsolatnak azt kellett szolgálnia, hogy a hivatalra pályázót mennél többen szeressék, és kívánják, hogy magas posztot érjen el. A *tribus* (körzet) tagjai nem csak kedvező hangulatot, hanem tényleges politikai segítséget jelenthettek a pályázó számára, így azon kellett munkálkodnia, hogy saját *tribus*ának mennél több tagját személyesen is megismerje, és magának megnyerje.

58 A tekintélyes férfiktól Quintus tanácsa szerint elegendőnek volt mondható azon szívesség, hogy a pályázót követték, illetve kísérték (*adsectatio, deductio*), hiszen a pályázót már pusztán jelenlétük is legitimálta.

59 A *magistratus*okkal (állami tisztségviselőkkel) való együttműködés a pályázó számára gyümölcsözőnek mutatkozott, hiszen magánemberként a pályázó nem volt jogosult a nyilvánosság előtt beszédet tartani, s ezt számára csak a tisztségviselő(k) engedélye tette lehetővé. A *consulok* és a *praetorok* – tekintettel arra, hogy mind a népgyűlés, mind a szenátus összehívásának joga (*ius cum populo agendi, ius cum senatu agendi*) nyitva állott számukra – mindkét intézmény előtt teret adhattak a pályázónak, hogy elmondja beszédét; a néptribunusok csak a népgyűlést hívhatták egybe, ám sérthetetlenek lévén az általuk összehívott gyűlést nem lehetett megzavarni. Marcust elsősorban szónoki erényei emelték vetélytársai fölé, így a népgyűlések előtt megtartott beszédek létfontosságúak voltak győzelme szempontjából.

60 A néptribunusi tisztség 494-ben jött létre, viselőik (*tribuni plebis*) – eredetileg ketten – Rómán belül szentek és sérthetetlenek (*sacrosanctus*) voltak, összehívhatták a *plebs* (köznép) gyűléseit és a szenátust, a *magistratusok* intézkedéseivel szemben vétőjoggal (*intercessio*) élhettek, és menedéket nyújthattak a nép patríciusok által üldözött tagjainak.

61 A befolyásos – a *centuriák* szavazólétszámának feltöltéséről gondoskodó – emberek megnyerésére a római választási rendszer sajátosságai miatt volt szükség.

62 A kétéves időtartam (*biennium*) a *praetori* hivatal betöltése és a választási kampány közti időszakot ölelte fel, vagyis a 65-ös a 64-es esztendő – a következő hivatal betöltésére folytatott előkészületeket tehát Marcus már előző tisztségének letevése után megkezdte.

63 Az egyesületek (*sodalitates*) a választási kampány során igyekeztek a pályázó számára szavazatokat szerezni, e tevékenységük során pénzeket és ajándékokat osztogattak. Egyre erőszakosabb fellépésük miatt utóbb az egyesületek működését törvényileg korlátozták. C. Fundanius 104 és 84 között *praetori* hivaltalt töltött be, 81-ben a szenátus tagja volt, 68-ban néptribunusként az utak felügyeletét látta el. M. Terentius Varro apósa, akit Varro *De re rustica* (A mezőgazdaságról) című dialógusának egyik beszélgetőpartnereként szerepeltetett. Cicero 66-ban védte. C. Cornelius, a 71-es esztendő *quaestora* 67-ben lett néptribunus – Pompeius iránti elkötelezettsége nyilvánvalóan megmutatkozott kortársai számára is. Igyekezett a választási vesztegetés/csalás (*ambitus*) ellen határozottan fellépni, megkísérelte a népgyűlést erősíteni és a *praetori imperiumot* a hirdetmény (*edictum*) kibocsátására korlátozni. E törekvéseit a vezető körök nem nézték jó szemmel, s a következő évben felségsértéssel (*crimen maiestatis*) vádolták, ám a perre csak 65-ben került sor, amikor Cicero sikerrel védte meg a felhozott vádakkal szemben. C. Orchivius 66-ban Cicero hivatali társa volt a *praetori* hivatalban, utóbb közpénzek elsikkasztása (*peculatus*) miatt emeltek vádat ellene.

64 A következőkben Quintus arra tér ki, hogy a pályázónak milyen reményeket kell keltenie a választókban, hogy megnyerje őket maga, illetve programja számára.

65 A segítség túllontúl az általánosság szintjén történő megfogalmazása természetesnek tűnik, ha tekintetbe vesszük, hogy a pályázónak a választók egyedi óhajaihoz rugalmasan kellett viszonyulnia. A segítség/támogatás alatt itt természetesen nem anyagi segítség – hiszen a pénz és az ajándékok szétosztása az osztogatók (*divisores*) dolga volt –, hanem sokkal inkább a társadalmi (Marcus esetében példának okáért a törvényszék előtti) támogatás értendő. Utóbb (46) Quintus maga is beismeri, hogy a pályázónak megválasztás után természetesen nem kell – s ezek egymásnak olykor ellentmondó volta miatt nem is lehet – minden ígérletét beváltania, ám ezeket mégis meg kell tennie, hogy a választók reményeit fokozza.

66 Az érzékelést kifejező igék és névszók halmozása világossá teszi, hogy a római társadalomban a személyes, a mindennapos találkozások alkalmával ápolt kapcsolatok milyen nagy súllyal estek latba. A fontosabb közéleti eseményeknek a köztársaság végén még mindig a Forum, a *comitium* és a Mars-mező adtak teret, tehát a dolgok alakulásának elméletileg minden római polgár szemtanúja lehetett, a választópolgárok és a hivatalra pályázók mondhatni szemtől szemben állottak egymással, tehát a közvetlen reakálás lehetősége mindkét fél számára adott volt.

67 Quintus itt tér ki arra, hogy a pályázó miképpen apellálhat a választók közös érdekeire.

68 A barátság (*amicitia*) körének minden választóra történő kiterjesztésének általános szokása nem kerülhette el a választópolgárok figyelmét, ezért Marcusnak a gyakori találkozások révén a szorosabb személyes kapcsolat érzését és reményét kellett keltenie a polgároknak.

69 Quintus arra hívja fel fivére figyelmét, hogy ne válogatás nélkül osztogassa a szívésségeket (*beneficium*) a választók között, hanem korlátozza ezeket azok körére, akiktől ellenszolgáltatást (*officium*) várhat.

70 A szerző megismétli azon figyelmeztetését, hogy fivére ne válogatás nélkül osztogassa a szívességeket, hanem sokkal inkább azokkal legyen barátságos és közvetlen, akiknek megfelelő eszközök állnak rendelkezésükre, hogy szomszédságukat és tágabb környezetük tagjait megnyerjék a pályázó számára.

71 Quintus világosan elkülöníti egymástól a hivatalra pályázás (*petitio*) rövid időszakát és az élet további részét. Bár hangsúlyozza, hogy a választási kampány során szélesebbre kell teríteni a barátok megszerzésének hálóját, nem áztatja sem magát, sem fivérét azzal, hogy ez az eljárás morálisan kifogástalan és korrekt lenne, s hozzáteszi, hogy sokkal inkább szilárd és hosszantartó (*firma et perpetua*), semmint rövid és csak a választások idejére szóló (*brevis et suffragatoria*) barátságokra volna helyes törekedni.

72 E kifejezés az üzleti élet köréből származik (vö. Cic. *Tull.* 15; Hor. *ars* 421), s e fordulat is teljes egyértelműséggel jelzi, hogy a politikai barátságokat mindkét fél hasznosságuk és jövedelmezőségük szerint ítélte meg.

73 Quintus itt az Antoniuusszal és Catilinával köthető barátságoktól óvja fivérét, s így a velük fenntartott kapcsolat veszedelmes voltát Marcus mintegy invektívaként is beépítheti beszédeibe.

74 Az egyes polgárok név szerinti megszólítása és köszöntése azt hivatott bizonyítani, hogy a pályázó mindegyikük iránt ténylegesen érdeklődik. A pályázónak vagy jó emlékezőtehetséggel, vagy pedig névemlékeztetővel, vagyis egy olyan személlyel kellett rendelkeznie, aki a szembejövők nevét a fülébe súgja, azonban mennél többek nevét ismerte a pályázó a névemlékeztető, névkiáltó rab-szolga (*nomenclator*) segítségével nélkül, annál nagyobb tekintélynek örvendhetett (vö. Cic. *Mur.* 77).

75 Tekintettel arra, hogy a szavazatok leadásának sorrendje a vagyoni besorolást követte, tanácsosnak tűnhetett a pályázónak elsősorban a szenátorok – vagyis az első osztály (*prima classis*) hetven *centuriájának* –, valamint a tizennyolc lovagi *centuria* (század) bizalmát megnyerni. Ha ezeket a pályázó maga mellé tudta állítani, úgy elegendő volt számára a második osztályból (*secunda classis*) kilenc szavazat megszerzése, hogy a százkilencvenhárom

szavazat nagyobb részét magáénak mondhatta – ez utóbbi kilenc szavazat miatt nem hanyagolhatta el a pályázó az alsóbb rendek tagjait sem.

76 Az önálló jogszolgáltató szervvel nem rendelkező településeket nevezték *praefecturáknak*, mivel a magasabb szintű törvénykezést a *praetor* által kiküldött felügyelő (*praefectus*) látta el.

77 Egész Itália *tribusok*ra volt ugyan felosztva, ám ezek különböző nagyságúak voltak, s a *res publica* területének gyarapodásával szabálytalanul növekedtek. A római polgárok kolóniái (*coloniae civium Romanorum*) kezdetben hozzávetőlegesen háromszáz polgár önkéntes letelepedéséből jöttek létre, és a római fennhatóságot voltak hivatottak biztosítani katonai és politikai eszközökkel Itália területén. A köztársaság utolsó századaiban veteránokat és *proletarius*okat (nincsteleneket) telepítettek le a kolóniákban (vagyis a római jogú városokban), akik megtartották polgárjogukat. A latin kolóniákba települő polgárok elvesztették római polgárjogukat, ám ezért számos gazdasági előny kárpótolta őket.

78 A személyes kapcsolatok jelentőségét ismételten hangsúlyozza a szerző.

79 A lovagi *centuriákat* – alacsony létszámuknál fogva – Cicero könnyen áttekinthette. Pontos számadat ezen időszakból nem áll rendelkezésünkre, Brunt (1971. 383) az 58-as esztendőt tekintve a lovagrend tagjainak számát kétezer főben határozza meg.

80 A *humanitas* számos tulajdonság és jellemvonás gyűjtőfogalma: így többek között magában foglalja a könyörületességet (*misericordia*), a szellemességet és udvariasságot (*urbanitas*), a műveltséget (*eruditio*) és a kulturált életformát (*cultus*). Cicero számos helyen tesz említést a *humanitas* fogalmáról és jelentőségéről, kiváltképp a tökéletes szónok (*perfectus orator*) eszméjének kifejtése kapcsán (vö. Cic. *De orat.* 1, 32. skk.; Barwick 1963. 7. skk.; Adamik 1998. 121. skk.).

81 A pályázó hívei között nagyobb hatással bír a barátság (*amicitia*), mint a tekintély (*auctoritas*), hiszen az előbbi szereteten és rokonszenven, míg az utóbbi tiszteleten és kötelességtudaton alapul. Quintus az ifjú lovagok segítségét négy területen értékeli

nagyra, és tartja kiemelten fontosnak. (A tekintély fogalmához lásd Nótári 2005. 95. skk.)

82 A kíséret összetételének reprezentatív mintát kellett szolgáltatnia a hivatalra pályázót támogató társadalmi bázisról mind a rendi, mind az életkori megoszlás tekintetében. A nemzetség (*gens, genus*) a nemesi (vö. Sall. *Cat.* 5, 1) vagy kevésbé tekintélyes (Sall. *Cat.* 6, 2) származást jelölte. Szigorúan véve a rend (*ordo*) csak a szenátori rendre vonatkozhatott, hiszen a lovagrend jogilag csak Augustus korában vált renddé, az egyazon foglalkozást űzőket – például az írnokokat – csak a köznyelv nevezte egy rendbe tartozóknak. Az életkor (*aetas*) tekintetében a választásoknál a fiatalabbakat (*iuniores*) és az idősebbeket (*seniores*) különböztették meg. A *consulok* választása a Mars-mezőn zajlott, mivel ez volt az a város határán kívül elhelyezkedő tér, ahol a korai időkben a polgárok hadseregként felvonultak, és a köztársaság végén is elevenen élt még azon fikció, hogy a polgárok közösségét mintegy katonai egységként is láttassák. A principátus idején a választások a *princeps* ajánlása (*commendatio*) miatt feleslegessé váltak, s a Mars-mezőt is egyre jobban beépítették.

83 A reggeli üdvözlőlátogatás (*salutatio*) rendszerint jócskán belenyúlt a délelőttbe (lásd Cic. *Att.* 2, 14, 2), ennek alkalmával a *cliensek* tiszteletüket tették *patronusuk*nál, s elé tárták kérésüket, biztosítva őt hűségükről. Cicero idejében jött szokásba, hogy ugyanazon üdvözlő (*salutator*) egy-egy reggelen több pályázót is felkeresett, és mindegyikkel igyekezett jó viszonyt ápolni, ám természetesen csak annak volt segítségére, akitől a legtöbb hasznot várhatta – ezért e kapcsolatok ingataggá váltak. A *patronus* igyekezett fenntartani azt a látszatot, hogy nem tud *cliense* megbízhatatlanságáról, ám tényleges támogatását nem a látszat szerint osztogatta. A *patronus* a köszöntés alkalmával tájékozódhatott a közhangulatról és gyűjthetett hasznos információkat a város eseményeiről. Az üdvözlők száma a *patronus* méltóságát is jelezte, ezért a *patronusok* igyekeztek mennél több üdvözlőt maguk köré gyűjteni (vö. Cic. *Sull.* 73).

84 A látogatók fogadására az *atrium* szolgált, amely többek között a tulajdonos társadalmi állását és gazdagságát volt hivatott jelképezni (vö. Vitr. 6, 5, 2).

85 A kísérek (*deductores*) hosszabb időt töltöttek a hivatalra pályázóval, mint az üdvözlők, hiszen elkísérték a Forumra, és az általa meghatározott időpontokban rendelkezésére álltak. Minél nagyobb kíséret követte a pályázót a Forumra, annál inkább jelezte ez társadalmi megbecsültségét, s ha nap mint nap vele tartottak kísérői, úgy ezzel érzékeltethette, hogy a körülötte összegyűlt népes csoport nem a véletlen műve, hanem megbízható híveiből álló társaság.

86 A *sectatorok*ra, vagyis a pályázót állandó jelleggel, hivatászerűen kísérő emberek csoportjára azért volt szükség, mert a fehérített tóga (*toga candida*) már nem volt elegendő ahhoz, hogy felhívja magára a választók figyelmét. Cicero szerint a kíséret (*adsectatio*) volt a szegényebb polgárok egyetlen lehetősége arra, hogy szívességeket érdemeljenek ki vagy viszonozzanak (lásd Cic. *Mur.* 70), s úgy vélte, hogy a polgároknak e feladat nem terhes, hanem sokkal inkább gyümölcsöző lehetőség. Quintus is hangsúlyozza, hogy fivérének önkéntes kísérőkre van szüksége, ha azonban nem találna ilyeneket megfelelő számban, úgy a neki szívességgel tartozókat és rokonaikat használhatja fel e célra, akik ezen időre kieső keresetük helyett – mintegy kárpótlásként – díjazásban (*sportula*) részesültek. 66-ban a szenátus a *lex Fabia* (Cic. *Mur.* 71), majd 64-ben egy szenátusi határozat (*senatus consultum*) révén korlátozta a kísérek számát, tekintettel arra, hogy ezek számos esetben veszélyeztették a közbiztonságot, és csaptak össze a vetélytársak kíséretével. Az e rendelkezésekben meghatározott maximális létszámot viszont nem ismerjük.

87 Annak ellenére, hogy Quintus manipulatív célzattal úgy állítja be, miszerint a támogatásra kötelezettek számára máskor nem nyílhat megfelelő alkalom a kapott szívességek viszonzására, a *consuli* hivatal valóban a *cursus honorum* csúcsát jelentette Marcus számára.

88 Noha a *commentariolum* formailag levél, Quintus mégis oratiónak (beszédnek, szónoklatnak) nevezi írását.

89 A politikai barátságok megbízhatatlan volta Quintus számára sem ismeretlen: nem csak a pályázó, hanem a szívésségekkel és előnyökkel kecsegtetett választó is színlelhette rokonszenvét.

90 Epikharmos az V. század első felében élt Szicíliában, egyfelől mítoszparódiákat, másfelől mély értelmű bölcsességeket tartalmazó dialógusokat írt. Ezen szentenciát Cicero Atticushoz írott levelében (Cic. Att. 1, 19, 8) görög nyelven is idézi.

91 Fivére tanácsa szerint Marcusnak mindenki iránt nyitottnak és békülékenynek kell mutatkoznia, hiszen a pályázók támogatói megínoghattak eredeti jelöltjükben, és könnyen Ciceróhoz pártolhattak át.

92 Quintus itt befejezi a barátságról mondottakat. A széleskörű népszerűség (*popularis ratio*) nem a politikai barátságok eleme volt, hanem a pályázó számára további választói csoportokat tett elérhetővé – a *popularis ratio* ugyanakkor nem azonos a néppártiság tartalmával, amelynek segítségével a néptribunusok a köznép számára kedvező, ám a szenátus által elvetendőnek ítélt határozatok meghozatalát segítették elő.

93 A polgártársak, illetve választók név szerinti megszólítása bevett kampánypolitikai fogás volt, amivel a pályázó azt demonstrálhatta, hogy igen közeli kapcsolatban áll a szavazókkal, és nagy érdeklődést mutat gondolataik és ügyeik iránt. A szerző tisztában van ugyan azzal, hogy fivérének csak a közhangulat – s ezzel a választás kimenetele – szempontjából jelentős, vagyonosabb és előkelőbb polgárokat kell ismernie, s hogy a tömegek iránti rokonszenve nem tartozik Marcus tulajdonságai közé, mégis kénytelen azt a pragmatikus tanácsot adni, hogy fivére igyekezzék rokonszenvet színlelni az alsóbb néprétegek felé. A hízélgés (*blanditia*), amit beszéde, gesztusai és mimikája tükröz, szintén hasznos lehet a hivatalra pályázó számára, vagyis a pályázó kénytelen nemesebb lelki tulajdonságait erre az időre az elérendő cél érdekében mintegy háttérbe szorítani.

94 Az állhatatosság, kitartás (*adsiduitas*) fogalmát Quintus helyesen az *ad-sedere* (mellette ülni) verbumból vezeti le, ezzel jelezve, hogy a pályázótól elvárható, illetve számára hasznos az állandó személyes jelenlét, nem csupán a római Forumon, hanem Rómán kívül is. A szerző arra is figyelmezteti fivérét, hogy ne adjon lehetőséget azon szemrehányásra, hogy akár csak egyetlen polgárt is elhanyagolt volna a kampány során, ezért igyekezzék mindenki-vel legalább egy rövid, ám annál érdeklődőbb beszélgetést folytatni, amit a választók általában el is várnak a pályázótól.

95 A tehetősebb családoktól természetszerűleg elvárták a jótekonyságot, ami akár a köz, akár egyes rászoruló polgárok javát is szolgálhatta. Elegendő volt, ha a pályázó jótekonyságából csupán barátai profitáltak, hiszen erről a polgárság többi része is tudomást szerzett, és megbecsüléssel tekintett az adománytevőre. A barátok számára rendezett lakomák (*convivia*) kellőképpen bizonyították, hogy a pályázó – megválasztása esetén – vagyonával a köz javát is szolgálni fogja. A választóknak tett ígéretek szintén a nagyvonalúság jelének számítottak, ám ezen ígéretek betartása – noha illendőnek tartották – nem volt kötelező.

96 Quintus továbbviszi azt a gondolatot, amely szerint az ígéretek megtétele fontosabb, mint azok betartása. A pályázónak lehetőség szerint egyetlen kívánságot és kérést sem szabad elutasítania – hiszen a megsértett hívekből egykönnyen ellenségek válhatnak –, ám ha mégis erre kényszerülne, barátságosan, sajnálkozását kifejezve és a másoknak már korábban tett ígéretekre hivatkozva kell megtennie. Quintus tisztában van azzal is, hogy e színlelés nem egyeztethető össze bátyja erkölcsi normáival, azonban arra figyelmezteti, hogy a választási kampány sikere érdekében számos, természetével ellentétes dolgot – így például az üres és könnyelmű ígéretek – is vállalnia kell.

97 Cicero bölcséleti írásai – amelyek egyik legfőbb célja a görög filozófia latin nyelvű visszaadása volt (vö. Cic. *off.* 1, 1; *fin.* 1, 1–12) – leginkább eklektikusnak minősíthetők (Cic. *off.* 1, 2). Filozófiájában a platonikus elem leginkább abban nyilvánul meg, hogy az egyszer felismert igazságot és erényt a gyakorlatban is követke-

zetesen érvényesítse. A Quintus által javasolt eljárás ezzel nem volt összeegyeztethető, éppen ezért tanácsolja, hogy a kampány idejére tegye félre bölcséleti alapelveit – ami nagy valószínűséggel nem eshetett nehezére Marcusnak, a gyakorlott szónoknak, aki törvényzéki beszédeiben távolról sem mindig saját meggyőződéseinek adott hangot (vö. Cic. *Cluent.* 139).

98 A kiváló választási stratégia (*artifex*), C. Aurelius Cotta fel-
említésének arra kell ösztönöznie Cicerót, hogy igyekezzék e példaképet követni. C. Aurelius Cotta 124-ben született, barátja, M. Livius Drusus néptribunus halála után a *lex Valeria* miatt száműzésbe kényszerült, majd Sulla győzelme után visszatért Rómába, és 81-ben *praetori* hivatalt töltött be. A *consuli* tisztséget 75-ben látta el L. Octaviusszal együtt, amelynek során visszaadták a néptribunusoknak azokat a jogokat, amelyeket Sulla elvett tőlük. Cicero nagyra becsülte Cottát mint szónokot (vö. Cic. *Brut.* 189. 215. 303. 305), valamint két bölcséleti dialógusában, a *De natura deorum* (Az istenek természete) és a *De oratore* (A szónokról) című dialógusában is szerepeltette. Quintus szerint Cotta stratégiájának (*ars*) egyik sarkalatos eleme abban állott, hogy mindenkinek, akihez érdeke fűződhetett, megígérte támogatását a bíróság előtt, hiszen tudta, hogy közel sem mindannyian akarják majd ténylegesen igénybe venni segítségét, illetve hogy jóval szerencsésebb egyéb elfoglaltságaira hivatkozva utóbb lemondani egy ígéretteljesítését, mint eleve elzárkózni a segítség elől.

99 A jó hírnév (*rumor, fama*) elterjesztése – amelynek eszközei közül a néppel fenntartott közvetlen kapcsolat emelhető ki – szintén a megcélzott választói csoport megnyerését szolgálta. A nép felé azt a benyomást kell közvetíteni, mintha maga is a pályázó kampányának részese volna, a pályázónak pedig minden nyilvános ténykedését mint a köz érdekében tett erőfeszítést kell beállítania. A nép, illetve sokaság (*multitudo*) leginkább a városi tömeget ölelte fel, hiszen ez jelentette azt a réteget, amelyre Cicerónak az első két vagyoni osztály és a lovagrend tagjain kívül támaszkodnia kellett. A városi tömeg (*urbana multitudo*) rokonszenvét Manilius törvényjavaslatának (*lex Manilia*) támogatása révén nyerte el.

100 Hivatkozás a már említett, Cn. Pompeius *imperium*áról 66-ban tartott beszédére. C. Cornelius 71-ben töltötte be a *quaestori* hivalt, 67-ben pedig a néptribunusi tisztséget, amelynek keretében egyfelől a külföldi küldöttségeknek adandó kölcsönök ügyében, másfelől pedig a választási csalás/vesztegetés (*ambitus*) ellen fejtett ki jelentősebb tevékenységet. Népszerűségét többek között annak köszönhette, hogy keresztülvitte, miszerint a törvényi előírások alól kivételeket és felmentéseket csak a népgyűlés határozata alapján lehet adni, így például, hogy a *praetorok* csak hirdetményeik (*edicta*) révén gyakorolhassanak befolyást a jogszolgáltatásra – mindez a *magistratusok* és a szenátus feletti népgyűlési ellenőrzést volt hivatott erősíteni. A szenátus Cornelius törekvését oly módon igyekezett megakadályozni, hogy P. Servilius Galba néptribunus vétóját kieszközölte, aki ugyan megakadályozta, hogy az írnok (*scriba*) vagy a kikiáltó (*praeco*) felolvassa a népgyűlési határozat (*plebiscitum*) javaslati szövegét, ám végül maga Cornelius adta elő a javaslatot anélkül, hogy hivatali társa vétóját (*intercessio*) figyelembe vette volna. A következő esztendőben felségsértés (*crimen maiestatis*) miatt emeltek vádat ellene, amelyben a védelmet Cicero vállalta – sikerrel, ami biztosította számára a tömeg rokonszenvét.

101 A *pompa* minden esetben lehetőséget adott rendezője számára, hogy saját népszerűségét növelje, és személyének nagyszerepességét hangsúlyozza. A diadalmenet (*triumphus*) alkalmával a győztes hadvezér a Mars-mezőről a Capitoliumhoz vonult, diadalmenetének részét képezték az elfoglalt városok jelképei és a hadizsákmány. A cirkuszi játék rendezője a Capitoliumról a Forum Romanumon át vonult a Circus Maximushoz, hogy a látványosság nézői világosan megtudják, kinek köszönhetik a játékokat. A temetési *pompa* alkalmával az elhunyt családjának tagjai vonultak végig Róma utcáin az eltávozott érdemeit magasztalva. A hivatalra pályázó pompájának részét képezte a *deductio* (lekísérés) és az *adsectatio* (követés) is, tehát a *pompa* fogalma alatt ebben az esetben a pályázó nyilvánosság előtti összes megjelenései értendők.

102 Népszerűségét Marcusnak nem szabad azzal kockára tennie, hogy aktuálpolitikai kérdésekben foglaljon állást. Marcusnak

tehát egyszerre több rétegben kellett személyéhez fűződő reményeket keltenie: a szenátorok a *consul*ban a szenátusi tekintély örét akarták látni, aki a köznép nyomásának ellen tud állni – számos beszédében dicsőítette a szenátus uralmát (vö. Cic. *Verr.* 2, 1, 4), így ez a választási kampány során sem jelenthetett gondot számára –, a lovagrend és a vagyonosabb réteg gazdasági érdekeik védelmét és belpolitikai biztonságot kívántak (lásd Cic. *imp. Cn. Pomp.* 60), a tömeg (*multitudo*) pedig eddig megszerzett jogainak és javainak védelmét és növelését (vö. Cic. *leg agr.* 2, 71), valamint a polgárság (elő)jogainak az *Italicus*sokkal (itáliai lakosokkal), a *peregrinus*sokkal (idegenekkel) és a *libertinus*sokkal (felszabadított rabszolgákkal) szembeni fenntartását várta el a *consuli* hivatal betöltőjétől. Ezen érdekek szövevényében még a meglehetősen opportunistá pályázó sem kényszerült arra, hogy ellentmondásokba keveredjék, hiszen minden csoport fő érdeke az eddigi jogok és a rend megőrzésében állt, a pályázónak tehát a *status quo* fenntartását kellett garantálnia, és tartózkodnia kellett attól, hogy jelentősebb változásokat helyezzen kilátásba.

103 A két előzőleg taglalt tárgy – a pályázó 'új ember' (*homo novus*) volta és az elérni szándékozott hivatal – rövid áttekintése után Quintus rátér az általa elemzett problematika harmadik elemére, a *civitas*ra, vagyis a római közösségre. Rómának, a kor világvárosának ebben az időben hozzávetőleg hétszázötvenezer lakosa volt, s ezek köréből került ki a római polgárok csoportja. A polgárjogot természetesen nem csupán születéssel lehetett megszerezni, hanem a felszabadítás azon módozatával is, amelynek során a felszabadított rabszolgát a *ensor* bevezette a polgárok jegyzékébe – e rétegre a régi polgári nemzetségek jelentős gyanakvással tekintettek, hiszen féltették tőlük előjogaikat. Ezzel szemben az etnikai különbségek nem bírtak különösebb jelentőséggel a rómaiak számára, annál is inkább, mivel tisztában voltak azzal, hogy államuk éppen a különféle népcsoportok keveredése révén válhatott hatalmassá (vö. Sall. *Cat.* 6, 1. skk.; Liv. 1, 9–16). A felsorolt negatívumok és konfliktuslehetőségek jelzik Róma népességének sokszínűségét, ám a politikai vezetésre törők teljességgel tisztában voltak a város

ezen elemeivel, és kénytelenek voltak azokat szükséges rosszként elfogadni. A cselvetés, intrika (*insidiae*) fogalma egyfelől a színlelt támogatást, másfelől a gyújtogatást és a támadást foglalta magában (vö. Cic. *Verr.* 2, 1, 39; *Cat.* 2, 6), ám leggyakrabban olyan személyektől indult ki, akik megígérték ugyan a pályázónak az *adsectatiót*, ám ezen ígéretüket nem váltották be. A becsapás (*fallacia*) általánosságban a csalást, illetve a megtévesztést jelölte (vö. *Dig.* 4, 3, 1, 2). A vezetőréteg önmagát a négy sarkalatos erénnyel szerette jellemezni, amellyel számos jellemhibát állított szembe. Az erényben (*virtus*) való részesedés legitimálta a hatalomgyakorlókat, míg a hibák (*vitia*) egyértelműen diszkreditálták a hivatalra pályázókat.

104 A *fabula* a városszerte elterjedt híreszteléseket, pletykákat jelöli (vö. Cic. *Mil.* 42; Plin. *ep.* 8, 18, 11) – a Catilina és Antonius elleni invektívák anyaga remekül felhasználhatónak mutatkozott a *fabulae* alapjául.

105 Quintus azt tanácsolja fivérének, hogy a választási kampány idején se hanyagolja el szónoki és védői tevékenységét, hiszen ezzel egyfelől további híveket és lekötöztetetteket szerezhet magának, másfelől pedig ellenfeleit a vádemelés lehetőségével, illetve az azzal való fenyegetéssel visszafoghatja. A választási előkészületek időszakából ismert beszédek a *Pro C. Cornelio*, a *Pro C. Fundanio*, a *Pro Q. Gallo* és a *Pro C. Orchivio*, valamint a *De rege Alexandrio*, amelyben Cicero M. Crassus – Antonius és Catilina támogatójának – azon javaslatával szállt szembe, hogy Egyiptomot római provinciává tegyék: a szenátus tisztában volt azzal, hogy ezáltal elsősorban M. Crassus gazdasági és politikai befolyása növekednék, Cicero pedig a szabad állam (*libera res publica*) védelmezőjének szerepében tüntethette fel magát.

106 A választási csalást/vesztegetést (*ambitus*) – amely számos, a választás eredményét tisztességtelenül befolyásolni akaró magatartást (így például a kíséret megfizetését, a túlméretezett kíséret toborzását, a választók nagyarányú megvendéglését és a játékokra szóló ingyenes helyek osztogatását) magában foglalt – ebben az időben a 67-es *lex Calpurnia* és a 64-es *lex Fabia* igyekezett visszaszorítani (vö. Cic. *Mur.* 43. 67. sk. 71).

107 A lovagrendtől e kontextusban azért kellett a vetélytársaknak félniük, mert a büntetőbíróságok esküdszéke a Cicerót támogató lovagrend soraiból került ki.

108 E hibát követte el 63-ban Servius Sulpicius Rufus. 63-ban a 62-es évre Lucius Licinius Murenát és Decimus Iunius Silanust választották meg *consul*nak, rajtuk kívül azonban még Lucius Sergius Catilina és Servius Sulpicius Rufus, korának legkiválóbb jogtudósa pályázott e tisztségre. M. Porcius Cato a választás előtt nyilvánosan esküt tett, hogy sógorát, Silanust kivéve bárki nyerje is meg a választást, választási csalás (*ambitus*) miatt vádat fog emelni ellene, amely – a későbbiekben beváltott – fenyegetés elsősorban az összeesküvést szító Catilina ellen irányult, ám a Silanusszal együtt megválasztott Murenát szintén érintette. A vesztes Sulpicius pedig már a választás előtt, a kampány során elkezdett bizonyítékokat gyűjteni riválisainak törvénybe ütköző üzérkedéseire vonatkozóan. Sulpicius 63-as kudarcának oka többek között a negatív kampányban keresendő: látta ellenfelei kezdeti sikereit, túl korán feladta a harcot, és ahelyett, hogy saját győzelmén munkálkodott volna, a leendő győztesek elleni vádon munkálkodott, ami visszatetszést keltett. (Cic. *Mur.* 43). Bővebben lásd Nótári 2006.

109 A *centuria* kezdetben *katonai századot* jelentett, jelentőségük a köztársaság végén és – e kontextusban – a választások során nyilvánult meg.

110 Quintus érzékelteti, hogy mindenféle játéknál, vendégelésnél és adományosztogatásnál nagyobb hasznára vannak a hivatalra pályázónak személyes kapcsolatai, hiszen a választás kimenetelét befolyásukkal eldöntő polgárok maguk is a vagyonosabb réteghez tartoztak, így – noha a pályázó bőkezűsége hatást gyakorolhatott rájuk – szavazatukat nem adták el. A szegényebb rétegek, amelyek rá lehettek utalva arra, hogy szavazatukat pénzzé tegyék, a választási rendszer bizonyos jellegzetességei miatt – nevezetesen hogy a vagyonosabb csoportok járulhattak korábban a szavazóurnákhoz, és hogy amint megfelelő számú jelölt elérte az időközben folyamatosan számlált szavazatok többségét, a választást sikeresnek és befejezettnek nyilvánították – a legtöbbször nem is jutottak el odáig,

hogy voksukat leadhassák. A hatalomgyakorlók számos esetben bírálták a választók korrumpálhatóságát, hiszen ezzel saját választási kudarcukat is magyarázhatták, ám sikerük érdekében legtöbbször maguk növelték a korrupciót.

111 Az osztogatók (*divisores*) pénzt és egyéb adományokat osztogattak – kezdetben feltehetően mindenkinek, utóbb azonban csak – azon *tribusok* polgárainak, amelyek megfelelően viszonyozhatták e bőkezűséget. Az osztogatók a pályázó népszerűségét kísérelték meg így módon növelni, még akkor is, ha e népszerűség csak addig tartott, amíg a vetélytársak is ki nem osztották adományukat (lásd Cic. *Verr.* 2, 3, 161; *Planc.* 48; *off.* 2, 56). A 63-ban kezelt *lex Tullia* büntetni rendelte az osztogatók tevékenységét. A (vitás) dolgok letéteményesei (*sequestres*) – akiknél a pénzt, illetve az egyéb adományokat letétbe helyezték – feladata a választások során abból állott, hogy a választási győzelem esetén a megígért juttatásokat kiosszák, vereség esetén pedig visszatartsák (vö. Cic. *Cluent.* 72).

112 Levele végén Quintus visszatér az első paragrafusban megfogalmazottakra, nevezetesen a tudálékosság vádjára, amit mindenképpen el szeretne kerülni: célja nem a kioktatás, hanem az ismeretek összefoglalása volt. Hangvétele ismét személyessé válik, miként a mű elején, itt is közvetlen megszólítással fordul bátyjához, valamint megkéri arra, hogy az általa szükségesnek ítélt javításokat hajtsa végre ezen íráson, hogy e munka a jövőben ne csupán egyetlen személy, hanem minden, a *consuli* hivatalra pályázó polgár számára egyfajta kalauzként, kézikönyvként szolgálhasson. Quintus ezen kérése a maga nemében egyedülálló, ám sajnos Marcus reakcióját közvetlenül nem ismerjük. Nagy valószínűséggel – tekintettel arra, hogy a kézikönyvecske nem került kiadásra – lebeszélhette fivérét arról, hogy e levelet (akár átdolgozott formában is) a nyilvánosság elé tárja, hiszen ezzel szükségtelenül és kellemetlen következményekkel fellebbentette volna a fátylat a választási kampány azon opportunistáiról, amelyek a politikai vezető réteg önképével nem voltak összeegyeztethetők, illetve válalhatók. Számos esetről tudunk, amikor a szerző – nem levélként

megfogalmazott, ám elküldött leveléhez mellékelt – írásának véleményezését kérte a címzettől. Így például 54-ben Cicero elküldte P. Lentulusnak egy elméleti művét és néhány beszédét, és jelezte neki, hogy érdeklődve várja visszajelzését (Cic. *fam.* 1, 9, 23).

NÓTÁRI TAMÁS

QUINTUS TULLIUS CICERO ÉS MŰVE, „A HIVATALRA PÁLYÁZÓK KIS KÉZIKÖNYVE”

A *Commentariolum petitionis*, vagyis *A hivatalra pályázók kis kézikönyve* a ránk maradt legrégebbi – Kr. e. 64-ben keletkezett¹ – kampánystratégiai irat. Ebben Quintus Tullius Cicero, az antikvitás legkiválóbb szónokának, Marcus Tullius Cicerónak az öccse szolgál bátyjának tanácsokkal ahhoz, hogy Marcus miképpen nyerheti meg a *consuli* választásokat,² vagyis hogyan emelkedhet a római köztársaság legmagasabb posztjára. Tanulmányunkban e művet tesszük behatóbb elemzés tárgyává, s ennek során a következő aspektusokat fogjuk vizsgálni: az antik kommentár műfaját (I.), a *Commentariolum* szerzőségének kérdését (II.), a szerző, Quintus Tullius Cicero (III.) és a címzett, Marcus Tullius Cicero (IV.) életpályáját, a mű szerkesztését (V.), a vetélytársakról, Antoniusról és Catilináról a *Commentariolum*ban adott jellemzést (VI.), az egyesületek és a cliensek szerepét a római választások során (VII.), valamint a választási csalás tényállásának és elbírálásának kialakulását (VIII.). Írásunkat a fordításhoz fűzött magyarázatokban és az utótanulmányban felhasznált antik forrásokat és modern szakirodalmi munkákat tartalmazó rövidítésjegyzék zárja.

I. Az antik kommentár műfaja

A latin kommentár (*commentarius*) műfaja a görög *hypomnémából* származik. A *hypomnémák* az emlékezet (*mimnéskesthai*) számára szolgáltak támaszul, akár üzleti tranzakciókról szóló listák és számlák, akár magánjelle-gű, publikálásra nem szánt feljegyzések formájában.³ A *hypomnéma* műfaja – a kifejezés tág jelentésterénél fogva – alkalmasnak bizonyult többirányú kiterjesztésre is, így említésre érdemes események önéletrajzi jellegű vagy gyakorlati iránymutatásul használható leírások megnevezésére is.⁴ A hellenizmus korától kezdve a *hypomnéma* egyre inkább irodalmi szövegek exegetikai kommentálásnak megnevezéséül szolgált; az idézett szöveghelyet a magyarázat és a különféle értelmezések követték. Utóbb – kivált a római köztársaság utolsó századában – *commentarius*nak nevezték a dísztelen, pusztá tényközlésre szorítkozó ábrázolásokat, amelyeket a történetírók évkönyvekké (*libri annales*) vagy kortörténeti munkákká (*historia*) dolgozhattak ki. Ugyanakkor a magánfelhasználásra vagy legalábbis az adott formában nem közzétételre szánt feljegyzések értelmében használt *commentarius*-fogalom sem veszett ki teljességgel.⁵

Felmerül a kérdés, hogy *A hivatalra pályázók kis kézikönyve* (*Commentariolum petitionis*) ezen irodalmi műfajok közül melyikhez áll legközelebb. A címben található kicsinyítőképzős alak (*commentariolum*) azt a benyomást kelti, mintha a szerző nem is a teljesség igényével, hanem csupán kisebb feljegyzés keretében kívánta volna a hivatalra pályázásról szóló nézeteit összegezni. A munka kezdetén olvasható, Marcus Tullius Ciceróhoz intézett köszöntés⁶

ugyanakkor arra enged következtetni, hogy az írást levél formájában akarta a szerző elküldeni.⁷ Mind a munka kezdő soraiban, mind pedig az utolsó paragrafusban Quintus Tullius Cicero igen közvetlen, testvéri hangon szólítja meg fivérét, Marcust, s a levél végén pedig megkéri arra is, hogy ossza meg vele ezen írásra vonatkozó, kiegészítő, illetve javító szándékú észrevételeit, hogy utóbb e mű valódi *commentarius*ként láthasson napvilágot.⁸ Ezzel a szerző kinyilvánítja ugyan, hogy az általa elküldött formában írása még nem tekintendő valódi kommentárnak, ám a javított szöveget már akként kívánja publikálni. Ezen kívül a *Commentariolum petitionis* legtöbb kézírata Quintus Tullius Cicero műveként hagyományozza e művet Marcus Tullius Cicero rokonaival és barátaival (*ad familiares*) folytatott levelezése 9–16. könyveinek részeként. Másfelől a szöveget nem tekinthetjük szigorú értelemben vett levélnek, ugyanis az írás szerkezete, bevezetése és lezárása, valamint részletessége arra utal, hogy a szerző már az utóbb nyilvánosságra hozandó munkát jelentős részeiben megírtnak tekintette – ha eltekintünk a személyes momentumoktól és megszólításoktól, a munka *commentarius*ként publikálható szövege, illetve ennek jelentős része áll előttünk.⁹

Felettébb kérdéses, hogy Marcus átdolgozása után Quintus publikálta – publikálhatta – volna-e munkáját, amelyben a választási kampány megszervezését és vezetését vizsgálja fel, hiszen a szavazatokért folytatott küzdelem mozzanatait kíméletlen őszinteséggel tárja fel. Günter Laser a következőképpen foglalja Quintus írásának lényegét: a *consuli* hivatal megszerzése érdekében a pályázónak semmilyen trükkötől, hamis ígérettől, hazugságtól, színleléstől

és a célnak megfelelő csoporthoz való közeledéstől–hízélgéstől sem szabad visszariadnia.¹⁰ Ezen gátlástalan oppor-
tunizmus és manőverezés feltárása semmiképpen sem áll-
hatott a késő köztársaság korának vezető rétege érdekében,
s kiváltképp Marcus Tullius Cicerót hozta volna igencsak
kellemetlen helyzetbe, hiszen nem vonhatta volna ki magát
azon gyanú alól, hogy – kiváltképp ’új emberként’ (*homo
novus*) – csak azért nyerte el a *consulatust*, mert mindezen
eszközöket a gyakorlatban alkalmazta is. Mindennek tük-
rében megállapíthatjuk, hogy a *Commentariolum petitionis*
elsősorban személyes, Marcushoz intézett írásként kelet-
kezett, amelyben fivére, Quintus kívánt számára segítséget
nyújtani a választási kampány fontosabb momentumainak
és eszközeinek összefoglalásával a *consuli* hivatal elnyeré-
séhez.¹¹

II. A szerzőség kérdése

A *Commentariolum petitionis* szerzőségének kérdése
számos esetben megosztotta a kutatókat. A XIX. és XX.
század fordulóján G. L. Henderson megkérdőjelezte a
Commentariolum eredetiségét, azonban állítása nem talált
különösebb – sem egyetértő, sem elutasító – visszhangra
a szakirodalomban,¹² és Fr. Münzer Quintus Ciceróról
írott szócikkében a mű eredetisége mellett foglalt állást.¹³
W. S. Watt, a *Commentariolum* kiadója a XX. század kö-
zepén csodálkozását fejezte ki, hogy e munkát valaha va-
laki is Quintus Cicerónak fivéréhez, Marcushoz írott le-
velének tarthatta,¹⁴ a legutóbbi kiadó, G. Laser pedig – a
hiperkritika álláspontját elutasítva – Q. Cicero művének
vélelmezte a szöveget.¹⁵ Quintus szerzősége ellen a követ-
kező érveket hozták fel. Túlzott naivitásnak tartják, hogy

a fiatalabb testvér, Quintus a bátyja, Marcus számára feljegyzést készített volna arról, hogy milyen stratégiát kövessen a *consuli* hivatalra pályázás során, s e feljegyzésekben – saját bevallása szerint – semmi olyasfélét nem közölt volna testvérével, amit az már eleve nem tudott, illetve tudhatott volna. Ezen kívül felettébb gyanakvásra készítő lehet azon tény, hogy a vetélytársak, Antonius és Catilina ellen a *Commentariolum*ban felhozott érvek szinte szó szerint visszatérnek Marcus *In toga candida* címen számon tartott, töredékesen Asconius által ránk hagyományozott beszédében. Ezek alapján a *Commentariolum*ot egy, az *In toga candida*ból és a *Pro Murená*ból, valamint Marcusnak a provinciai közigazgatásról írott, Quintushoz címzett levélből¹⁶ összeállított hamisítványnak minősítik.

Ezen érveket többen – így például R. Till – a következőkkel cáfolták. Cicero műveinek kézirati hagyománya aligha adhat választ az eredetiség kérdésére, valamint a Quintus szerzői profiljára vonatkozó nyelvi és stiláris következtetések levonására ránk maradt négy – Tiróhoz intézett három és Marcushoz írott egy – levele nem adhat kellő támogatást. Felettébb valószínűtlen ugyanakkor, hogy stílusa vele közel egykorú és azonos képzést élvező fivére leveleinek nyelvezetétől nagyban eltért volna. Azon felvetés, miszerint a *Commentariolum*ot akár a késői Augustus-korra is datálhatjuk, azzal a kérdéssel utasítható vissza, hogy vajon kinek állhatott érdekében Augustus uralkodásának utolsó éveiben részletes leírást adni a 64-es esztendő választási- és kampánytitkairól, illetve ha valaki mégis erre szánta volna el magát, miért éppen a mind irodalmilag, mind politikailag meglehetősen szürke Quintus Cicerót választotta volna mondandója auktoritásául. Mi haszna lett volna

Marcus halála után Quintus nevét arra felhasználni, hogy fivére hintapolitikájáról fellebbenjen a fátyol? Ki lehetett volna az a szerző, aki olyan pontos ismeretekkel rendelkezett az adott esztendő viszonyairól és eseményeiről, hogy írásába nem csúszott semmilyen hiba? Miért éppen azt az időszakot választotta volna leírása tárgyául, amikor még Catilinát nem söpörték le a közélet porondjáról? Végezetül melyik hamisító lett volna oly szerény, hogy írásának kezdetén rögtön hangsúlyozza, miszerint a fiktív címzett semmi újat nem tanulhatna az általa összefoglaltakból?¹⁷

A szerző aligha törhetett rétori babérokra, hiszen stílusa száraz, mondatainak csengése nem kellemes.¹⁸ A *Commentariolum* a benne tárgyalt esztendők olyan fölényes áttekintéséről tanúskodik, hogy szerzője mindenképpen az eseményeket közvetlen közletről átélő kortárs lehetett, a Marcus helyzetére és hátterére vonatkozó utalások¹⁹ olyan beható ismeretekről adnak számot, amelyek alapján bátran feltételezhetjük, hogy a címzett az olykor éppen csak elejtett vagy odavetett szavakból és félmondatokból pontosan érthette a szerző gondolatait. A hivatalra pályázásra vonatkozó ismereteknek természetesen Marcus sem volt híjával, ám a tapasztalatok Quintus általi összefoglalását indokolhatja, hogy az alacsonyabb tisztségekre (*magistratus minores*) maga is pályázott, s így személyes megfigyeléseivel egészíthette ki bátyja stratégiáját.²⁰ A személyesebb hangvételű mondatokban használt többes szám²¹ szintén azt jelzi, hogy a levél írója közvetlen kapcsolatban állhatott a címzettel. Azon tény, hogy az *In toga candida*ban szinte szó szerint viszontláthatjuk a *Commentariolum* bizonyos mondatait, szintén nem lehet érv az eredetiség ellen. Quintus azzal a szándékkal küldte el fivérének feljegyzéseit, hogy

igyekezzék azokat kiegészíteni és kijavítani,²² ami kétségkívül arra enged következtetni, hogy a későbbiekben nyilvánosságra szeretne volna hozni ezen írását – utóbb, 59 májusában *Annales* című művét is kijavításra, publikációs szándékkal juttatta el Marcushoz.²³ A *Commentariolum*ot Marcus természetesen sem 64-ben, sem később nem hozta nyilvánosságra, hiszen ezzel saját politikai szándékaiba és opportunizmusába engedett volna bepillantást, ám az Antonius és Catilina ellen e feljegyzésben összegyűjtött vádakat nyugodt lélekkel és kényelmesen felhasználhatta későbbi beszédében, az *In toga candida*ban.²⁴ A későbbi publikálás éppoly kevésbé történt Marcus céljainak megfelelően, mint jó néhány, Atticushoz intézett levelének közléte. Mindezeket tekintetbe véve közvetlen bizonyítékok híján ugyan, ám kénytelenek vagyunk a hiperkritika álláspontját elvetni, s az ellenkező egyértelmű igazolásáig Quintus Tullius Cicerót a *Commentariolum petitionis* szerzőjeként vélelmezni.²⁵

Quintus teljes nyíltsággal feltárja fivére közel sem kedvező helyzetét a *consuli* hivatalra pályázás kapcsán. A nemesség szemében 'új embernek' (*homo novus*) számít,²⁶ aki mögött sem megfelelő *cliensi* tábor, sem kellő anyagi támogatottság nem áll, vetélytársai, Antonius és Catilina viszont mindezeknek bővében vannak.²⁷ Noha a *homo novus* kifejezés soha nem nyert pontos definíciót, kettős értelemben használták: szűkebb megjelölésként jelentette azokat, akiknek a felmenői között nem voltak *consulok*; tágabb értelemben jelölte azokat, akiknek ősei ha a legmagasabb rangot nem is érték el, de valamilyen tisztséget igen, illetve a szenátus tagjai lehettek. Az optimáták megvetően használták e fordulatot, hiszen ez számukra csak a parve-

nüt jelentette, Cicero azonban nem csekély büszkeséggel hangoztatta magáról, hogy minden lehetséges tisztséget a törvény által megengedett lehető legfiatalabb életkorban nyert el, noha nem származott a szenátusi arisztokráciából. Hasonló gondolat olvasható a *Pro Murenában* is.²⁸

Marcus számára hátrányt jelenthet még saját jelleme, illetve életszemlélete is, hiszen mint platonistától távol állt a pályázáshoz elengedhetetlenül szükséges színlelés (*simulatio*),²⁹ s azon képesség, hogy a választókhöz alkalmazkodva barátságokat kössön.³⁰ Legfőbb fegyvere szónoki tehetsége, amelynek segítségével a nép körében kedvelté (*popularis*) teheti magát,³¹ ugyanakkor azonban óvakodnia kell attól is, hogy néppárti politikusnak tűnjék, hiszen a választás kimenetelét nem a városi tömeg (*urbana multitudo*) fogja eldönteni.³² Quintus érdekes módon nem tulajdonít különösebb jelentőséget a Marcus által a közelmúltban a néppártiaknak (C. Fundaniusnak, Q. Gallusnak, C. Corneliusnak és C. Orchiviusnak) nyújtott segítségnek, csupán a választást tekintve a vonatkozó egyesületek (*sodalitates*) megnyerése szempontjából hasznos lépésként értékeli.³³ Marcus mindvégig igyekezett a néppártiság látszatát elkerülni, ám ennek során számos esetben kényelmetlen helyzetbe került, így például amikor C. Manilius ügyét elvállalta.³⁴ A városi tömeg ugyanis kikényszerítette Marcustól, hogy váltsa be korábban tett ígétét, miszerint elvállalná C. Manilius védelmét;³⁵ az eljárásra 65 elején a politikai viszonyoknak köszönhetően nem került sor, s így Cicero megmenekült attól, hogy nyilvánosan is egyértelmű politikai állásfoglalásra kényszerüljön.³⁶ Noha az említett védőbeszégeket Quintus nem értékeli különösképpen nagy súlyú állásfoglalásnak, a Pompeius érdekében törté-

nő 67-es fellépést még ennyi idő elteltével is olyan momentumnak tekinti, ami beárnyékolhatja fivére pályafutását.³⁷ Ennek oka nagy valószínűséggel abban keresendő, hogy míg a törvényszéki védőbeszédok egyfelől a mindennapok forgatagában gyorsan feledésbe merülő eseménynek számítottak, másfelől pedig Marcus maga is tiltakozott az ellen, hogy a védőbeszédekben megfogalmazott állásfoglalásaival a későbbiekben mint saját véleményével konfrontálják,³⁸ addig ezen, a népgyűlés előtt – mint hivatalba lépő *praetor* elsőként – tartott beszéd egyértelmű szembehelyezkedést jelentett a szenátussal, hiszen a Pompeius számára megadandó rendkívüli hadvezéri főhatalomról (*imperium*) a népgyűlés, nem pedig a szenátus volt hivatott dönteni. Népszerűsége érdekében Cicero arra ragadtatta magát, hogy a szenátus tekintélyét kisebbítse, amit utóbb jó néhányan igencsak rossz néven vettek tőle – ügyesen kellett tehát a pályázás során lavíroznia, hogy egyrészt Pompeiust és híveit se idegenítse el magától, másfelől pedig a szenátori körökben se rontsa esélyeit a Pompeiushoz fűződő elkötelezettség hangoztatásával.³⁹

Hogyan értékeli Quintus 64 elején fivére esélyeit a választások során, és milyen véleményeket fogalmaz meg a vetélytársakról? Szerencsés körülménynek tartja, hogy a nemesség (*nobilitas*) köréből nincsenek fivérének tekintélyesebb vetélytársai, és rámutat, hogy C. Coelius Caldusnak, a 94-es esztendő *consul*ának – a Cicerót megelőzően a *consuli* hivatal legutóbbiként betöltő *homo novus*nak – igen nehéz dolga lehetett, hiszen a nemesség kiemelkedő tagjai felett kellett győzelmet aratnia.⁴⁰ A kor nemessége a *consulatus* saját monopóliumának tekintette,⁴¹ s úgy vélte, hogy Cicero *consullá* választása beszennyezi és megszenteltségteleníti

e hivatalt.⁴² Quintus ezt követően felsorolja a lehetséges négy ellenfelet, akik közül Galba és Cassius noha előkelő családból származnak, esélytelenek, mert nem rendelkeznek kellő kitartással és lendülettel.⁴³ A Catilina elleni büntetőeljárás a vádlott számára – minden előzetes várakozás ellenére – kedvezően alakult,⁴⁴ noha valamivel korábban, 65 júliusában ezt Marcus sem tartotta volna valószínűnek, és azt fontolgatta, hogy esetlegesen elvállalhatná Catilina védelmét, amivel későbbi választási kampánya számára akarta a Catilina mögött álló Crassust és Caesart megnyerni.⁴⁵ Catilina védelmét Marcus végül nem vállalta el, s a felmentő ítélet után Catilina választási szövetségre lépett Antoniusszal, amit az említett befolyásos politikai tényezők is jóváhagytak. Mindez egyértelműen mutatja a korabeli politikai szövetséges esetleges és pillanatnyi érdekek által motivált voltát, valamint azt, hogy esélyeit növelendő Cicero még esetlegesen Catilinával is hajlandó lett volna szövetkezni, s megválasztásukat követően nagy valószínűséggel ugyanazon taktikát érvényesítette volna vele szemben, mint Antoniusszal – e feltételezések azonban már a történetietlen spekulációk határát súrolnák.⁴⁶

III. A szerző – Quintus Tullius Cicero

Quintus Tullius Cicero⁴⁷ nem sokkal lehetett fiatalabb bátyjánál, Marcusnál, feltehetően 102-ben született⁴⁸ Arpinum városában.⁴⁹ Gyermekként fivérével azonos nevelésben és képzésben részesült,⁵⁰ 79-ben pedig vele együtt folytatott Athénban filozófiai tanulmányokat,⁵¹ a szónoki tudás elsajátítására azonban nem helyezett nagyobb hangsúlyt. A vele hozzávetőlegesen egyidős Caesarhoz fűződő barátságáról – néhány utaláson kívül – bő-

vebbet nem tudunk.⁵² Fivére tanácsára feleségül vette a Marcusszal közeli barátságban álló T. Pomponius Atticus nőtestvérét,⁵³ ám a házasság meglehetősen zajosan folyt, s így fivérének számos alkalommal kellett a házasfelek és a sógorok között közvetítenie.⁵⁴ 65-ben C. Vergiliusszal együtt *aedilis plebisszé* választották, 66-ban és 65-ben Rómában tartózkodott, és jelen volt a Marcus által vitt perek-nél.⁵⁵ 64-ben írta meg *A hivatalra pályázók kis kézikönyve* (*Commentariolum petitionis*) címen számon tartott munkáját, amelyben fivére számára a *consuli* hivatalra pályázásról foglalta össze tanácsait. Marcus számos ponton nyújtott Quintus számára karrierépítéséhez segítséget, így például Marcus *praetorsága* idején, 66-ban nyerte el az *aedilisi* tisztséget, Marcus *consuli* évében, 63-ban pedig a *praetori* hivatalt – fivérét *consulatusa* idején mindenben támogatta,⁵⁶ Catilina cinkosainak letartóztatásakor megerősítette Marcust szándékaiban.⁵⁷ Az Archias költő elleni perben Quintus vezette a tárgyalást, a vádlott védelmét pedig Marcus vállalta, e sajátos körülményre a beszéd csak két helyen utal.⁵⁸

A gazdag Asia provinciát kapta meg 61-ben *propraetor*-ként, s a tartomány különleges helyzete folytán jogosulttá vált a *proconsuli* cím használatára;⁵⁹ helytartóságát – akaratára ellenére – kétszer hosszabbították meg, s így a provinciát csak az őt felváltó T. Ampius Balbus 58-as megérkezése után hagyhatta el.⁶⁰ Helytartóként meglehetősen korrektséggel vezette a rábízott tartományt, ő maga nem szerzett jogtalanul javakat a lakosoktól, és az apparátust is igyekezett visszatartani a provincia kizsákmányolásától, noha rabszolgájának, a hivatali ideje végén felszabadított Statiusnak olykor a szükségesnél nagyobb mozgásteret és

befolyást adott.⁶¹ A tartomány lakosait gyakorta védelmébe vette az adóbérlők (*publicani*) túlkapásai elől, s ezért a római és görög vállalkozók panasszal éltek ellene;⁶² jogszolgáltató tevékenysége során igen szigorúan járt el,⁶³ olykor kegyetlenségbe is átcsaphatott, ami hirtelen haragra lobbanásaira (*iracundia*) volt visszavezethető.⁶⁴ A római viszonyok megváltozása és a fivérét ért támadások miatt Quintusnak is fel kellett készülnie arra, hogy Marcus ellenségei esetleg őt sem fogják megkímélni,⁶⁵ és végképp le kellett mondania azon céljáról, hogy a *consuli* hivatalra pályázzék.⁶⁶ A Rómába visszatérő Quintust barátai aggódva fogadták, hiszen ellenségei vádat készültek emelni ellene a provincia élén elkövetett állítólagos visszaélései miatt, s fivére száműzetésben lévén nem számíthatott annak szónoki tehetségére sem a védelem során⁶⁷ – a vád fenyegető réme azonban hamarosan elhárult Quintus feje felől.⁶⁸ Ezt követően Quintus elkezdhetett fivére, Marcus hazatérésének előkészítésén, illetve kieszközlésén munkálkodni,⁶⁹ aminek keretében nem csupán a szenátust és a népgyűlést ostromolta kéréseivel,⁷⁰ hanem a vezető férfiakat,⁷¹ így például Metellus Nepost⁷² és Pompeiust, aki utóbb kezességet vállalt Marcusért.⁷³ Amikor 57. november 3-án Clodius erőszakkal megzavarta Marcus házának újjáépítését, és Quintus szomszédos házát is felgyújtotta,⁷⁴ a ház újjáépítésében Cicero is részt vállalt.⁷⁵ 54-ben követi tisztséget (*legatus*) kapott Caesartól, amit feltehetően Marcus egyetértésével vállalt el, aki szintén igyekezett e kapcsolatból profitálni.⁷⁶ Quintus így eljutott Britanniába és Galliába is, ahonnan színes hangvételű beszámolókat küldött bátyjának.⁷⁷

Marcus 51-ben kezdte el *Törvények* (*De legibus*) című, befejezetlenül maradt művének megírását, s e dialógus főszereplőiként saját magát, fivérét, Quintust és barátját, Atticust, a beszélgetés helyszínéül pedig szülővárosukat, Arpinumot választotta. 51-ben Quintus követte a *proconsuli* tisztséget viselő Marcust Kilikiába,⁷⁸ ahová a testvérek fiaikat is magukkal vitték. A 49-es esztendő törést hozott a családi kapcsolatokban, ugyanis míg Marcus és Quintus Pompeius mellett foglaltak állást, Quintus azonos nevű fia Caesarhoz sietett Rómába, amit apja igencsak helytelenített, noha fia azt állította, hogy elhatározásával apja érdekeit is szolgálja.⁷⁹ Amikor állásfoglalásuk hibás volta kiderült, a fivérek egymást kezdték hibáztatni,⁸⁰ Quintus pedig úgy vélte, hogy részéről – mint Caesar hajdani *legatus*ának részéről – a Pompeius iránti elköteleződést Caesar kifejezett árulásnak minősítheti.⁸¹ Pompeius táborában ugyan – miként fivére – Quintus sem játszott jelentősebb vezető szerepet.⁸² A pharsalosi csata után a fivérek haraggal váltak el egymástól,⁸³ Marcus Brundisiumba ment, ahol bizonytalanságban várta sorsának alakulását, Quintus és fia pedig Achaiában maradtak, és igyekeztek mielőbb Caesarral kapcsolatba kerülni, hogy elnyerjék bocsánatát, amit többek – így például Hirtius és Nepos – közbenjárására meg is kaptak. 44-re felbomlott házassága Pomponiával, akivel már jó ideje elhidegültek egymástól, noha Cicero és Atticus is megkíséreltek a felek között közvetíteni.⁸⁴ Fia Caesarhoz csatlakozott, és annak halála után is a későbbi második triumvirátus tagjai pártjára állott, amit apja igen rossz néven vett tőle,⁸⁵ ám utóbb – apja nagy örömeire – megváltoztatta nézeteit.⁸⁶

Quintus fivérével együtt Tusculumban, Marcus vidéki otthonában tudta meg, hogy a *triumvirek* fiaikkal együtt proskribálták őket, és elhatározták, hogy Asturába menekülnek,⁸⁷ ám útközben rájöttek, hogy nem állnak rendelkezésükre megfelelő anyagi eszközök, s ezért Quintus fiával együtt hazatért.⁸⁸ Rabszolgáik árulták el őket, és a *triumvirek* pribékjei végeztek mindkettőjükkel.⁸⁹ Quintus életéről és működéséről nehéz tárgyilagos ítéletet mondani, hiszen a róla szóló híradások legnagyobb részben tehetségesebb fivére, Marcus munkáiból származnak, akinek öccse általában készséggel rendelte magát alá.⁹⁰

IV. A címzett – Marcus Tullius Cicero

Marcus Tullius Cicero, a római antikvitás legnagyobb szónoka 106. január 3-án lovagrendi család sarjaként Arpinumban látta meg a napvilágot;⁹¹ szülővárosára jó fél évszázaddal később is nagy szeretettel gondolt, s a *Törvényekben* (*De legibus*) meghitt hangon emlékezett meg róla.⁹² Rómában nyert alapos képzést, mesterei között tartotta számon a két Scaevolát, az *augurt* és a *pontifexet*: maga számolt be arról, hogy miután 90-ben felöltötte a *toga virilist*, vagyis a felnőtt férfiak tógáját, és bevezették a polgárok jegyzékébe, atyja elvitte Publius Mucius Scaevolához, a *pontifex*hez, akinek oldalától ettől fogva nem is távozott. Majd ennek 87 táján bekövetkezett halála után az *augur* Quintus Mucius Scaevolához ment, akit a római állam egyik legkiválóbb tehetségű és szorgalmú férfiújának nevez.⁹³ A jogtudományban is maradandót alkotó⁹⁴ Quintus Mucius Scaevolát 82-ben meggyilkolták, s ezzel Marcus Cicero alapképzése (*tirocinium fori*) is véget ért. Marcus már diákéveiben is azon igyekezett, hogy mindenkit meg-

előzve kiemelkedjék kortársai közül.⁹⁵ Cicero már korán a szónoki–*advocatusi* tevékenységet határozta meg élethivatásául, ami neki mint ’új embernek’ (*homo novus*) kitűnő felemelkedési lehetőséget biztosított – *homo novus*nak azt nevezték, akinek az ősei közül még senki sem töltött be vezető tisztséget, és senki sem volt a szenátus tagja.

Első, Quinticius védelmében elmondott beszéde (*Pro Quinticio*) után hamarosan lehetősége nyílt a huszonhat éves szónoknak, hogy egy politikailag is nagy horderejű ügy révén a nyilvánosság reflektorfényét magára irányítsa, ugyanis az umbriai Ameriából származó Sextus Rosciust azzal vádolták, hogy 81 őszén bérgyilkosokkal Rómában megölette apját, és Cicero elvállalta a vádlott védelmét. E tette az ügy háttere miatt nem mondható veszélytelennek: a gyilkosság idején ugyan már befejeződtek a proskripciók, ám az idősebb Roscius neve valahogyan mégis felkerült a végzetes listára, vagyonát – több mint egy tucat vidéki birtokot – pedig elárverezték. Chrysogonus, Sulla nagy befolyásra szert tett felszabadított rabszolgája az áldozat két unokaöccse segítségével nevetségesen alacsony összegért megkaparintotta e vagyon nagy részét, és hogy szerzeményét ne érezze fenyegetve, megpróbált az elhunyt fiától s egyben örökösétől is az apagyilkosság vádja révén megszabadulni. A tekintélyesebb ügyvédek közül senki sem merte elvállalni az ifjabb Roscius védelmét, nehogy ezzel Sulla haragját magára vonja, a vádlott jóakarói azonban meggyőzték Cicerót, hogy a szükségállapot után először ülésező, a *dictator* által újjászervezett állandó büntetőbíróság (*quaestio perpetua*) előtti fellépés remek lehetőséget nyújthat a fiatal és becsvágyó ügyvédnek a kiugráásra. A hallgatóságot természetesen leginkább az ügy politikai vonatko-

zásai érdekelték, ám Marcus elhatárolta Sullát szabadosa, Chrysogonus tettétől, és felhívta a nemesség figyelmét az egység és az állam érdekében kifejtett tevékenység fontosságára. A per a vádlott felmentésével végződött, ám Cicero – Plutarchos indokolása szerint hogy Sulla és Chrysogonus bosszúját elkerülje – jobbnak látta kétéves tanulmányútra menni Görögországba és Kis-Ázsiába;⁹⁶ Cicero az utazását egészségügyi okokkal magyarázta, s minthogy a Roscius-per után és elutazása előtt még több eljárásban is részt vett, Plutarchos magyarázatát nem feltétlenül tekinthetjük hitelt érdemlőnek.⁹⁷ E Rodoszra és Athénba tett tanulmányút mind retorikai, mind filozófiai stúdiumai szempontjából felettébb hasznosnak bizonyult, hiszen egyfelől a dagályos *asianismustól* a klasszikusabb atticizmushoz került közelebb, másfelől pedig a sztoikus Poseidoniosnál, a platonista Antiokhosnál, az epikureus Phaidrosnál és Zenónnál hallgatott előadásai megteremtették filozófiailag eklektikus, ám mégis szerves egésszé összeálló, egyedi világképét.⁹⁸

Útjáról visszatérve fokozatosan lépdelt felfelé a hivatali ranglétrán (*cursus honorum*), és a 76/75-ös esztendőre Lilybaeum székhellyel Szicília nyugati részének *quaestora* lett, majd ismét Rómában letelepedve fokozott igyekezettel folytatta szónoki–ügyvédi tevékenységét, amivel egyre nagyobb sikereket ért el.⁹⁹ 73 és 71 között helytartóként a nemesség (*nobilitas*) támogatását élvező Verres kiszípolozta Szicíliát, és a tartomány lakói Cicerót bízták meg a vádemeléssel – Rómában még a közbűncselekmények (*crimina*) esetében sem létezett az ügyész szerepét hivatalból betöltő közvádló.¹⁰⁰ Az ellenfelek – Verres érdekében első ügyvédként Hortensius tevékenykedett – igyekeztek a per halogatásával kivárni a belpolitikai helyzet számuk-

ra kedvező változását, ám Cicero nem használta ki a vár számára rendelkezésre álló időt, hanem rövid bevezető beszéd után azonnal a tanúk kihallgatásába kezdett bele. Verres a bizonyítékok súlyától megriadva nem várta meg a tárgyalás végét és az ítéletet, hanem önkéntes száműzésbe vonult – Cicero utóbb bizonyítékait öt beszédben tette közzé; Verres (és ezzel Hortensius) feletti győzelmevel vitathatatlanul a köztársaság első szónoka lett. 67-ben megválasztották a következő év *praetor*ává, amelynek keretében feladata elsősorban a jogszolgáltatás és a büntető-törvényszékek ellátása volt. Ekkor hangzott el a népgyűlés előtt a Manilius törvényjavaslata melletti (*Pro lege Manilia*) – vagy más néven Pompeius főparancsnoksága kapcsán (*De imperio Cn. Pompei*) elmondott – beszéde, amelyben amellet foglalt állást, hogy a Mithridatés elleni harmadik háború főparancsnoki tisztét Pompeius töltsé be; e beszédével Marcus számos ellenséget szerzett magának, kiváltképp a szenátori rend tagjai közül.¹⁰¹

A következő évek a *consuli* hivatal, a legfőbb állami tisztség elnyeréséhez szükséges előkészületek jegyében teltek, s 64-ben jelöltette magát a következő esztendő *consulatus*ára. A kampány megszervezéséhez és lebonyolításához szükséges ismereteket foglalta össze számára öccse, Quintus a *Commentariolum petitionis* (A hivatalra pályázók kis kézikönyve) című munkájában – a jó tanácsokra Marcusnak annál is inkább szüksége volt, mivel két legfontosabb vetélytársa a nemesi családból származó, ám kellőképpen veszedelmes és rossz hírű Catilina és Antonius volt. Catilina már 65-ben is összeesküvést szőtt az államrend megdöntésére. Lucius Sergius Catilina, ezen elszegényedett nemesi családból származó, igen jó képességű, ám gátlástalan pat-

ricius és önmagát reformernek álcázó oligarcha a legkülönbözőbb rendű és rangú embereket gyűjtötte maga köré, és nekik – hatalomra jutása esetére – adósságuk eltörlését ígérte: ez alkotta társadalmi bázisát.

Trencsényi Waldapfel valószínűsíti, hogy a hatalom megragadásán kívül Catilinának nem volt határozott programja.¹⁰² Mások, így például Havas határozottabb, élesebben körvonalazható politikai koncepciót fedeznek fel Catilina mozgalmában.¹⁰³ A sallustiusi jellemzésből¹⁰⁴ kiolvasható „sokszínűségével” egynémely nemes polgárt is a maga pártjára tudott állítani.¹⁰⁵ Miután Catilina a 63 nyarán tartott *consuli* választáson – amelyről a *Pro Murena* is szól – vereséget szenvedett,¹⁰⁶ nem látott más lehetőséget a hatalom megszerzésére, mint a nyers erőszakot. Fegyveres megmozdulásokat készített elő tehát e célból, s ezzel egy időben G. Manilius hadsereget szervezett Etruriában, aki csak Catilina parancsára várt, hogy e seregekkel a segítségére siessen.¹⁰⁷ Catilina terveiről Cicero az összeesküvés egyik mellékszereplője, Quintus Curius¹⁰⁸ szeretője, Fulvia¹⁰⁹ révén értesült.¹¹⁰ Minderről, valamint a szenátorok ellen október 28-ára tervezett merényletről Cicero október 20-án számolt be a szenátusban, mire az október 21-én elrendelte a szükségállapotot a *senatus consultum ultimum*mal, amivel teljhatalmat adott a *consuloknak*, hogy mindent megtehessenek, ami az állam biztonsága érdekében szükségesnek látszik.¹¹¹ Miután a szenátus hírt kapott arról, hogy Manilius október 24-én fegyveres megmozdulásokba kezdett, s hogy a capuai és apuliai rabszolgák között felbolydulást észleltek, L. Aemilius Paullus Lepidus *de vi* vádat emelt Catilina ellen,¹¹² aki erre felajánlotta, hogy valamely vezető politikus szabad őrizete alá helyezi magát,

ám jóformán senki sem volt hajlandó befogadni.¹¹³ A november 5-éről 6-ára virradó éjszakán Catilina M. Porcius Laeca házába hívta össze cinkosait, ott bejelentette, hogy csatlakozik Maniliushoz, és kiosztotta a fegyveres összeküvés kirobbantásában a szerepeket. Egyetlen gondja csupán az volt, hogy előbb Cicerót meg kellett öletnie.¹¹⁴ Catilinát ezen gondjától megszabadítandó két férfi, a szenátori L. Vargunteius és a lovagrendi C. Cornelius elvállalta, hogy Cicerót a reggeli üdvözlés (*salutatio*) alkalmával meggyilkolják.¹¹⁵ Cicero e tervről is értesült, és a november 7-én reggel megjelenő két bérgyilkost nem engedte be immáron fegyveres védelemmel ellátott házába, ezután pedig rögtön összehívta a szenátust a Palatinus lábánál fekvő Iuppiter Stator-templomba,¹¹⁶ ahol mindenki legnagyobb megdöbbenésére Catilina is megjelent.

Cicero ekkor, november 8-án mondta el Catilina elleni első beszédét, amelyben leleplezte Catilina mesterkedéseit¹¹⁷ és felszólította, hogy hagyja el Rómát.¹¹⁸ Catilina rádöbrent, hogy teljességgel magára maradt, kirohant a szenátusból, s még az éjjel elhagyta a várost. Színleg száműzetésbe ment, ténylegesen azonban Maniliushoz csatlakozott. Másnap, november 9-én a Catilina elleni második beszédben Cicero közölte a néppel az eddig történeteket. November közepén Rómában ismertté vált, hogy Catilina átvette a parancsnokságot – a főhatalom (*imperium*) külső jelvényeivel együtt – Manilius serege felett, erre a római nép ellenségévé (*hostis populi Romani*) nyilvánított. Catilina azonban jó néhány cinkosát Rómában hátrahagyta, akiknek jelenlétéről és feladatairól Cicero Fulvia révén tudott, ám bizonyítékok híján nem léphetett fel ellenük. Itt Cicerónak a véletlen sietett a segítségére, ugyanis az össze-

esküvők a Rómában tartózkodó allobrox¹¹⁹ követekkel léptek kapcsolatba, s azokat az összeesküvéshez csatlakozásra igyekeztek rábírní.¹²⁰ Erről tudomást szerezvén Cicero azon javaslatot tette, hogy szerezzenek az összeesküvőkről írásos bizonyítékokat, ami meg is történt.¹²¹ Cicero e bizonyítékhoz egy, a pons Mulviusnál¹²² lezajlott támadás révén jutott.¹²³

A Concordia-templomban tartott szenátusi ülésen e dokumentumok súlya alatt az összeesküvés Rómában maradt vezetőit vallomásra kényszerítették; ezen cselekményekről Cicero még aznap (december 3-án) este beszámolt a Forum Romanumon egybegyűlt népek, ekkor hangzott el a Catilina elleni harmadik beszéd. A negyedik beszédre Catilina ellen december 5-én került sor a Concordia-templomban,¹²⁴ ahol arról kellett határozni, hogy mi történjék az őrizetbe vett összeesküvőkkel. Iunius Silanus a legsúlyosabb, főbenjáró büntetést javasolta, akihez a legtöbben csatlakoztak is, azonban Caesar¹²⁵ az életfogytig tartó fogvatartásra szavazott, akit szintén követtek néhányan. Cicero itt közbeavatkozott, s a negyedik *Catilinariában* összefoglalván az eddigi véleményeket, megkérdezte a szenátorokat, hogy Silanus vagy Caesar javaslatát fogadják-e el, mire a mérleg Caesar javára látszott billenni. Ekkor azonban Marcus Porcius Cato emelkedett szólásra, aki a hazaárulók számára a halálbüntetést követelte,¹²⁶ amit a szenátus meg is szavazott, s az ítéletet még aznap este a Tullianum börtönében végrehajtották. Cicerót a nép és a szenátus egy emberként mint Róma megmentőjét ünnepelte,¹²⁷ Q. Lutatius Catulus pedig a haza atyjaként (*pater patriae*) köszöntette, amely címre Cicero élete végéig igen büszke volt. Catilinát seregével együtt 62-

ben Pistoriánál csatában győzték le, és a sereg vezére is ott lelte halálát.¹²⁸

A következő esztendő az ún. első triumvirátus létrejöttét készítették elő, Cicero azonban nem kívánt Caesar politikájához közeledni, annál is inkább, mivel Caesar a Catilina terveit támogatók között tartotta számon, s nem akart vele közösséget vállalni. 58-ban a néptribunus Clodius visszaható hatállyal elfogadtatott egy törvényt, amely a római polgárokat törvényes ítélet nélkül kivégeztetők, konkrétan maga Cicero ellen irányult. A Cicero és P. Clodius közötti ellenséges viszony kialakulása nem érthető meg Cicerónak az ún. Bona Dea-perben tett valamása és az őt ennek megtételére indító okok ismerete nélkül. 62 decembere elején ülték meg Caesar, a főpap (*pontifex maximus*) házában Róma előkelő asszonyai – köztük a Vesta-szüzek is – a Bona Dea ünnepét. Rómában egy *imperiummal* rendelkező *magistratus* házában tartották a szertartást,¹²⁹ amin csak az uralkodó osztály nőtagjai és a Vesta-papnők vehettek részt,¹³⁰ az ünnepet a *magistratus* felesége vezette.¹³¹ Jelen eset szempontjából különös jelentőséggel bír, hogy a szertartásról minden hímnemű élőlény – legyen az ember, avagy állat – szigorúan ki volt zárva. Arról, hogy ezen az éjszakán mi történt, a történetírói források¹³² nem adnak minden ponton egységes képet, a következő azonban meglehetősen biztonsággal megállapítható: Clodius valahogyan bejutott a házba (Plutarchos szerint nyitva találta az ajtót, és úgy ment be). Hárfásnőnek álcázta magát,¹³³ ám Plutarchos és Appianos azon állítása, miszerint az álcázást nagyban megkönnyítette, hogy ekkortájt még nem kellett borotválkoznia, téves, elfeledkeznek ugyanis arról, hogy a Bona Dea-botrány idején Clodius

már huszonkilenc/harminc éves volt. Dio Cassius közlése szerint célja Caesar feleségének, Pompeiának elcsábítása volt (ami Dio Cassius szerint meg is történt), ám ez egyáltalán nem biztos. A megzavart ünnepet utóbb a Vesta-papnők megismételték (*instauratio*).¹³⁴

A szenátusban a Bona Dea-botrányt Q. Cornificius¹³⁵ hozta fel először, a testület pedig a Vesta-papnők és a *pontifex*ek elé utalta, akik a *pontifex maximus*, Caesar elnöklete alatt ültek össze.¹³⁶ A vádemelés valamikor 61. március 15-e előtt megtörtént. Magáról a perről igen keveset tudunk. A vád ellen Clodius azon alibit kívánta igazolni, hogy a Bona Dea-szertartás napján nem Rómában, hanem Interamnában volt. Ezen alibit megdöntendő tanúként lépett fel számos, a Bona Dea-ünnepen részt vevő nő, köztük Caesar anyja, Aurelia és Caesar nővére, Iulia is. Cicero hasonlóképp tanúvallomást tett arról, hogy a szertartás napján Clodius meglátogatta Rómában – egyes források¹³⁷ szerint e látogatás a botrány előtt három órával (azaz késő este),¹³⁸ más értelmezések¹³⁹ szerint a reggeli köszöntés alkalmával történt.¹⁴⁰ Clodiust végül felmentették. A per nem Cicero kívánsága szerint dőlt el, és tanúvallomása révén Clodiusban halálos ellenségre tett szert, ami további pályafutására nézve tragikus fordulatot – száműzetést – jelentett.¹⁴¹

Cicero felesége, Terentia nem csekély befolyást gyakorolt Ciceróra a Clodius¹⁴² ellen teendő tanúvallomást illetően. Clodius is Terentiára kívánta hárítani Cicero fellépésének felelősségét, legalábbis 58-ban áltatta Cicerót,¹⁴³ hogy ne meneküljön el Rómából, és így bosszúját jobban kiélvezhesse. A következmények, amelyeket sem Cicero, sem Terentia nem sejtettek, kellően ismertek. Clodiust

58-ban néptribunussá választották; ehhez öt egy plebejus családnak kellett örökbe fogadnia, ami Caesarnak mint *pontifex maximus*nak hozzájárulásával meg is történt, és a következő törvényjavaslatot terjesztette elő: mindazokat, akik római polgárt bírósági eljárás nélkül végeztettek ki, törvényen kívül kell helyezni (*lex Clodia de capite civium*). E törvény (amelyet visszaható hatállyal hoztak!) személy szerint Cicero ellen irányult, aki a Catilina-összeesküvés során bírósági eljárás nélkül, ám szenátusi jóváhagyással végeztette ki Catilina öt cinkosát.¹⁴⁴ Cicero száműzetésbe ment és porig rombolt palatinusi villája helyén Clodius Libertas istennőnek állíttatott templomot.¹⁴⁵ Ahogy Trencsényi-Waldapfel Imre megjegyzi: „A világtörténelemben nem ez volt az első, s nem is utolsó visszaélés a szabadság nevével, de bizonyára egyike volt a legvisszataszítóbbaknak.”¹⁴⁶

A Cicero életpályájának csúcspontját jelentő *consuli* hivatal és az – ennek ellenpontjaként minősíthető – ebből következő száműzetés részletesebb ismertetése után a következő éveket elegendő vázlatosan áttekinteni, hiszen nem hozhatók szerves összefüggésbe a *Commentariolum petitionisszal*. A száműzetésből 57-ben visszatérő Cicero már nem nyerhette vissza közéleti befolyását, elméleti – szónoklattani, filozófiai, etikai, állam- és jogelméleti – munkássága is ebben az időben bontakozott ki a maga teljességében. 51-ben Kilikia helytartója lett, majd a polgárháború során Pompeiushoz csatlakozott, ám Caesar 47-ben megbocsátotta e választását. Caesar meggyilkolása után ismét – immár mondhatni csupán pillanatokra – a politikai figyelem középpontjába került, s elmondta Marcus Antoniust támadó híres *Philippicáit*. Az ún. második tri-

umvirátus felülkerekedését követően Marcus Antonius proskribálta Cicerót, és 43. december 7-én – éppen húsz évvel a Catilina feletti győzelem, a pályája zenitjét jelentő diadal után – ráküldte pübékkeit. Cicerót rabszolgái menekülésre biztatták, és hordszékében a kikötőhöz igyekeztek vinni, ám ekkor megjelentek a gyilkosok, s Cicero megtiltva embereinek minden ellenállást, megadóan fogadta a halált. Fejét és kezét, amellyel a *Philippicákat* írta, Marcus Antonius Rómában a Forum Romanumon a szószerkére tűzette ki – Plutarchos szerint a szörnyű látvány nem is annyira Cicero arcát, hanem Antonius lelkének képét tárta a rómaiak szeme elé.¹⁴⁷

V. A mű szerkezete

A *Commentariolum petitionis* szerkezetét – a mű egyik legutóbbi kiadóját, Günter Lasert követve¹⁴⁸ – a következőképpen vázolhatjuk.

I. *Prooemium* – bevezetés (1)

1 A *Commentariolum petitionis* rendszerezett összefoglalást kíván nyújtani Marcus számára a *consuli* hivatalra történő pályázáshoz.

II. Tagolás (2a)

2a Quintus megnevezi a három témát, amelyet írásában tárgyalni fog:

Marcus eddigi pályafutása, különös tekintettel 'új ember' (*homo novus*) voltára

az elnyerni kívánt hivatal: a *consulatus*

a pályázás helyszíne: Róma

III. A pályázó mint 'új ember', *homo novus* (2b–12)

2b Az eddig elért szónoki sikerek kiegyenlítik Marcus 'új ember' voltát.

3 Marcus népes kíséretével együtt nap mint nap jelenjék meg a nyilvánosság előtt.

4 Marcus emlékeztesse mindazokat, akiket a bíróság előtt megvédett, arra, hogy a kampány során törleszthetik a nekik tett szívességet. Ezen kívül Marcusnak a tekintélyesebb körök rokonszenvét kell keresnie.

5 Az eddigi, olykor a nép kegyeit kereső közéleti ténykedés a pillanatnyi szükségszerűség terméke volt, nem pedig Marcus tényleges politikai meggyőződése.

6 A polgárság vezetőit meg kell nyerni, hogy a pályázó érdekeit képviselve járjanak el.

7 Noha Marcus 'új ember', méltán felveheti a versenyt a szenátori rendből származó vetélytársakkal, hiszen tetteiről tekintve messze felettük áll.

Invektíva Antonius és Catilina ellen (8–10)

8 Antoniust eddigi pályafutása morálisan alkalmatlanná tette arra, hogy a közéletben aktív szerepet vállaljon.

9 A proskripciók idején Catilina által elkövetett gyilkosságok még a polgárság emlékezetében élnek.

10 Különösen nagy súllyal esik latba M. Marius Gracianus megölése.

Visszacsatolás az 'új ember' tematikájához (11–12)

11 A derék és jóra való 'új emberek' iránt a választók nyitottak és jóindulatúak.

12 A nemesség köréből származó vetélytársak elsősorban vétkeikkel tűnnek ki.

IV. Az elérendő cél: a *consuli* hivatal (13–53)

13 A *consuli* hivatal méltósága kiemelkedő; az irigyeket szívességekkel kell megnyerni.

14 Lehetséges ellenfélként, illetve ellenségként léphetnek fel azok, akik Marcusszal szemben a törvényszéki eljárásokban alulmaradtak. Ki kell deríteni, hogy Pompeius hívei megbízható támaszt nyújtanak-e Cicerónak.

15 A pályázás során felmerülő akadályokat csak aprólékos és célratorró munkával lehet elhárítani.

A különféle rendű és rangú barátok szerzésének fontossága – *amicorum studia* (16–40)

16 Mindazok, akik a hivatal elérésében Marcus segítségére vannak, barátoknak tekintendők, még akkor is, ha a mindennapokban nem volna tanácsos velük baráti kapcsolatot ápolni.

17 A pályázó jó híre otthonából és szolgálai köréből indul útjára.

18 Marcusnak minden társadalmi rétegből barátokat kell szereznie, kiváltképp az előkelők köréből.

19 Mindenkiben tudatosítani kell, hogy a *consuli* hivatalra pályázás a megfelelő lehetőség arra, hogy Marcusnak viszonzózzák szívességeit.

20 A pályázó ossza el hívei között a kampány során elvégzendő feladatokat.

21 Maga Marcus is kérje mennél többektől támogatásukat, és győzze meg őket arról, hogy ezáltal lekötelezettjükké válik.

22 A segítők teljesítményét állandó figyelemmel kell kísérni, hogy tisztában legyenek azzal, miszerint Marcus észleli erőfeszítéseiket.

23 A beszéd, illetve a beszélgetés tárgyát a jelenlevők-höz igazítva kell megválasztani; az érintkezés gyakorisága a várható és kapott támogatásnak megfelelően alakuljon.

24 A felesleges fáradozást kerülendő a pályázónak az agilis és széles körben népszerűségnek örvendő emberek barátságát kell keresnie – akiktől csupán csekély támogatást várhat, illetve népszerűtlenek polgártársaik körében, azokat ne vonja be a kampányba.

25 A hivatalra pályázás során olyan emberekkel is barátságot köthet, akikkel a kapcsolat egyébként inkább kerülendő volna.

26 Többekkel akár még azt is elhitetheti, hogy a választási kampány idején kötött barátságok tartósak lesznek.

27 A vetélytársakhoz fűződő barátság a választók számára közömbös.

28 Antoniussszal szemben szerzett előnyét Marcus csak akkor veszítheti el, ha a jövőben különösen meggondolatlanul jár el.

29 A baráti kötelékekkel mennél több embert kell magához láncolnia – az elkötelezett szabadosok által a Forumon folytatott beszélgetések jelentősége nem elhanyagolható.

30 A nagyobb tekintéllyel rendelkező férfiak barátsága azért is fontos, hiszen számos további választót nyerhetnek meg Marcus számára. A pályázónak Itália minden területén kell hívekkel rendelkeznie, hogy támogatottsága ott is biztosítva legyen.

31 A vidéki választók már akkor is azt hiszik, hogy szoros barátságban állnak a pályázóval, ha az név szerint szólítja meg őket.

32 A választók név szerinti megszólítása Rómában is hasznos lehet.

33 A lovagok körében kiváltképp a fiatalok érdemelnék figyelmet, mivel ők igen szívesen tesznek erőfeszítéseket a pályázó érdekében.

34 A mindennapos kíséretnek mennél több emberből kell állnia, s e tömegnek a társadalom minden rétegét meg kell jeleníteni.

35 A köszöntők (*salutatores*) megbízhatósága kétes, hiszen nap mint nap több pályázónál is látogatást tesznek.

36 A lekísérők (*deductores*) jóval fontosabbak, mint a *saluatorok*, mivel nagy nyilvánosság előtt mutatkoznak a pályázó társaságában; a Forumra mindennap meghatározott időben kell lemenni.

37 A pályázót egész nap követő kísérők (*sectatores*) még az előzőeknél is fontosabb feladatot töltenek be – ha a hátlára kötelezettek maguk nem tudnának e kötelességüknek eleget tenni, úgy rokonaikat kell elküldeniük maguk helyett.

38 Mindazoknak, akiket Marcus valaha is védett, a választási kampányban meg kell látniuk azt a lehetőséget, hogy a kapott szívességet viszonzózzák.

39 Rómában számosan csak színlelik Marcushoz fűződő barátságukat.

40 Ha valakit Marcus megsértett, jóvá kell azt tennie, ugyanis nem szolgáltatathat senkinek sem okot arra, hogy megtagadja tőle támogatását a választások során.

A tömeg általi támogatottság – *popularis voluntas* (41–53)

41 Quintus bevezeti a nép körében történő, tervszerű szavazatszerzés tematikáját.

42 A pályázás során Marcusnak a lehető legnagyobb mértékben a tömeg barátjának kell mutatkoznia, még akkor is, ha egyébként kerüli az alsóbb néprétegeket.

43 A pályázónak mindenütt – tehát nem csak Rómában és a Forumon – a szavazatszerzésen kell munkálkodnia.

44 A pályázónak számos ígéretet kell tennie, és bőkezűnek kell mutatkoznia.

45 Ha támogatást kérnek a hivatalra pályázótól, azt mindenképpen meg kell ígérnie – ha a kérést mégis kénytelen lenne elutasítani, akkor ezt igen barátságos formában kell megtennie.

46 A barátságosan kimondott hazugság a legtöbbek számára kedvesebb, mint a barátságtalanul közölt igazság.

47 Túl sok ígéret esetén a pályázó még mindig reménykedhet abban, hogy néhányan nem akarják majd a kivett ígéretet beváltani – legrosszabb esetben a választó megsértődik a pályázóra, ám a közvetlen és azonnali elutasítás esetén sem tett volna másként.

48 A jó hírnév elterjedése szempontjából sokkal szerencsésebb, ha csak néhányan haragszanak a pályázóra a Forumon, mintha a köszöntés (*salutatio*) alkalmával mindenki feldühödik, és felháborodását polgártársai felé sem rejti véka alá.

49 Ha a pályázó a tömeg körében is népszerűvé akar válni, ugyanazon eszközökkel kell élnie, mint a barátok megszerzése során.

50 A jó hírnév számos szavazatot garantál a pályázó számára.

51 A Pompeiusnak tett eddigi szívességek már feltehetően Marcus pártjára állították Pompeius követőit is, ám

nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy Marcus pályázását Pompeius is támogatja.

52 A pályázó tegye saját megjelenéseit a nyilvánosság előtt mennél pompázatosabbá, ugyanakkor ne habozzék ellenfeleit tékozlással vádolni.

53 Kerülje a direkt állásfoglalásokat, hiszen ezzel győzelmi esélyeit csökkentheti.

V. A helyszín jelentősége – Róma (54–57)

54 A város és a lakosság nagysága miatt a pályázó számos hibát követhet el.

55 Marcus használja ki szónoki tehetségét, s így vagy csábítsa polgártársait saját oldalára, vagy gerjesszen félelmet vetélytársaiban azáltal, hogy választási csalás miatt vádat fog emelni ellenük.

56 Bármilyen magas összegeket költenek is ellenfelei a választók megvesztegetésére, népszerűsége révén Marcusé lesz a győzelem.

57 Ha Marcus tervszerűen jár el, vagyis saját népszerűségét növeli, s vetélytársait egy kissé megfélemlíti, a vesztegetésekre nem is fog sor kerülni, vagy ha igen, nem lesz majd döntő jelentőségük.

VI. Felkérés a kiegészítő javaslatok és javítások megtételére (58)

58 Marcus tartalmi és stiláris javításokat és kiegészítéseket téven küldje vissza ezen feljegyzést Quintusnak, hogy az átdolgozást követően egy, minden hivatalra pályázó számára haszonnal forgatható munka váljék belőle.

VI. Antonius és Catilina jellemzése

A vetélytársak, Antonius és Catilina jellemzése¹⁴⁹ mind nyelvileg, mind a leírás érzékletessége tekintetében a *Commentariolum* talán legfigyelemreméltóbb része. Quintus mindkét személyt kellemetlennek tartja fivére számára, ugyanakkor kénytelen őket olyan tényezőknek tekinteni, akikkel számolni kell – mindkettejük kapcsán megállapítja, hogy múltjuk zavaros és bűnös, mindkettejük csupán vágyainak él, s hogy egyikük sem rendelkezik a szükséges anyagi eszközökkel a választási hadjárat eredményes viseléséhez¹⁵⁰ (ezen utóbbi megjegyzésével szembeállítja őket a vagyonos és vagyonuk biztonságára törekvő vezető- és középréteggel).¹⁵¹ Az ábrázolás végén közös sajátosságukként hozza fel, hogy nem is annyira származásuk előkelő volta, hanem bűneik teszik őket ismertté, s hogy a rájuk szavazók egyidejűleg két tört döfnének az államba.¹⁵² A tör (*sica*) kifejezés használata nem véletlen, Quintus ezzel is asszociálni engedi Marcust Antonius és Catilina korábban említett jellemzésére, nevezetesen, hogy mindketten orgyilkosok (*sicarii*).

C. Antonius – a szónok M. Antonius, akinél Cicero is tanult,¹⁵³ fia volt – a Hybrida (fattyú) melléknevet viselte, s többek között a későbbi *triumvir*, M. Antonius nagybátyjaként és apósaként tartjuk számon. Quintus felhossa ellene, hogy 70-ben a *censorok* kizárták a szenátusból,¹⁵⁴ mivel adósságai miatt elárvereztette telkeit és vagyonát.¹⁵⁵ Következő vádpontként azon pert említi, amelyet Achaia lakosai 76-ban sikerrel kezdeményeztek ellene M. Licinius Lucullus *praetor peregrinus*, mint a római polgárok és az idegenek jogvitáiban illetékes fórum előtt.¹⁵⁶ azzal vádol-

ták, hogy Sulla idején lovassági parancsnokként kifosztotta őket.¹⁵⁷ A vád szószólója az akkor huszonnégyszázötven éves Caesar volt,¹⁵⁸ s noha Antonius kivonta magát a *praetor* joghatósága alól, hat évvel később a *censorok* ezen tette miatt zárták ki a szenátusból, ahová 66-ban *praetorként* került vissza, s utóbb, 42-ben a *censori* hivatalát is betöltötte.¹⁵⁹ *Praetorrá* választásakor a szavazatok összeszámolásának ellenőrzéséhez nem tudott megfelelő rangú barátokat megnevezni, csak a kétes hírű Sabidiust és Pantherát.¹⁶⁰ Apjának neve feltehetően nagy segítségére volt mind a *praetori*, mind pedig utóbb a *consuli* hivatalra való sikeres pályázás során, Quintus azonban nem tesz említést arról, hogy a *praetorrá* választás alkalmával Antonius Cicero segítségével jutott a harmadikról az első helyre¹⁶¹ – ez a tény is mutatja, hogy a választási szövetségek pillanatnyi érdekeken alapuló és rövid távú társulások voltak.¹⁶² A rabszolgánövél folytatott együttélés (*contubernium*) önmagában nem számított ritkaságnak vagy kivételesen botrányosnak,¹⁶³ Antonius esetében inkább az keltett visszatetszést, hogy a barátnőként maga mellett tartott rabszolgányt mint hivatalban levő *praetor* nyilvános árverésen (*de machinis*) vette, s ezzel az általa viselt tisztség méltóságát is megsértette.¹⁶⁴

A pályázás megkezdésekor Antonius nem tartózkodott Rómában, ám hogy útja hová vezetett, nem tudjuk.¹⁶⁵ Hivatalos küldetés (*legatio libera*) esetén az útiköltség és az ellátás megtérítésére az utazónak joga volt, ám arra is lehetősége nyílt, hogy a kötelező juttatásokon felül alaposan megsarcolja a vendéglátó fogadókat – a megkopasztott fogadás (*copo compilatus*) közmondásbeli fordulatként jelenik meg Petroniusnál is.¹⁶⁶ A hivatalos kiküldetéseken igencsak meg lehetett gazdagodni, amint

egy, Cato maiortól – saját költségéről, illetve kiadásáról (*De sumptu suo*) szóló beszédéből – származó szöveghely is bizonyítja;¹⁶⁷ a közpénzekkel való visszaéléseket 59-ben Caesar törvényi úton (*lex Iulia de repetundis*) igyekezett visszaszorítani, Cicero Kilikiában pedig még az őt megillető költségek megtérítéséről is lemondott.¹⁶⁸ A Quintus által említett hivatalos útján Antonius alaposan feltöltötte anyagi készleteit, így szerevezve megfelelő bázist a választási kampány során gyakorolandó bőkezű ajándékosztogatáshoz (*largitio*), ugyanakkor pedig a római népet is megsértette – jelzi a szerző –, hiszen elmulasztotta azon kötelezettségét, hogy a pályázáskor személyesen kérje a római nép támogatását (*populo Romano supplicare*).¹⁶⁹ Utóbb Cicero mégis kénytelen volt egyetértésben (*concordia*) gyakorolni *consuli* hivatalát Antoniusszal,¹⁷⁰ mivel a népgyűlés (*comitia centuriata*) Cicero után második helyen Antoniuszt választotta meg *consul*nak – Marcus taktikai érzékét dicséri, hogy a korábban támadott vetélytársat milyen szívességekkel tudta maga mellé állítani mint hivatali társat azokban az időkben, amikor a Catilina szította összeesküvés veszélyeivel kellett megküzdenie.¹⁷¹

Catilina múltja és életmódja feletti felháborodásának¹⁷² hangot adva Quintus jóval erőteljesebb eszközökhöz nyúl, mint Antonius jellemzése során, ami jól tettenérhető a patetikus költői kérdések sorában.¹⁷³ Ugyanakkor a kérdésekből és felkiáltásokból nem hiányzik az irónia sem, hiszen élesen megkérdőjelezi egyfelől Catilina származásának – noha elvileg Catilina előkelőbb származást tudhat magáénak, mint Antonius, ősei csupán a *praetori* hivatalig vitték, míg Antonius apja az állam vezető személyiségei közé tartozott –, másfelől pedig jellemének nemességét.¹⁷⁴

Quintus a saját árnyékától is megijedő Antoniusszal ellentétben Catilinát általánosságban gátlástalan és a törvényeket megvető, azokat sárba tipró gazemberként jellemzi,¹⁷⁵ majd rátér gatzetteinek sorára.¹⁷⁶ Kiemeli a szegényes családi körülményeket – amire Sallustius is utal¹⁷⁷ –, hiszen Catilina csak a sullai proskripciók révén tett szert jelentősebb vagyonra,¹⁷⁸ valamint azon tény, hogy kicsapongó és erőszakos szexuális természetét az otthonról magával hozott, nővérétől látott példa is megerősítette.¹⁷⁹ A gonosztettek legnagyobb részét az ábrázolásban a Sulla idején elkövetett gyilkosságok teszik ki, amelyeknek áldozatai római polgárok voltak.¹⁸⁰ Quintus általánosító többes számban sorolja fel a – Cinnát támogató, s ezzel Sulla bosszúját maguk ellen kihívó – meggyilkolt római lovagok nevét, még akkor is, ha az adott nemzetségből csak egy áldozatot követelt Catilina vérszomja.¹⁸¹ E gyilkosságok egyik legrettenetesebbjeként Q. Caeciliusnak, Catilina saját sógorának meggyilkolását nevezi meg, aki semmilyen politikai szerepet nem játszott, és korára tekintettel is csupán nyugodt öregségre vágyott;¹⁸² felettebb különös, hogy tudomásunk szerint Marcus sehol sem tesz említést a Catilina által elkövetett rokongyilkosságról.¹⁸³

Quintus hosszabb, patetikus – bizonyos részleteiben naturalisztikus elemektől sem visszariadó – leírást ad Catilina felesége, Gratidia fivérének, M. Marius Gratidianusnak Catilina általi brutális meggyilkolásáról,¹⁸⁴ e gyilkosság mélyebben érinthette a fivéreket, hiszen nagyanyjuk révén rokonságban álltak Gratidianusszal.¹⁸⁵ A római nép számára felettebb kedves férfiú (*homo carissimus populo Romano*) többek között azért örvendett nagy népszerűségnek, mert egymást követő két évben – 85-ben és 84-

ben – viselvé a *praetori* hivatal, számos intézkedést tett, amellyel a nép megkárosítását igyekezett megakadályozni, így a város számos kerületében szobrot emeltek neki, amelyeket kultikus tiszteletadásban részesítettek.¹⁸⁶ Ugyanakkor mind Quintus, mind pedig Marcus elhallgatja, hogy Gratidianus 87-ben néptribunusként Cinna hívéként keresztre feszítéssel fenyegette meg Q. Lutatius Catulust, aki ez elől öngyilkosságba menekült – a *Commentariolum* jól érzékelteti Catulus fiának és főképp Catilinának kegyetlen bosszúját.¹⁸⁷ Catilina romlottságát és veszedelmes voltát érzékelteti Quintus, amikor nem mulasztja el megemlíteni, hogy Catilina színészekkel és gladiátorokkal élt együtt – mindkét foglalkozást becsületvesztéssel (*infamia*) sújtotta a római jog¹⁸⁸ –, s míg a színészek csupán kéjvágyát elégitik ki, addig a gladiátorok súlyos fenyegetést jelentenek a polgárság egészére.¹⁸⁹ A Spartacus-féle felkelés óta a gladiátorokkal való érintkezés állandó fenyegetést jelentett az állam békéje ellen – Catilina Q. Gallustól szerzett egy gladiátorsereget,¹⁹⁰ amelynek veszélyességét a 63 októberének 12-én, tizenkét nappal Cicero első, Catilina ellen elmondott beszéde előtt kelt szenátusi határozat (*senatus consultum*)¹⁹¹ is jelzi, miszerint Catilina gladiátorait szét kell szórni Capuába és más vidéki városokba.¹⁹²

Catilina nem csupán akkor követett el szentségtörést (*sacrilegium*), amikor Gratidianus meggyilkolása után vértől szennyes kezét az Apollo-templom szenteltvíztartójában mosta meg,¹⁹³ hanem ezt követően is, ám Quintus meglehetősen homályosan fogalmaz, és csupán egy szent hely megszenteltelenítéséről, és más – ártatlanul Catilina bűnének áldozatává lett – személyekről szól.¹⁹⁴ Quintus titokzatossága érthető, hiszen az eset 73-ból ered, ami-

kor Clodius Catilinát Fabiával elkövetett fajtalansággal, *incestummal* vádolta (Fabia Vesta-papnő volt, és Cicero feleségének, Terentianak féltestvére). Catilinát – Catulus segítségének köszönhetően – felmentették, ám az eset Fabia, s ezáltal Terentia és Cicero családjának hírnevét igencsak megtépázta. Az esetről néhány szöveghely áll rendelkezésünkre, így például Sallustius¹⁹⁵ és Plutarchos¹⁹⁶ tényként említi Catilina gáztettét, Cicero maga azonban – ha utalt is a tényre – sógornője nevét sohasem hozta vele összefüggésbe. Ezt követően Quintus név szerint felsorol néhány, Catilina közvetlen baráti köréhez tartozó személyt (*amicissimi*),¹⁹⁷ ebből azonban nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy Marcus vagy Quintus már ekkor sejthettek volna valamit a Catilina által előkészített összeesküvésről¹⁹⁸ – bizonyos nevek (Q. Curius, L. Vettius), amelyek majd az összeesküvés kapcsán előkerülnek, már itt is feltűnnek.¹⁹⁹ A bűnök sorát teljessé teendő Quintus felemlíti, hogy Catilina szabadon született fiúgyermekeket szinte szüleik ölében rontott meg – Sulla törvényhozása és a *lex Sca(n)tinia* e tényállást tízezer *sestertius* büntetéssel sújtotta²⁰⁰ –, ami városszerte ismert ténynek számított,²⁰¹ és szöges ellentétben állt Cicerónak az ifjúsághoz fűződő, Quintus által többször is kiemelt viszonyával.²⁰² Catilina legfrissebb botrányaként Quintus mint fivére számára jól ismert esetet említi: az Africa provinciából elrabolt javak miatti vád (*crimen repetundarum*) alóli felmentést.²⁰³ E per még megakadályozhatta volna Catilinát abban, hogy a *consuli* hivatalra pályázzék,²⁰⁴ ám 65 végén Catilina követelésére az állítólagosan elfogult bírakat – a vádló, P. Clodius Pulcher beleegyezésével – visszarendelték, és az újonnan összeállított esküdtbíróság felmentette Catilinát.²⁰⁵

Quintus, és utóbb Marcus is megvetéssel szólott a korrupt bírőról.²⁰⁶ Ugyanakkor Quintus nem ejt szót a Catilinát a háttérből támogató Crassusról és Caesarrról.²⁰⁷

Quintus nagy valószínűséggel azért foglalta össze mindazon, fivére számára is jól ismert negatívumokat a két vetélytársról, hogy Marcus azokat a polgárságban is összefogottan tudatosíthassa,²⁰⁸ illetve hogy a gatzetteik miatti vádemeléssel kellőképpen megfélemlíthesse Catilinát és Antonius.²⁰⁹ Antonius ellen – röviden összefoglalva – a következőket sorolja fel: adósságait, birtokai eladását, a bíróság megvetését, a szenátusból történt kizárását, gyanús ismeretségét Sabidiusszal és Pantherával, a rabszolgapiacról vett barátnő révén a hivatali méltóság beszenyezését, a közelmúltból a fogadósok kifosztását és a római nép megvetését a pályázástóli személyes távolmaradás által. Törvényileg ezek közül csak a hivatalos küldöttség jogaival való visszaélés miatt lehetett volna felelősségre vonni, illetve esetleg a sullai proskripciókban történt részvétele miatt.²¹⁰ Amikor Catilina viselt dolgai közül Quintus felsorolta az általa megölt lovagok nevét, valamint patetikusan részletezte Gratidianus meggyilkolását, ezzel feltehetően nem csupán a történeti hitelességet akarta szolgálni, hanem aktuálpolitikai célokat is szem előtt tartott, ugyanis ekkortájt kezdték felelősségre vonni azokat, akik Sulla idejében gyilkosságokat követtek el²¹¹ – annak ellenére, hogy a *dictator* rendelkezése szerint a proskribáltak megölői büntetlenséget élvezhettek volna.²¹² Ezen folyamat keretében, röviddel a *consuli* választások előtt ítélték el L. Lisciuszt, Sulla közismert századosát, valamint Bellienust, Catilina nagybátyját a Sulla idején a proskribáltak sérelmére elkövetett gyilkosságaik miatt, noha Marcus véleménye szerint

mindketten igen tudatlan személyek voltak, s méltán hivatkozhattak volna arra, hogy mindezt Sulla parancsára követték el.²¹³ Catilinát 64 végén szintén az emberölés felett ítélni hivatott törvényszék (*quaestio inter sicarios*) elé állították, a vizsgálói tisztséget (*quaesitor*) Caesar, az elnököt pedig a történetíróként ismert, Ciceróval jó barátságot ápoló L. Lucceius látta el;²¹⁴ annak ellenére, hogy Catilina nem menthette ki magát, *dictatori* parancsra hivatkozva felmentették, mivel Caesar és Cassius álltak mögötte.²¹⁵ Ezen kívül vádat lehetett volna ellene emelni a fiúk megrontása és a gladiátorok jogtalan tartása miatt, valamint a tartomány kirablása miatti per – ami ugyan felmentéssel végződött, ám ezt a korabeli közvélemény botrányos végkifejletként értékelte – újrafelvételét is számosan követelték. Marcus tehát – Quintus instrukcióinak megfelelően – kellő anyaggal rendelkezett ahhoz, hogy mindkét vetélytársát, ám elsősorban Catilinát egy esetleges vádemelés rémével meg tudja félemlíteni.²¹⁶

A fivére által összeállított anyagot Marcus *In toga candida* című, Asconius által töredékesen ránk hagyományozott beszédében bőségesen fel is használta, ugyanis amikor az Antonius és Catilina által osztogatott vesztegetési pénzek nagysága messze túllépett minden szokásos mértéket, a választási csalást szankcionáló, 67-ben C. Calpurnius Piso által indítványozott törvény (*lex Calpurnia de ambitu*) szigorítását követelte.²¹⁷ Q. Maucius Orestinus élt vétőjogával (*intercessio*), Marcus pedig a szenátus előtt erőteljes támadást intézett vetélytársai ellen, amelynek során a következő cselekményeket sorolta fel. Antonius kapcsán Achaia kifosztását és a bíróság megvetését, saját szívességét, amit Antonius javára a *praetori* választáson tett, javainak átru-

házását és a birtokán dolgozó pásztorok visszatartását, hogy belőlük sereget szervezzon, Antonius részvételét a sullai proskripciókban és a Sulla diadalmenetében viselt kocsihajtói (*quadrigarius*) szerepet. A beszéd többi részében Catilinát támadta: római polgárok meggyilkolását, pénzügyi visszaéléseit és bűncselekményeit, erkölcstelenségét és kicsapongásait, a törvények megvetését, Marius Gratidianus megölését, gladiátorok összegyűjtését és a Vesta-szűz meggyalázását hozta fel vádpontként, valamint mindkettejüket az állam ellen fordított törnek nevezte.²¹⁸ A két vetélytárs igyekezett védekezni, mivel azonban Cicero személyisége és életvitele ellen nem tudtak mit előadni, egyedül azt tudták szemére vetni, hogy 'új ember' (*homo novus*).²¹⁹ A beszéd hatása nem maradt el: tanácsosabbnak látszott egy régi nemességgel ugyan nem rendelkező, ám minden réteg és a tömeg számára is megfelelő pályázót választani, mint Catilinát.²²⁰ Antonius érte el Cicero után a második helyet, s ebben apjának hajdani tekintélye nagyban segítségére volt.²²¹

VII. Az egyesületek és a *cliensek* szerepe a választásoknál

A magánszemélyek által alapított – általában *collegium*-nak nevezett – egyesületek az egyazon településen lakók és vallási kultuszhoz tartozók védelmi és segítségnyújtási közösségeit fogták össze, ám elsősorban nem a politikai hétköznapi harcainak eszközeül voltak hivatottak szolgálni.²²² Költségeik fedezésére bizonyos egyesületek belépési (*capitulare*) vagy rendszeres havi tagdíjat (*stips menstrua*) követeltek,²²³ ami természetesen korlátozta a tagság létszámát, vagyis e *collegium*ok tagjai leggyakrab-

ban a városi köznép (*plebs urbana*) vagyonosabb rétegeből, a kereskedők, iparosok, hajótulajdonosok, nem pedig az egyszerű munkások soraiból kerültek ki.²²⁴ Ha az egyesület – amely nem követelt tagdíjat – nem tudta kiadásait önerejéből finanszírozni, számíthatott ugyan vezetősége, illetve egy *patronus* bőkezűségére, ha azonban a fenntartó szándékaival ellentétes magatartást fejtett ki, úgy a támogatást el is veszíthette.²²⁵ A *collegium*ok politikai jelentősége a *magistratus*okra történő pályázás idején nyert nagyobb hangsúlyt, ám ekkor is elegendőnek bizonyult a pályázónak a *collegium* vezető személyiségeit céljai számára megnyerni, a tagság többsége engedelmesen követte a hangadókat.²²⁶ Sajátos elemet vegyített bizonyos egyesületek politikai működésébe Clodius ténykedése. A tagsági díjat nem követelő, a város söpredékét magába foglaló *collegium*ok számát Clodius nagyban megemelte, ami Cicerót igencsak felháborította.²²⁷ Ezen egyesületek fenntállási és „reprezentációs” költségeit nagy valószínűséggel maga Clodius állta, s ezért cserébe a tagok *patronus*uknak számos úton és módon kifejezhették hálájukat, Clodius pedig elvileg könnyen mozgósítható tömeget tudhatott maga mögött.²²⁸ E Clodius vezette *collegium*ok a törvényesség látszatának fenntartása mellett működő, ám zavargásokat kelteni hivatott bandák voltak, és tisztos polgároknak nemigen állhatott érdekében üzleteiket bezárva és napi munkájukat otthagya Clodiusért hírnevüket, bevételüket és életüket kockára tenni.²²⁹ Utóbb Clodius erőfeszítéseket tett annak érdekében is, hogy az általa fenntartott *collegium*okat egyfajta magánhadseregként használja,²³⁰ amelyek azonban – „eredményeiket” tekintve – elegendőnek mutatkoztak ahhoz, hogy Clodius keresztülvigye rö-

vid távú terveit, és ideig-óráig megzavarja a köznyugalmat, ám a hatalom tartósabb megragadásához (ami feltehetően nem is szerepelt Clodius szándékai között) mind a materiális lehetőségek, mind pedig a kellő motiváció hiányoztak. Clodius halála után a *collegium*ok elvesztették a politikai eseményekre gyakorolt ezen hatásukat, ám az állami vezetés a későbbiekben nagy óvatossággal járt el az egyesületekkel kapcsolatban.²³¹

Kérdésként merül fel, hogy a *clientela* intézménye a lakosság milyen arányát ölelte fel – Gelzer szerint a város köznépe (*plebs urbana*) valamilyen módon része volt a *clientelának*²³² –, s ennek keretében a *cliensek* milyen szolgáltatásokkal tartoztak *patronus*uknak, illetve hogy a *clientela* révén mennyire lehetett a szélesebb tömegeket manipulálni és mozgósítani. A köztársaság kezdeti időszaka óta a kölcsönös bizalomra (*fides*) alapították a *patronus* és a *cliens* közötti viszonyt, amelynek keretében a kiemelkedő tekintéllyel (*auctoritas*), méltósággal (*dignitas*) és vagyonnal (*vires*) rendelkező patríciusok, majd utóbb plebejusok is felvállalták a rászoruló és azt kérő polgárok,²³³ valamint az utazó idegenek (*hospites*) – különféle jótéteményekben és szívességekben (*beneficia*, *merita*) megnyilvánuló, finansiális és törvény előtti – védelmét.²³⁴ A *cliensek* *patronus*ukhoz fűződő függő viszonyuk ellenére megtartották személyes szabadságukat, s nem voltak kénytelenek lemondani a politikai-közéleti tevékenységről sem, mi több, pártfogójuk általában ebben is támogatta őket.²³⁵ A megbecsülés (*reverentia*) és a hála (*gratia*) kinyilvánításán kívül a *cliensek* számos szolgáltatást voltak kötelesek teljesíteni *patronus*uk felé,²³⁶ így például szállásról gondoskodtak pártfogójuk vagy annak barátai számára,²³⁷ részt vállal-

tak a büntetések kifizetésében,²³⁸ a bírósági eljárás során támogatták *patronusukat*,²³⁹ a hivatalra való pályázás és a hivatal betöltése idején eszmei, illetve anyagi támogatást juttattak pártfogójuknak,²⁴⁰ veszély esetén személyes védelmét is felvállalták,²⁴¹ külföldi *cliensként* árukkal látták el a *patronust*,²⁴² és lehetőség szerint mennél többeket tájékoztattak pártfogójuk nagylelkűségéről.²⁴³ Mindezek alapján tehát a *cliensek* számos esetben leginkább a *patronus* érdekeit és nézeteit voltak hivatottak a szélesebb tömegek felé világosan és hathatósan artikulálni.²⁴⁴ A *clientela* lényeges támogatóbázist biztosított ugyan a *patronus* számára, ám a *patronatust* betöltő polgárok korántsem csupán a *cliensekre* támaszkodtak politikai céljaikhoz felhasználható eszközöket keresve, hiszen egyfelől a *clientela* kötődése inkább etikai, semmint jogi természetű volt – tehát a támogatást a pártfogó jogi úton nem is kényszeríthette ki, illetve e támogatást csak megfelelő ellenszolgáltatás kilátásba helyezésével kaphatta meg –, másfelől pedig a *cliensek* általában saját foglalkozásukat üzvénnem állhattak állandó jelleggel a *patronus* rendelkezésére.

A *clientela* társadalmi jelentősége nagyban függött a *cliens* szociális helyzetétől, s éppen ezért el kell határolnunk egymástól a *patronus–ingenuus* (szabadon született polgár) és a *patronus–libertus/libertinus* (szabados, felszabadított rabszolga) viszonyt. A szabadon született *cliensek* egy része a *patronusszal* azonos vagy legalábbis hozzá hasonló társadalmi és gazdasági réteghez tartozott, s a *patronusra* csupán saját helyzetének megerősítése, illetve támogatására egy hivatal elnyerése céljából volt szüksége²⁴⁵ – a *clientela* ebben az esetben az azonos rangú személyek közötti barátságot (*amicitia*) jelentette.²⁴⁶ Ezen *cliensek* a felsőbb

*census*osztályba tartoztak, és így a *comitia centuriatán* és a vidéki *tribus*okban mérvadó személyként artikulálhatták véleményüket, és mozdíthatták elő *patronusuk* érdekeit.²⁴⁷ Természetesen nem minden szabadon született polgár tartozott a vagyonosabb rétegbe, s ezek elsősorban sürgős jogi, illetve anyagi segítség reményében fordultak a *patronushoz*, ám a nekik tett szívességeket alig-alig tudhatták viszonzni, hiszen a római választási rendszer sajátosságai miatt szavazatuk leadására és értékelésére is csak a választás kétes kimenetele esetén kerülhetett sor.²⁴⁸ Ez utóbbiaknál sokkal többre értékelte a hivatalra pályázó a nagyobb presztízzsel rendelkező férfiaknak, így például a *collegiumok* vezetőinek (*principes*) támogatását, akik adott esetben nem képezték ugyan a *clientela* részét, ám egyesületükben, kerületükben, illetve egész lakhelyükön jelentős befolyással rendelkeztek, és nem alábecsülhető hatással bírtak a választói közhangulat alakulására.²⁴⁹

A köszöntés (*salutatio*) intézményének ábrázolása érdekes fényt vet a pályázó társadalmi kapcsolatrendszerére: az alacsonyabb néprétegekből származó köszöntők (*salutatores*) ugyanazon napon több pályázót (*plures competitors*) is felkerestek, a választáskor tanúsítandó magatartásuk tehát nem volt biztosnak és szilárdnak tekinthető (*communes/fucosi suffragatores*). Irántuk tehát a hivatalra pályázó *patronusnak* hálásnak illett mutatkoznia, és tevékenységüket mind szemükbe, mind pedig barátaik előtt dicsérnie kellett, ebben az esetben ugyanis számíthatott arra, hogy egyéb *patronusaikat* elhagyják, szilárd és elkötelezett szavazókká (*proprii/firmi suffragatores*) válnak – hűségük kapcsán felmerült vagy akár bebizonyosodott kételyeit a pályázó nem hozhatta szóba, s jobb meggyő-

zódése ellenére is hangoztatnia kellett beléjük helyezett bizalmát.²⁵⁰ A *salutatores* támogatásában és hálájában a *patronus* sohasem lehetett teljességgel biztos, hiszen a tőle kapott javakat és kedvezményeket összevethették a többi, szintén felkeresett pályázó juttatásaival – jóval biztosabb szavazóbázisnak számított a gazdaságilag független polgár. Az állhatatlan *salutatorok* és *cliensek* toborzására és megtartására irányuló igyekezet azáltal válik érthetővé, hogy a hivatalra pályázó *patronus* a népszerűség és a befolyás látogatását tudta kelteni azáltal, ha a köszöntés alkalmával sokan tolongtak körülötte.²⁵¹ A fontosabb és tekintélyesebb *salutatorok* közvetlenül is szót válthattak a *patronusszal*, jelenlétük azt adta a tömeg tudtára, hogy a pályázó méltó a szélesebb körű támogatásra.²⁵² A *salutatio* alkalmat kínált a pályázó számára, hogy tájékozódjék a köznép hangulatáról és kívánságairól, amibe szűk baráti köre (*amici*) révén nem nyerhetett betekintést; ezzel a *patronus*–*cliensi* viszony is nagyrészt az információcsere fórumául szolgált. A *patronus* viszonya a szabadosokkal (*liberti*) némiképp eltérően alakult: kapcsolatuk a felszabadítás (*manumissio*) után is szorosabb maradt, ám e kapcsolat legalább annyira alapult az erkölcsi, mint a jogi normarendszer előírásain; 118-ban Rutilius Rufus *praetor edictuma* korlátozta a *patronus* által követelhető szolgáltatások körét,²⁵³ ám a szabados nem léphetett fel jogi eszközökkel a *patronusszal* szemben,²⁵⁴ a hálátlan szabadossal szemben pedig csak az augustusi *lex Aelia Sentia* fogalmazott meg törvényi szankciókat.²⁵⁵

A szabadon született polgárokból és szabadosokból álló *clientelát* tehát nem tekinthetjük egységesnek a *patronushoz* kötődés erősségének szempontjából, hiszen éppen a kötelek morális volta miatt nem állott a *patronus* rendelkezésé-

re jogi eszköz az elmaradt követelések és kötelezettségek behajtására. A *clienseivel* szemben csalárdul eljáró *patronus* társadalmi közmegvetés tárgya lett ugyan, ám ez nem jelentette jogfosztottá válását – a Servius által Vergilius *Aeneis*ének vonatkozó helyéhez fűzött, a tizenkéttáblás törvény szövegét idéző kommentár²⁵⁶ – amely szerint a *cliens*ét becsapó *patronus* átkozott (*sacer*) legyen – etikai vétséget, nem pedig büntetőjogi tényállást takart. A *sacer* kifejezés ebben az esetben feltehetően nem az isteneknek áldozandó, illetve szabadon megölhető,²⁵⁷ hanem a vétkes, vagyis megvetendő magatartást tanúsító személyt jelentette;²⁵⁸ Servius nagy valószínűséggel a késő köztársasági kornak a római múltat idealizáló tendenciáját követte.²⁵⁹ Még abban az esetben is, ha az archaikus kort illetően szoros *patronus*–*cliens* kapcsolatokat tételezünk is fel, a *clientelák* jelentősége a III. századra meglehetősen elhalványult, a polgárság növekedése miatt Sulla idején már nem számolhatunk stabil *clientelákkal*, hanem sokkal inkább konkrét célokra szerveződő, ad hoc-jellegű *patronus*–*cliensi* viszonyokat kell vélelmeznünk, amelynek keretében a morális kötelezettségek betartása már nem esett különösebben nagy súllyal latba.²⁶⁰ Ha a *clientelákon* belül és között nem működött volna egy nagyfokú mobilitás, úgy a *patronusok*, illetve hivatalra pályázók nem szorultak volna rá, hogy – akár *ambitus* (választási csalás) árán is – *clienseket* igyekezzenek maguknak toborozni.²⁶¹ Az alsóbb néprétegekből származó *cliensek* nem is annyira szavazataik révén – amit olykor le sem adhattak a választásokon – váltak a *patronus* számára fontossá: ezek sokkal inkább a széles tömegek véleményét közvetítették felé, s így felkészülhetett arra, hogy

a nyilvánosság előtti megjelenések alkalmával milyen vélemény hallanának tőle szívesen.²⁶²

A *patronus*–*cliens* viszony meglazulásával, illetve azáltal, hogy a *cliens* bármikor érdekeit jobban képviselő *patronus*, a *patronus* pedig saját környezetében jelentősebb befolyással bír, tehát nagyobb kapcsolati tőkével rendelkező *clienseket* keressen, oda vezetett, hogy a *cliensek* nem elhanyagolható részét adó alsóbb néprétegek közvetett befolyást gyakorolhattak a politikai vezetésre. A nagy kíséret a politikus elismertségét és a polgárság általi legitimációját jelezte²⁶³ – a csökkenő létszám arra kényszeríthette, hogy felülbírálja addigi nézeteit.²⁶⁴ Ugyanakkor éppen a *clientela* ingatag és megbízhatatlan volta miatt a hivatalra pályázók a köztársaság utolsó századában *clienseik* mellett rokonaikra, barátaikra, kerületi szomszédjaikra, szabadosaikra és rabszolgáikra is számítottak a városi kíséret összeállításánál – e sokszínűség nem csupán a látványos kíséretet gazdagította, hanem a társadalom minden rétege felé utat nyitott és kapcsolatokat teremtett a pályázó számára.²⁶⁵ A *clientela* tehát a politikai küzdelemnek csupán egyik, azonban távolról sem egyetlen, illetve legfontosabb eszköze volt,²⁶⁶ annál is inkább, hiszen a liviusi leírás szerint a törvényszék előtt a *cliensek* fellépésének optimális esetben sem az volt a célja, hogy a vádlott iránt rokonszenvet keltsen, hanem hogy egy nagyobb tömeg összeverődését megakadályozza.²⁶⁷

VIII. A választási csalás – *crimen ambitus*

Miként a tisztviselők választása Róma köztársasági államrendjének velejárója volt, ugyanúgy szerepet játszott e választásokban a választási csalás/vesztegetés (*ambitus*) is.

Már nem sokkal a tizenkéttáblás törvény megszületése után, 432-ben megjelent az első törvényi rendelkezés, amely megtiltotta, hogy a pályázók különlegesen fehéritett, ragyogóvá tett öltözékkel hívják fel magukra polgártársaik figyelmét.²⁶⁸ Az *ambitus* (körüljárás, körbejárás) kezdetben csupán azon tevékenységet jelölte, amely során a hivatalra pályázó körbejárta a választókat, hogy a maga számára biztosítsa szavazataikat.²⁶⁹ C. Poetelius néptribunus nevéhez fűződik azon 358-as népgyűlési határozat (*plebiscitum*), ami megtiltotta a pályázóknak, hogy a piacokon és a falvakban járják körül a választókat,²⁷⁰ amely rendelkezés nyilvánvalóan a Rómán kívüli etikátlan szavazatszerzésnek kívánt gátat vetni. A római terminológia szerint mindig csupán az *ambitus* ütközött a jogrendbe, az *ambitio* (a választók kegyeinek etikailag igen, jogilag azonban nem kifogásolható megnyerése) viszont nem,²⁷¹ ez gyakorta egyszerűen szavazatszerzés értelemben szerepelt, jelentése olykor kétségkívül pejoratív volt, ám soha nem lett belőle jogi terminus technicus.²⁷² Megjegyzendő azonban, hogy az imént említett két népgyűlési határozat nem tekinthető szigorúan vett büntetőtörvénynek.²⁷³

A II. század első feléből két törvény létezéséről tudunk, amely az *ambitust* szankcionálta, ez a 181-ből származó *lex Cornelia Baebia*²⁷⁴ és egy 159-es törvény,²⁷⁵ ám ezek tartalmát sajnos nem ismerjük. A C. Gracchus és Sulla közötti korban az állandó jelleggel működő büntetőtörvényszékek (*quaestiones perpetuae*) rendszere már igen kiterjedt volt, erre az időre esik az első, kifejezetten *ambitus* vádjának elbírálására irányuló perről szóló híradás is: 116-ban a 115-ös esztendő egyik *consuli* tisztét az 'új ember' (*homo novus*) Marcus Aemilius Scaurus nyerte

el, aki ellen vesztes vetélytársa, P. Rutilius Rufus *ambitus* miatt vádat emelt, mire Scaurus hasonlóképpen járt el Rufusszal szemben, egyébként mindkét vádlottat – akik vádlók is voltak egyszemélyben – felmentették.²⁷⁶ A Sulla által megalkotott, a választási csalást szankcionáló törvény (*lex Cornelia de ambitu*) léte némiképp vitatott,²⁷⁷ a sullai törvényekre vonatkozó ismereteink korántsem teljesek, ugyanis e törvényekről két fő forrás áll rendelkezésünkre: egyfelől Cicero beszédei, másfelől a kései principátus jogászainak írásai, amelyeket jórészt csak a iustinianusi *Digesta* hagyományozásában ismerünk. Cicero annyiban szól e törvényekről, amennyiben az adott beszédben megjelenő érdekei, azaz a retorikai szituáció kívánja, tehát semmiképpen sem törekszik a teljességre, hiszen nem is az a feladata. A principátus jogászai Sullának csak azon törvényeivel foglalkoztak, amelyek az augustusi reformok után még hatályban maradtak. A *lex Cornelia de ambitu* létét azonban a következő utalás valószínűsíteni engedi. Ezek szerint a korábbi időkben²⁷⁸ az elítéltekre azon büntetést mérték, hogy a *magistratus*ra pályázástól tíz évig távol kellett maradniuk. Az említett *lex Cornelia* aligha lehetett a 181-es *lex Cornelia Baebia*, hiszen Cicerónak Publius Cornelius Sulla védelmében mondott beszéde²⁷⁹ és a *lex Cornelia* között több mint tíz év telt el, s minthogy ezen időszakban más, az *ambitust* szankcionáló törvények is születtek, nem tételvezhető fel, hogy a büntetési tétel azonos maradt volna.²⁸⁰

A Sulla utáni időkben a választási csalási/vesztegetési ügyekben ítélezni hivatott törvényszék (*quaestio de ambitu*) élén általában egy *praetor* állott, így például 66-ban C. Aquilius Gallus töltötte be e hivatalt.²⁸¹ Az ezt követő törvényekről Cicero *Pro Murenája* nyújt tájékoztatást.

C. Cornelius tribunus plebis követelésére 67-ben megszületett a *lex Calpurnia*,²⁸² amelynek szankcióiról a következőket tudjuk: tartalmazta a szenátusból való kizárást, a hivatalokra való pályázástól életfogytig tartó eltiltást (szemben a *lex Cornelia* által megjelölt tízéves időtartammal) és pénzbüntetést.²⁸³ Egy 63-ból származó szenátusi határozat (*senatus consultum*) a *lex Calpurnia* által szabályozottak egy részét kiemelten szankcionálta, így a pályázónak Rómában történő fogadásakor párthívek pénzért történő toborzását, a gladiátori játékokra nagy számú ingyenjegy és -hely kiosztását, és a túlzott mértékű vendéglést,²⁸⁴ ezen szenátusi határozat feltehetően az említett törvényt értelmezte és konkretizálta.²⁸⁵ A 64-es év eseményei azonban – elsősorban Antonius és Catilina egyre inkább elharapódzó vesztegetései – újabb törvény meghozatalát tették szükségessé. E törvény lett a 62-es év *consulatus*ára pályázó valamennyi jelölt által támogatott, 63-ban megszületett *lex Tullia*,²⁸⁶ amely újabb büntetésként tíz év száműzetést is kilátásba helyezett, valamint határozottabban lépett fel a pénzt osztogatókkal szemben, és büntette a törvényből való – állítólagos betegség miatti – távolmaradást. Továbbá megtiltotta a pályázás előtti két esztendőre vonatkozóan a gladiátorjátékok rendezését, amely tilalom alól csak azok végrendeletben kötelezővé tett volta adhatott felmentést. A törvény így kívánta megakadályozni a közvetlenül a választóknak történő pénzfizetést, és akarta korlátozni a pályázók kíséretének létszámát (amelynek felduzzadása már-már diadalmenetként a biztos győzelmet sugallhatta a választóknak). Tény azonban – amint Adamietz találó szellemességgel megjegyzi –, hogy az *ambitus* tényleges

határait végeredményben csak a jelöltek anyagi lehetőségeinek korlátai szabták meg.²⁸⁷

Érdemes rövid pillantást vetni a választási családi ügyekben ítélkező törvényszék (*quaestio ambitus*) kialakulásának és működésének folyamatára. A C. Gracchus előtt felállított rendkívüli törvényszék (*quaestio extraordinaria*) nem volt egyéb, mint egy konkrét ügy kivizsgálására a szenátus által létrehozott, a tagokat saját soraiból kiválasztó és delegáló bizottság, amelynek összetételét ilyen módon felette önkényesen állapíthatták meg, nagy teret engedve a politikai rokon- és ellenszenvnek jogi köntösbe öltöztetett kiélésének. A jogrendszer fejlődésében tehát célként merülhetett fel a *quaestiones perpetuae* megalkotása, azaz olyan, a *quaestio* tagjaivá kijelölhető és választható polgárok nevét tartalmazó listák összeállítása, amelyek azután az egész hivatali év során hatályban maradnának. Akadályként merült fel azonban a megnevezhető jelöltek alacsony száma, hiszen a szenátus ekkoriban mindössze háromszáz főt számlált, és a listáknak az eljárás lefolytatásához szükséges létszám többszörösét kellett volna tartalmazniuk. Ezen akadályt elvben két módon lehetett elhárítani: vagy a szenátus létszámának megemelésével, vagy pedig azon privilégium megszüntetésével, amely szerint a törvényszék (*quaestio*) tagjává csak szenátori rendű polgárt lehetett választani. A szenátus létszámát az idők során három alkalommal is sikertelenül próbálták hatszáz főre emelni,²⁸⁸ ami utóbb csak Sullának sikerült, ugyanis csak így látta biztosítottnak a szenátus törvénykezési monopóliumát.²⁸⁹ A C. Gracchus és Sulla közötti évtizedekből teljes biztonsággal tudósítanak a források egy, a méregkeverési ügyekben ítélkező állandó törvényszék (*quaestio perpetua*

de veneficis) létéről, és nagy valószínűséggel feltételezhetjük az állandó törvényszékek (*quaestiones perpetuae*) létét, a közelet stabilitását veszélyeztető bűncselekmények (választási csalás – *ambitus*,²⁹⁰ felségsértés – *crimen maiestatis*, sikkasztás – *peculatus*²⁹¹) esetében is. E törvényszékek élén az elnök (*iudex quaestionis*) állott, amely tisztséget feltehetően C. Gracchus hozta létre.

A sullai törvénykezési reformok megtartották és megújították az állandó törvényszékek rendszerét, amennyiben a *quaestio*ban ismét csak szenátori rendűek vehettek részt esküdtként, és 81-ben törvényben fektették le az eljárási rendet. E törvényekből a források, Cicero beszédei és a császárkor jogtudósainak írásai csak annyit őriztek meg számunkra, amennyi saját céljaikat szolgálta, tehát amit a szónoki érvelésből az eljárás menetére vonatkozóan kiolvashatunk, illetve ami az augustusi és későbbi törvényhozást követően is hatályban maradt, hiszen a principátus és a dominátus jogászai jórészt meglehetősen híjával voltak a jogtörténeti érdeklődésnek.

A *quaestio* tagjainak listájáról, annak összetételéről, összeállításának módjáról ugyan több forrás maradt fenn, azonban ezek általában igen rendszertelenek és nehezen áttekinthetőek, valamint főképpen azon esetekről adnak részletes beszámolót, amelyek valamilyen okból nem felelnek meg a szokásos eljárási rendnek, tehát nem jogosítanak fel bennünket arra, hogy teljes biztonságú következtetéseket vonjunk le belőlük a fenti kérdések megválaszolását illetően. Támpontokat szolgáltat a C. Gracchus által bevezetett lovagrendűeket tagjai sorába fogadó hivatalban elkövetett zsarolás ügyében ítélező törvényszék (*quaestio repetundarum*) létrehozásáról szóló epigráfiai anyag,²⁹²

azonban nem tekinthetjük a gracchusi *quaestiók* prototípusának. Ezek szerint a *quaestio repetundarum* potenciális tagjainak nevét egy négyszázötven főt magába foglaló lista tartalmazza, amit a *praetor peregrinus* állít össze a hivatalba lépését követő tíz napon belül a vagyonyjegyzék (*census*) alapján a lovagrendbe tartozó polgárok sorából. Az adott ügyben bíraskodni hivatott *quaestio* tagjai ezen – a *praetor* által a népgyűlés (*contio*) előtt felolvasott és hitelességét tekintve esküvel megerősített – listából a következőképpen kerültek ki. Először a vádlott volt köteles megnevezni mindazon bírakat, akikkel rokonságban, sógorságban, illetve ugyanazon egyesület tagjaként bizalmi viszonyban állott, majd húsz napon belül a vádló választott ki a négyszázötven bíró közül százat – ez volt az ún. *editio* –, akik pedig a vádlóval nem állhattak az előbb említett kapcsolatokban, ezt követően pedig a vádlott negyven napon belül a kijelölt száz bíró közül ötvenet visszautasíthatott – ez volt az ún. *reiectio*. Az így kapott ötven fő alkotta a *quaestio repetundarum* esküdtbíróságát. Minthogy csak e törvény nyilatkozik hitelt érdemlő forrásként ezen korszak eljárási rendjéről, így csupán – ugyanakkor nem megalapozatlanul – feltételezhetjük, hogy a Sulla előtti időkben a többi *quaestio* is ezen elvek alapján működött.²⁹³

A sullai törvényhozással a szenátori rend visszakapta a *quaestiókban* való kizárólagos részvételi jogát, és ezzel a potenciális bírák köre jelentős mértékben csökkent, ami nem tette lehetővé a korábbiakban a felek által széles körben gyakorolt *editiós-reiectiós* elv gyakorlását, a bírák kiválasztásának alapja a sorsolás (*sortitio*) lett, a felek visszautasítási joga csekélyre zsugorodott. Ezen időszak eljárási rendjének legfőbb forrásaiként Cicero beszédei szol-

gálnak, ezek közül több beszédben, a Verres elleniekben és a Cluentius védelmében mondottban tért ki bővebben bizonyos eljárási kérdésekre. A *quaestiók* tagjai kijelölésének alapjául a szenátori jegyzék szolgált, amit tíz *decuriára* osztottak, ezeken belül minden *decuria* hatvan szenátor nevét tartalmazta, akik közül potenciális bíróként kies-tek azok, akik valamilyen *magistratust* töltöttek be, egy *decuria* tehát úgy negyven-ötven szenátort nyújtott. Ezen *decuriákat* minden hivatali év kezdetén hozzárendelték egy-egy *quaestióhoz*,²⁹⁴ és a konkrét perek esetében ezek-ből sorsolták ki a bírakat.²⁹⁵ A *reiektióra* ugyan mindkét félnek lehetősége volt, azonban igen szűk körben: a nem a szenátori rendhez tartozó vádlott három, a szenátori rendű feltehetően valamivel több bírót utasíthatott el. A szenátusi *decuriából* sorsolással megalkotott esküdtszék jóval kisebb volt létszámát tekintve, mint a Sulla előttiék. Ezen testület összetételét tovább változtathatta, ha valamelyikük meghalt, vagy pedig a törvény által megállapított és jóváhagyott okokból nem vett részt a *quaestio* munkájában, ezen esetekben a létszámot egy másik szenátusi *decuria* soraiból egészítették ki.²⁹⁶

A sullai *quaestiók* egyik Achilles-sarka a csekély létszám által még tovább erősített korrumpálhatóság volt. Ez indította 70-ben L. Aurelius Cotta *praetort* a törvényszéki eljárást szabályozó törvény (*lex Aurelia iudiciaria*) meghozatalára, amely megszüntette a szenátori rend törvénykezési monopóliumát. Cicero híradása szerint e korban háromszáz szenátor működhetett bíróként.²⁹⁷ A listákat hivatali éve kezdetén a *praetor urbanus* állította össze, legtöbbször pedig hivatali elődjének listáját vette át a szükséges módosítások megtétele után. Az egyes perek esetében – ameny-

nyire ezt a szűkösen csordogáló forrásokból megállapíthatjuk – a bírák kiválasztása nem a kilencszázas listából, hanem ennek az egyes *quaestió*kra felosztott fejezeteiből történt. (A bírákat feltehetően nem egyenként, hanem *tribus*uk szerint osztották be az egyes *quaestió*khoz.) Az adott eljárásban részt vevő bírák számát illetően a következő adatok állnak rendelkezésünkre: 52-ben a Milo és Saufeius elleni perben ötvenegy bíró szavazott, hasonlóképpen a Sex. Clodius elleni perben is, egy emberölési ügy kapcsán 54-ben lefolytatott perben a vádlottat ártatlannak mondó huszonkét, és annak bűnössége mellett állást foglaló huszonnyolc, tehát összesen ötven szavazatot számoltak össze.²⁹⁸ Az 54-ben M. Aemilius Scaurus ellen *crimen maiestatis* miatt folytatott perben hetven esküdtbíró adta le a voksát.²⁹⁹

JEGYZETEK

1 A tanulmányban a római korra vonatkozó évszámok – ellenkező jelzés hiányában – Kr. e. értendők.

2 A választás rendszeréről és lefolyásáról az ókori Rómában lásd Németh Györgynek e kötetben olvasható tanulmányát.

3 Laser 2001. 3; Rüpké 1997. 99. sk.

4 Gell. 1, 12, 6; 20, 6, 3; Plut. *Sulla* 5. sk.

5 Laser 2001. 3. sk.

6 *Comm. pet.* 1.

7 Waibel 1969. 58. skk.

8 *Comm. pet.* 1. 58.

9 Laser 2001. 4. sk.

10 Laser 2001. 5.

11 Laser 2001. 5.

12 A századforduló szakirodalmi vitáihoz lásd Schanz–Honsius 1927. I. 551.

13 Münzer 1943. 1288.

14 Watt 1958. 179.

15 Laser 2001. 5. skk.

16 Cic. *ad Q. fr.* 1, 1.

17 *Comm. pet.* 1.

18 Till 1962. 316.

19 Vö. *Comm. pet.* 29.

20 Laser 2001. 7.

21 Vö. *Comm. pet.* 56.

22 *Comm. pet.* 58.

23 Cic. *Att.* 2, 16, 4; *ad Q. fr.* 2, 12, 4.

24 Till 1962. 317; Laser 2001. 6.

25 Laser 2001. 7.

26 *Comm. pet.* 2. 13.

27 *Comm. pet.* 55.

28 Cic. *Mur.* 17.

29 *Comm. pet.* 1. 45.

- 30 *Comm. pet.* 42. 45. 54.
- 31 *Comm. pet.* 2. 55.
- 32 *Comm. pet.* 52.
- 33 *Comm. pet.* 19. 50.
- 34 *Comm. pet.* 51.
- 35 *Cic. imp. Cn. Pomp.* 69. 71.
- 36 Till 1962. 318.
- 37 *Comm. pet.* 5.
- 38 *Cic. Cluent.* 130.
- 39 Till 1962. 319.
- 40 *Comm. pet.* 7.
- 41 *Sall. Iug.* 63, 3.
- 42 *Sall. Cat.* 23, 6.
- 43 *Comm. pet.* 7.
- 44 *Comm. pet.* 10.
- 45 *Cic. Att.* 1, 2, 1.
- 46 Till 1962. 322.
- 47 Quintus életrajzának vázolósa során Münzer (1943. 1286–1306) szövekként követem.
- 48 *Cic. Att.* 1, 5, 2; 11, 9, 3; *ad Q. fr.* 1, 3, 3.
- 49 *Cic. leg.* 2, 3.
- 50 *Cic. De orat.* 2, 1. sk.
- 51 *Cic. fin.* 5, 1. 3. 8. 96.
- 52 *Cic. ad Q. fr.* 2, 13, 1; *fam.* 1, 9, 12.
- 53 *Nep. Att.* 5, 3.
- 54 *Cic. Att.* 1, 5, 2.
- 55 *Comm. pet.* 19.
- 56 *Cic. ad Q. fr.* 1, 1, 43.
- 57 *Plut. Cic.* 20, 3.
- 58 *Cic. Arch.* 3. 32.
- 59 Münzer 1943. 1289.
- 60 *Cic. Att.* 6, 6, 3; *fam.* 2, 15, 4.
- 61 *Cic. Att.* 2, 18, 4. 19, 1.
- 62 *Cic. fam.* 1, 19, 2, 4. skk.
- 63 *Cic. fam.* 1, 19–22. 32. 2, 6; *Flacc.* 49. 78.

- 64 Cic. *fam.* 1, 37. skk. 2, 5. skk.
 65 Cic. *fam.* 1, 41. 43.
 66 Cic. *div.* 1, 58; 2, 136. 140.
 67 Cic. *Att.* 2, 4, 2. 18, 2; 3, 8, 2. skk. 9, 1. skk.; *ad Q. fr.* 1, 3, 2. 4. 10.
 68 Cic. *Att.* 3, 13, 2. 17, 1; *ad Q. fr.* 1, 3, 5. sk. 4, 2. skk.
 69 Cic. *Att.* 3, 15, 6. 18, 2. 19, 2. 22, 1. sk.; *ad Q. fr.* 1, 4, 4. sk.
 70 Cic. *red. in sen.* 37; *red. ad Quir.* 5. 7. sk.; *Att.* 3, 26; 4, 1, 8;
ad Q. fr. 2, 3, 7.
 71 Cic. *Sest.* 145.
 72 Cic. *Att.* 3, 22, 2. 23, 1. 24, 2; *fam.* 5, 4, 1. 2.
 73 Cic. *fam.* 1, 9, 9; Plut. *Pomp.* 49, 3.
 74 Cic. *Att.* 4, 3, 2; *Cael.* 78. *Mil.* 87; *fam.* 1, 9, 5.
 75 Cic. *fam.* 13, 2; 3, 1, 6. 14. 2, 3. 3, 1.
 76 Cic. *fam.* 1, 9, 21; 2, 10, 4. sk.
 77 Cic. *Att.* 4, 15, 10; *fam.* 7, 7, 1; *ad Q. fr.* 2, 14, 1. Erről bővebben lásd Münzer 1943. 1295. skk.
 78 Cic. *Att.* 5, 1.
 79 Cic. *Att.* 10, 4, 6.
 80 Cic. *Att.* 11, 9, 2. 12, 1.
 81 Cic. *Att.* 9, 1, 4.
 82 Cic. *div.* 2, 53.
 83 Cic. *Att.* 11, 5, 4.
 84 Cic. *fam.* 12, 28, 3; 13, 20, 3. 21, 2. 47, 3.
 85 Cic. *fam.* 14, 17, 3. 19, 3.
 86 Cic. *fam.* 15, 21, 1.
 87 Plut. *Cic.* 47, 1.
 88 Plut. *Cic.* 47, 2–4.
 89 App. *civ.* 4, 83.
 90 Münzer 1943. 1305.
 91 Marcus Tullius Cicero életpályájának ábrázolása során Giebel (1977), Trencsényi-Waldapfel (1959) és Uttschenko (1978) műveit követem.
 92 Cic. *leg.* 2, 3.
 93 Cic. *Lael.* 1.
 94 Nótári 2013. 85.

- 95 Cic. *ad Q. fr.* 3, 5, 4.
 96 Plut. *Cic.* 3.
 97 Cic. *Brut.* 313.
 98 Cic. *Or.* 11; Plut. *Cic.* 4, 7.
 99 Cic. *Brut.* 321.
 100 Nótári 2013. 300. sk.
 101 Cic. *imp. Cn. Pomp.* 70. sk.
 102 Trencsényi-Waldapfel 1959. 38.
 103 Havas 1977. 11. skk.
 104 Sall. *Cat.* 5, 1–5.
 105 Catilinának majdnem sikerült Cicerót is megtevesztenie valódi politikai céljai tekintetében. Vö. Cic. *Cael.* 14.
 106 Ezen években mintegy állandó törekvésként jelentkezett, hogy Catilinát távol tartsák a *consulatustól*, amit rendszerint sikerült is elérni. A Catilinával és az összeesküvésével foglalkozó irodalom bibliográfiáját lásd Crineti, N.: *Bibliografia Catilinaria*. Milano 1971.
 107 Giebel 1977. 41.
 108 Sall. *Cat.* 23, 1.
 109 Sall. *Cat.* 23, 3–4.
 110 Sall. *Cat.* 26, 3.
 111 Cic. *Cat.* 1, 3.
 112 A vád a *lex Plautia de vi* alapján emeltetett. Vö. Sall. *Cat.* 31, 4.
 113 Cic. *Cat.* 1, 19.
 114 Cic. *Cat.* 1, 9.
 115 Cic. *Cat.* 1, 9.
 116 Vö. a Catilina elleni első beszéd *peroratióját*, amelynek elmondásakor Cicero Iuppiter szobra felé fordult. Cic. *Cat.* 1, 33.
 117 Cic. *Cat.* 1, 1.
 118 Cic. *Cat.* 1, 10.
 119 Kelta törzs, területüket Cn. Domitius és Q. Fabius Maximus Allobrogicus hódította meg 121-ben.
 120 Cic. *Cat.* 3, 4.
 121 Cic. *Cat.* 3, 6.
 122 E hídon vezetett át Etruria felé a Via Flaminia.

- 123 Sall. *Cat.* 45, 1.
- 124 Ezen ülésről a legpontosabb tudósítást lásd Plut. *Cic.* 21.
- 125 Caesar beszédét lásd Sall. *Cat.* 51, 1–43.
- 126 Cato beszédét lásd Sall. *Cat.* 52, 2–36.
- 127 Giebel 1977. 45; Trencsényi-Waldapfel 1959. 40.
- 128 Sall. *Cat.* 57, 5. skk.
- 129 Cicero *consulatusa* idején a december 4-éről 5-ére virradó éjjelen az ő háza szolgált a szertartás helyszínéül (Plut. *Cic.* 19; Dio Cass. 37, 35, 4.) Feltételezhetjük, hogy a következő évben Caesar házában is ekkor került sor a szertartásra.
- 130 Cic. *Att.* 1, 13, 3; *har. resp.* 37; Plut. *Cic.* 19; Dio Cass. 37, 35, 4; 37, 45, 1.
- 131 Latte 230.
- 132 Vell. 2, 45, 1; Plut. *Cic.* 28; *Caes.* 9; Suet. *Iul.* 6, 2; App. *civ.* 2, 14, 52; Dio Cass. 37, 45; Liv. *perioch.* 103.
- 133 Cic. *har. resp.* 44; Plut. *Cic.* 28, 2; *Caes.* 10, 1; Iuv. *Sat.* 6, 337.
- 134 Cic. *Att.* 1, 13, 3. Az *instauratio* intézményéhez lásd Latte 1967. 250.
- 135 Q. Cornificius nem túl esélyesen pályázott a 63-as esztendő *consulatusára*, Cicero nem sorolta a *nostri* közé (vö. Cic. *Att.* 1, 13, 3.).
- 136 Cic. *Att.* 1, 13, 13. A *virgines Vestales* és a *pontifices* 69-ben történt közös fellépéséhez lásd Macr. *Sat.* 3, 13, 11.
- 137 Cic. *Att.* 1, 16, 2; 2, 1, 5.
- 138 Ebben az esetben Clodius alibije igen kevésbé plauzibilis és átgondolt.
- 139 Quint. *inst.* 4, 2, 88.
- 140 Feltételezve, de meg nem engedve Clodius alibijének hi-telességét (amit C. Causinius Schola, interamnai vendégarátja igazolt), a kb. 140 km-es utat Rómából lóháton egy nap alatt meg-tehette volna.
- 141 Ilyen tekintetben Cicero mellett a Bona Dea-per másik vesztese Pompeia volt, ugyanis a botrány jó ürügyet szolgáltatott Caesarnak, hogy megszabaduljon (egyébként a Clodiusszal folyta-tott viszonnal nem gyanúsítható) feleségétől.

142 Clodiusnak Cicerónál tett reggeli *salutatiója* nem jelent kettejük között baráti viszonyt, csupán annyit, hogy még nem váltak nyíltan ellenségekké, a köszöntésen nem csak barátok és párt-hívek vettek részt (Cic. *Att.* 1, 18, 1; *fam.* 9, 20, 3.).

143 Plut. *Cic.* 30, 1–3.

144 Uttschenko 1978. 121; Trencsényi-Waldapfel 1959. 43.

145 A templom Clodius általi botrányos felszenteléséről lásd Köves-Zulauf 1995. 65.

146 Trencsényi-Waldapfel 1959. 43.

147 Plut. *Cic.* 49.

148 Laser 2001. 94–99.

149 *Comm. pet.* 8–12.

150 *Comm. pet.* 8.

151 Till 1962. 322.

152 *Comm. pet.* 12.

153 Cic. *Tusc.* 5, 55.

154 *Comm. pet.* 8.

155 Vö. Asc. 84, 23. skk.

156 *Comm. pet.* 8.

157 Vö. Asc. 83, 26; 84, 18.

158 Plut. *Caes.* 4, 2. skk.

159 Till 1962. 323. sk.

160 *Comm. pet.* 8.

161 Asc. 85, 21. skk.

162 Till 1962. 324.

163 Plut. *Cato mai.* 24, 1; *Crass.* 5, 2; Mommsen 1899. 693.

164 *Comm. pet.* 8.

165 *Comm. pet.* 8.

166 Petron. 62, 12.

167 ORF Fr. 173.

168 Cic. *Att.* 5, 16, 3.

169 *Comm. pet.* 8.

170 Cic. *leg. agr.* 2, 103.

171 Till 1962. 326.

172 Ehhez lásd Havas 1977. 11. skk.

- 173 *Comm. pet.* 9.
- 174 *Comm. pet.* 9.
- 175 Vö. Asc. 86, 24. skk.; Cic. *Cat.* 1, 18.
- 176 *Comm. pet.* 9.
- 177 Sall. *Cat.* 5, 7.
- 178 Till 1962. 328.
- 179 Vö. Sall. *Cat.* 15, 1.
- 180 *Comm. pet.* 9; vö. Asc. 83, 26. skk.
- 181 Vö. Asc. 84. 5. skk.
- 182 *Comm. pet.* 9.
- 183 Till 1962. 329.
- 184 *Comm. pet.* 10.
- 185 Cic. *off.* 3, 67.
- 186 Cic. *off.* 3, 80.
- 187 Vö. Asc. 84, 9. skk.; Till 1962. 330.
- 188 Vö. Nótári 2013. 128. sk.
- 189 *Comm. pet.* 10.
- 190 Asc. 88, 2. skk.

191 A *senatus consultum*, vagyis a szenátusi határozat eredetileg nem egyéb, mint a szenátus tanácsa (hiszen a *consulere* nem jelent mást, mint „tanácsot adni”), vagyis szigorúan véve nem tekinthető jogforrásnak, hiszen a szenátus nem jogalkotó szerv. Megfogalmazásában is ez jut kifejezésre, ugyanis nem parancs, hanem tanács, vélemény (*censere, placere*) formájában jelenik meg. A *magistratusok* természetesen jónak látták követni a szenátus óháját, hiszen politikailag a szenátusnak feleltek, illetve további közéleti pályafutásuk is nagyban a szenátus jóindulatán múltott.

- 192 Sall. *Cat.* 30, 7.
- 193 Plut. *Sulla* 32.
- 194 *Comm. pet.* 10; vö. Asc. 91, 16. skk.
- 195 Sall. *Cat.* 15, 1.
- 196 Plut. *Cato min.* 19, 3.
- 197 *Comm. pet.* 10.
- 198 Vö. Cic. *Cael.* 14.
- 199 Till 1962. 333.

- 200 *Comm. pet.* 10; Asc. 86, 23.
- 201 Cic. *Cat.* 1, 13; *Cael.* 12. skk.; Sall. *Cat.* 14, 5. sk.
- 202 *Comm. pet.* 3. 33.
- 203 *Comm. pet.* 10.
- 204 Sall. *Cat.* 18, 3; Asc. 89, 1. skk.
- 205 Asc. 87, 13. skk.
- 206 Cic. *har. resp.* 42; *Pis.* 23; *Att.* 2, 1, 8; Asc. 85, 8. skk. 87, 5. skk. 89, 17, 92, 4. skk.
- 207 Till 1962. 335.
- 208 *Comm. pet.* 27.
- 209 *Comm. pet.* 55.
- 210 Asc. 88, 26; Till 1962. 336.
- 211 Asc. 90, 25. skk.; Dio Cass. 37, 10, 2.
- 212 Suet. *Iul.* 11.
- 213 Asc. 91, 6. skk.
- 214 Suet. *Iul.* 11.
- 215 Till 1962. 336.
- 216 *Comm. pet.* 56.
- 217 Asc. 83, 5. skk.
- 218 Till 1962. 337.
- 219 Asc. 93, 24. skk.
- 220 Vö. *Comm. pet.* 53.
- 221 Asc. 94, 3. skk.; Cic. *off.* 2, 59.
- 222 Kornemann 1900. 380; Laser 1997. 102.
- 223 Dig. 47, 22, 1; CIL 14, 2112.
- 224 Ausbüttel 1982. 42. skk.
- 225 Laser 1997. 103.
- 226 *Comm. pet.* 30.
- 227 Cic. *Pis.* 9.
- 228 Laser 1997. 104.
- 229 Cic. *dom.* 13. 54. 89; *ac.* 2, 144; Sall. *Cat.* 50, 1; *Iug.* 73, 6.
- 230 Cic. *Mil.* 25; *red. in sen.* 33; *Sest.* 34. 85; *Pis.* 11. 23.
- 231 Laser 1997. 105. sk.
- 232 Gelzer 1912. 134. skk.
- 233 Spielvogel 1993. 10; Laser 1997. 111; Cic. *Brut.* 97; *Rosc.*

Am. 5. 58; *Verr.* 2, 4, 41. 80; *Quinct.* 2. 34; *Cluent.* 51. 109; *Caecin.* 57; *Mur.* 10; *Planc.* 75; *Scaur.* 26; *Phil.* 6, 15. *fin.* 4, 56; *Comm. pet.* 2; *Dig.* 49, 15, 7, 1.

234 *Cic. Rosc. Am.* 106; *Cat.* 4, 23; *Sest.* 10; *Cato* 32; *Liv.* 3, 16, 5; 4, 13, 2.

235 Spielvogel 1993. 11; Laser 1997. 112.

236 *Liv.* 3, 44, 5. 57, 3.

237 *Liv.* 39, 14, 3.

238 *Liv.* 38, 60, 9.

239 *Liv.* 3, 58, 1.

240 *Plut. Cic.* 8, 2.

241 *Sall. Cat.* 19, 5; 26, 4; *Liv.* 23, 3, 2.

242 *Cic. Att.* 1, 20, 7; *Liv.* 4, 13, 2.

243 Laser 1997. 113.

244 *Vö. Comm. pet.* 17.

245 *Cic. off.* 1, 122. sk.

246 *Cic. Lael.* 26.

247 *Comm. pet.* 29.

248 Laser 1997. 115.

249 *Comm. pet.* 30.

250 *Comm. pet.* 42. 35.

251 Laser 1997. 117.

252 *Comm. pet.* 30.

253 *Dig.* 38, 1, 1.

254 A hálátlannak mutatkozó felszabadított rabszolga ismét rabszolgasorba sülyedt – *vö. Cic. Att.* 7, 2, 8; *Suet. Claud.* 25, 1.

255 *Dig.* 37, 14, 19, 1.

256 *Serv. ad Verg. Aen.* 6, 609.

257 *Fest.* 467; *Dion. Hal.* 2, 9–11. 10, 3; *Brunt* 1988. 403.

258 *Plaut. Poen.* 88; *Verg. Aen.* 3, 57.

259 Laser 1997. 120.

260 *Brunt* 1988. 32; Laser 1997. 121.

261 *Comm. pet.* 40. 47.

262 *Cic. Rosc. Am.* 19. 96; *De orat.* 3, 225; *Sall. Iug.* 71, 5.

263 *Dion. Hal.* 2, 10, 4.

- 264 Laser 1997. 124.
- 265 Cic. *Cluent.* 94; *Mur.* 69; *Rosc. Am.* 93; *Phil.* 6, 12; 8, 26; Brunt 1988. 415. sk.
- 266 Laser 1997. 125. sk.
- 267 Liv. 2, 35, 4.
- 268 Liv. 4, 25. E szabályozás eredményességének csekély voltáról tanúskodik azon tény, hogy a ragyogóvá fehérített ruha viselőjének megnevezése (*candidatus*) jelöli ma is számos nyelven a hivatalra pályázót. Vö. Laser 1997. 128. sk.
- 269 Varro *ling.* 5, 28; Fest. 16.
- 270 Liv. 17, 25, 13.
- 271 Plaut. *Trin.* 1033.
- 272 Mommsen 1899. 866; Jehne 1995. 51. skk.
- 273 Mommsen 1899. 866; Adamietz 1989. 24.
- 274 Liv. 40, 19, 11.
- 275 Liv. *epit.* 47.
- 276 Gruen 1968. 120–122.
- 277 Kunkel 1974. 61.
- 278 Ti. a még emítésre kerülő *lex Calpurnia* előtt.
- 279 P. Cornelius Sullát, a *dictator* L. Cornelius Sulla uno-kaöccsét Cicero 62-ben védte meg a 65-ös, ún. első Catilina-összeesküvésben való részvétel vádjával szemben.
- 280 Mommsen 1899. 867.
- 281 Cic. *Cluent.* 147.
- 282 Cic. *Mur.* 46; Dio Cass. 36, 38, 39.
- 283 Cic. *Mur.* 47; Jehne 1995. 66. sk.
- 284 Cic. *Mur.* 67. Ezekhez bővebben lásd Laser 2001. 14. skk.; 22. skk.
- 285 Adamietz 1989. 25.
- 286 Cic. *Mur.* 5.
- 287 Adamietz 1989. 27.
- 288 Ti. Gracchus 133-ban, C. Gracchus 123-ban, M. Livius Drusus pedig 91-ben kísérelte meg ezen elképzelését keresztülvinni; mindhárom kísérlet csúfos kudarcba fulladt.
- 289 Erre azért volt szükség, mert a 122-ben született, a bírósági

eljárásról szóló *lex Sempronia iudiciaria* e privilégiumot megszüntette, ugyanis C. Gracchus, miután átmenetileg megnövelte a szenátus létszámát, megnyitotta a *quaestió*kba vezető utat a lovagrend előtt is. Vö. Plut. C. Gracch. 5; Liv. *perioch.* 60.

290 Val. Max. 6, 9, 14; Plut. *Mar.* 5, 3.

291 Plut. *Pomp.* 4, 1; Cic. *Brut.* 230; Val. Max. 5, 3, 5.

292 E törvényt nagy valószínűséggel azonosíthatjuk a *lex Aciliá*val. Vö. Cic. *Verr.* 2, 1, 26.

293 Kunkel 1974. 69.

294 Vö. Cic. *Verr.* 1, 158; 2, 79; *Cluent.* 103.

295 A *sorti*óhoz lásd Cic. *Verr.* 1, 16.

296 Cic. *Verr.* 2, 1, 158.

297 Cic. *fam.* 8, 8, 5.

298 Cic. *Att.* 4, 15, 4.

299 Cic. *ad Q. fr.* 3, 4, 1.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Rövidítve idézett források

App.	Appianus
civ.	<i>Bella civilia</i>
Asc.	Asconius
	<i>In toga candida</i>
Cic.	M. Tullius Cicero
ac.	<i>Academica</i>
ad Q. fr.	<i>Epistulae ad Quintum fratrem</i>
Arch.	<i>Pro Archia poeta</i>
Att.	<i>Epistulae ad Atticum</i>
Brut.	<i>Brutus</i>
Cael.	<i>Pro Caelio</i>
Cat.	<i>In Catilinam</i>
Cato	<i>Cato maior de senectute</i>
Cluent.	<i>Pro Cluentio</i>
De orat.	<i>De oratore</i>
div.	<i>De divinatione</i>
dom.	<i>De domo sua</i>
fam.	<i>Epistulae ad familiares</i>
fin.	<i>De finibus bonorum et malorum</i>
Flacc.	<i>Pro Valerio Flacco</i>
har. resp.	<i>De haruspicum responsis</i>
imp. Cn. Pomp.	<i>De imperio Cn. Pompei</i>
Lael	<i>Laelius de amicitia</i>

<i>leg. agr.</i>	<i>De lege agraria</i>
<i>leg.</i>	<i>De legibus</i>
<i>Mil.</i>	<i>Pro Milone</i>
<i>Mur.</i>	<i>Pro L. Murena</i>
<i>Off.</i>	<i>De officiis</i>
<i>Phil.</i>	<i>Philippicae in M. Antonium</i>
<i>Pis.</i>	<i>In L. Pisonem</i>
<i>Planc.</i>	<i>Pro Cn. Plancio</i>
<i>Quinct.</i>	<i>Pro Quinctio</i>
<i>Rab. perd.</i>	<i>Pro Rabirio perduellionis</i>
<i>red. ad Quir.</i>	<i>Oratio post reditum ad Quirites</i>
<i>red. in sen.</i>	<i>Oratio post reditum in senatu</i>
<i>Sest.</i>	<i>Pro Sestio</i>
<i>Sull.</i>	<i>Pro P. Sulla</i>
<i>Tull.</i>	<i>Pro M. Tullio</i>
<i>Tusc.</i>	<i>Tusculanae disputationes</i>
<i>Vat.</i>	<i>In Vatinius testem</i>
<i>Verr.</i>	<i>In Verrem</i>
 CIL	 Corpus Inscriptionum Latinarum
 <i>Comm. pet.</i>	 <i>Commentariolum petitionis</i>
 Dig.	 <i>Digesta Iustiniani</i>
 Dio Cass.	 Dio Cassius
 Dion. Hal.	 Dionysius Halicarnassensis

Fest.	Sex. Pompeius Festus <i>De verborum significatione</i>
Gell.	Gellius <i>Noctes Atticae</i>
Hor. <i>ars</i>	Horatius <i>De arte poetica</i>
Iuv.	Iuvenalis <i>Saturae</i>
Liv. <i>perioch.</i>	T. Livius <i>Ab urbe condita</i> <i>Ab urbe condita librorum</i> <i>periochae</i>
ORF	Oratorum Romanorum Fragmenta
Macr. <i>Sat.</i>	Macrobius <i>Saturnalia</i>
Nep. <i>Att.</i> <i>praef.</i>	Cornelius Nepos <i>Atticus</i> <i>Praefatio</i>
Petron.	Petronius <i>Satyricon</i>

Plaut.	Plautus
<i>Poen.</i>	<i>Poennulus</i>
<i>Trin.</i>	<i>Trinummus</i>
Plin.	Plinius maior
<i>nat.</i>	<i>Naturalis historia</i>
Plin.	Plinius minor
<i>Epist.</i>	<i>Epistulae</i>
Plut.	Plutarchus
<i>C. Gracch.</i>	<i>C. Gracchus</i>
<i>Caes.</i>	<i>Caesar</i>
<i>Cic.</i>	<i>Cicero</i>
<i>Crass.</i>	<i>Crassus</i>
<i>Pomp.</i>	<i>Pompeius</i>
<i>Sulla</i>	<i>Sulla</i>
Sall.	Sallustius
<i>Cat.</i>	<i>De coniuratione Catilinae</i>
<i>hist.</i>	<i>Historiae</i>
<i>Iug.</i>	<i>De bello Iugurthino</i>
Sen.	Seneca minor
<i>Ira</i>	<i>De ira</i>
Serv.	Servius
<i>ad Verg. Aen.</i>	<i>Commentarius ad Verg. Aen.</i>

Suet.	C. Suetonius Tranquillus
<i>Claud.</i>	<i>Claudius</i>
<i>Iul.</i>	<i>Divus Iulius</i>
Val. Max.	Valerius Maximus
	<i>Facta et dicta memorabilia</i>
Vell.	Velleius Paterculus
Verg.	P. Vergilius Maro
<i>Aen.</i>	<i>Aeneis</i>
Vitr.	Vitruvius
	<i>De architectura</i>

A SZAKIRODALMI RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA

Adamietz 1989.

Marcus Tullius Cicero: *Pro Murena*. Herausgegeben, übersetzt und kommentiert von Joachim Adamietz. Darmstadt 1989.

Adamik 1998.

Adamik T.: *Antik stíluselméletek Gorgiasztól Augustinusig*. Budapest 1998.

Ausbüttel 1982.

Ausbüttel, F. M.: *Untersuchungen zu den Vereinen im Westen des Römischen Reiches*. Frankfurter Althistorische Studien 11. Kallmünz 1982.

Barwick 1963.

Barwick, K.: *Das rednerische Bildungsideal Ciceros*. Berlin 1963.

Brunt 1971.

Brunt, P.: *Italian Manpower 225 B. C.–A. D. 14*. Oxford 1971.

Brunt 1988.

Brunt, P.: *The fall of the Roman Republic and related essays*. Oxford 1988.

Drexler 1976.

Drexler, H.: *Die Catilinarische Verschwörung*.
Darmstadt 1976.

Gelzer 1912.

Gelzer, M.: *Die Nobilität der römischen Republik*.
Leipzig–Berlin 1912.

Giebel 1977.

Giebel, M.: *Marcus Tullius Cicero*. Hamburg 1977.

Gruen 1968.

Gruen, E. S.: *Roman Politics and the Criminal Courts
149–78 B.C.* Cambridge 1968.

Havas 1977.

Havas L.: *Die Catilinarische Bewegung unter dem
Gesichtspunkt der sogenannten Popularen- und
Optimatenpolitik*. Acta Classica Universitatis
Scientiarum Debreceniensis 13. 1977.

Havas 1978.

Havas L.: *Arrière-plan religieux de la conjuration de
Catilina*. Oikumene 2. 1978.

Havas 1988.

Havas L.: *La conjuration de Catilina et le passage de
Rome de la république au principat*. Antiquitas 14. 1988.

Havas–Óbis–Szűcs–Ujlaky 1998.

Havas L.–Óbis H.–Szűcs G.–Ujlaky I.: *Róma. Egy világbirodalom politikai, erkölcsi és történelmi eszméi I–II.* ΑΓΑΘΑ IV. Debrecen 1998.

Hitzig 1909.

Hitzig, H. F.: *Die Herkunft des Schwurgerichts im römischen Strafprozess.* 1909.

Jehne 1995.

Jehne, M.: *Die Beeinflussung von Entscheidungen durch „Bestechung“: Zur Funktion des ambitus in der römischen Republik.* In: *Demokratie in Rom? Die Rolle des Volkes in der Politik der römischen Republik.* Hrsg. von. M. Jehne. Historia Einzelschriften 96. Stuttgart 1995.

Kornemann 1900.

Kornemann, E.: *Collegium.* In: Paulys Realencyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft I–XXIV und I A–X A, Suppl. I–XV. Neue Bearbeitung von G. Wissowa, W. Kroll, K. Mittelhaus und K. Ziegler. Stuttgart–München 1893–1978. IV, 1. 1900.

Köves-Zulauf 1995.

Köves-Zulauf, Th.: *Bevezetés a római vallás és monda történetébe.* Budapest 1995.

Kunkel 1962.

Kunkel, W.: *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit.* München 1962.

Kunkel 1974.

Kunkel, W.: *Quaestio.* In: *Kleine Schriften.* Weimar 1974.

Laser 1997.

Laser, G.: *Populo et scaenae serviendum est. Die Bedeutung der städtischen Masse in der Späten Römischen Republik.* Trier 1997.

Laser 2001.

Quintus Tullius Cicero: Commentariolum petitionis.
Herausgegeben, übersetzt und kommentiert von
Günter Laser. Darmstadt 2001.

Latte 1967.

Latte, K.: *Römische Religionsgeschichte.* München 1967.

Lengle 1971.

Lengle, J.: *Römisches Strafrecht bei Cicero und den Historikern.* Darmstadt 1971.

McDermott 1970.

McDermott, W. C.: *Commentariolum petitionis 2.*
Historia 19. 1970.

Mommsen 1899.

Mommsen, Th.: *Römisches Strafrecht.* Leipzig 1899.

140

Mommsen 1887–1888.

Mommsen, Th.: *Römisches Staatsrecht I–III*. Berlin 1887–1888.

Münzer 1943.

Münzer, F.: *Q. Tullius Cicero*. In: Paulys Realencyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft I–XXIV und I A–X A, Suppl. I–XV. Neue Bearbeitung von G. Wissowa, W. Kroll, K. Mittelhaus und K. Ziegler. Stuttgart–München 1893–1978. VIIa. 1943.

Nótári 2006.

Nótári T.: *Jog, vallás és retorika*. Szeged 2006.

Nótári 2010.

Nótári T.: *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei*. Szeged 2010.

Nótári 2013.

Nótári T.: *Római jog*. Szeged 2013.

Rüpke 1997.

Rüpke, J.: *Commentarii*. In: Der Neue Pauly 3. Stuttgart–Weimar 1997.

Schanz–Hosius 1927.

Schanz, M.–Hosius, C.: *Geschichte der römischen Literatur I*. München 1927.

Spielvogel 1993.

Spielvogel, J.: *Amicitia und res publica. Ciceros Maxime während der innenpolitischen Auseinandersetzungen der Jahre 59–50 v. Chr.* Stuttgart 1993.

Stroh 1975.

Stroh, W.: *Taxis und Taktik. Die advokatische Dispositionskunst in Ciceros Gerichtsreden.* Stuttgart 1975.

Till 1962.

Till, R.: *Ciceros Bewerbung ums Konsulat. (Ein Beitrag zum commentariolum petitionis.)* Historia 11. 1962.

Trencsényi-Waldapfel 1959.

Trencsényi-Waldapfel I.: *Cicero*. In: Cicero válogatott művei. Némethy Géza fordításának felhasználásával összeállította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Trencsényi-Waldapfel Imre. Budapest 1959.

Uttschenko 1978.

Uttschenko, I. L.: *Cicero*. Berlin 1978.

Watt 1958.

M. Tulli Ciceronis epistulae III. Ed. S. W. Watt. Oxford 1958.

Waibel 1969.

Waibel, L.: *Das commentariolum petitionis – Untersuchungen zur Frage der Echtheit.* München 1969.

Zlinszky 1995.

Zlinszky J.: *Római büntetőjog*. Budapest 1995.

NÉMETH GYÖRGY

VÁLASZTÁSOK A KÖZTÁRSASÁGKORI RÓMÁBAN

Macerio és az összes álomszuszek kéri,
hogy Vatiát válasszátok *aedilis*nek!
Vatiam aed(ilem) rogant Macerio dormientes universi.

Az összes gazember és szökött rabszolga kéri,
Vatiát válasszátok *aedilis*nek!
Vatiam aed(ilem) furunculi rog(ant) drapetae omnes.
(CIL IV 336, 575, 576, 7389)

Falra festett politika

A mindössze huszonötezer lakosú Pompeii önkormányzati választási kampányába engednek némi betekintést azok a vakolatra festett választási hirdetmények, amelyeket a 79-ben lezúduló vulkáni hamu- és láváréteg konserválta a mai napig. Ha Pompeiiben járunk, lépten-nyomon feltűnnek a ma már üveglappal védett graffitik, amelyek éppúgy hirdethetnek egy kocsmát vagy egy nyilvánosházat, mint egy politikust, aki *duumvirrē* (polgármesterré) vagy *aedilisszé* szeretne volna választatni magát. Az *aedilis* a két polgármester alá rendelt ugyancsak két hivatalnok neve, akinek feladatai közé tartozott a gabonaellátás, a közterület-fenntartás és a játékok szervezése. A hirdetéseket szakemberek készítették el. Először *dealbatorok* (fehér-

re festők) járták az utcákat, akik a kiszemelt falfelületeket nagyjából mai plakátméretben lealapozták, eltüntetve egyes korábbi vagy az ellentáborhoz tartozó hirdetményeket, őket pedig a *scribák* (írnokok) követték, akik felfestették a hirdetés szövegét. Néhány esetben szignálták is munkájukat, így kimutatható, hogy ugyanaz a reklámcég olykor két ellentétes félnek is felajánlotta szolgáltatásait. A választási „plakátoknak” két típusát különíthetjük el egymástól: a pozitív és a negatív felhívásokat. A pozitív, vagyis a jelölt melletti kampányfelirat legalább négy elemet tartalmazott: a jelölt nevét, a tisztséget, amire pályázott, az ajánló vagy ajánlók, támogatók megnevezését, végül pedig a kérést, hogy támogassák őt a polgárok.

Az almakereskedők kérik, hogy Marcus En(n)ius Sabinust (válasszátok) *aedilisszé*!

M. Enium Sabinum aed(ilem) pomari rog(ant).

(CIL IV 180)

Válasszátok meg Aulus Vettius Firmust *aedilisszé*, Fuscus és Vaccula támogatják őt.

A. Vettium Firmum aed(ilem) o(ro) v(os) f(aciatis)

Fuscus cum Vaccula facit. (CIL IV 165)

Valamennyi ványoló Holconius Priscust támogatja, hogy polgármester (*duumvir*) legyen.

Holconium Priscum IIvir(um) fullones universi ro(gant).

(CIL IV 7164)

Feltűnő, hogy olykor a választójoggal nem rendelkező rétegek, pl. asszonyok is készítették ajánlásokat, vagyis a

közhangulatot akkor is befolyásolhatták, ha magán a választáson nem vehettek részt (pl. a két pékné, Statia és Petronia két *aedilis*, Marcus Caselliust és Lucius Albuciust is ajánlott a választóknak, vö. CIL IV 3678). Marcus Casellius esetében az is kiderült, mit vártak tőle választói (CIL IV 4999):

Marcus Casellius Marcellust, aki jó *aedilis* lesz és fényes játékokat (rendez).

M. Casellinum Marcellum aedilem bonum et munerarium magnum.

Bruttius Balbus hívei azt ígérték, hogy jelöltjük nem fogja megdézsmálni a közpénzeket (CIL IV 3702). Ezzel nyilván arra utaltak, hogy mindezt az ellenjelöltekről nem lehetne elmondani:

Genialis kéri, hogy Bruttius Balbus legyen polgármester. Meg fogja kímélni a városi kincstárat.

Bruttium Balbum Ilvir(um) Gen(ialis) rogat. Hic aerarium conservabit.

Lucretius Fronto hirdetése kétségkívül a legköltőibb, ugyanis disztichonban írták, sőt a második sor közepe és vége még rímel is (CIL IV 6626):

Hogyha az életben hasznos lehet egyszer erénye:

Lucretius Fronto épp hivatalra való.

Si pudor in vita quicquam prodesse putatur,

Lucretius hic Fronto dignus honore bono.

Az ellenreklám lehet tréfás, amelyben (állítólag) a hétalvók vagy a szavazati joggal – természetesen – nem rendelkező szökött rabszolgák támogatnak egy jelöltet (mit is várhatnánk egy ilyen alaktól?), vagy kifejezetten durva és elutasító, mint ami Numerius Veius Barca, egy polgármesterjelölt ellen fogalmazódott meg:

Numerius Veius Barca, rohadj meg!
N. Vei Barca tabescas! (CIL IV 1644)

A sajnos töredékesen fennmaradt 1665. graffiti mindazokat fenyegeti meg, akik Quinctius ellen mernek szavazni, de ma már csak annyi vehető ki belőle, hogy üljenek számárra (?). Ha egy jelentéktelen kisváros önkormányzati választása ekkora indulatokat váltott ki, elképzelhetjük, milyen hatást gyakorolt a köztársasági Róma és a birodalom lakosságára egy *consul* választás, hiszen ott és akkor az egész *populus Romanus* (a római polgárok közössége), a *res publica* (köztársaság) vezetőit határozták meg egy esztendőre. Nyilván ezeken a választásokon is százával keletkeztek graffitik, még hozzá a birodalom valamennyi városában, de különösen Rómában, csak hogy ezeket nem konzerválta a Vezúv hamuja, így egyszer s mindenkorra elpusztultak a római lakóházakkal és vakolatukkal együtt.

A választás lefolyása

A római köztársaság négyféle népgyűlést ismert, és ebből három játszott szerepet a választásokban. A királyság korától létező *curiá*nkénti népgyűlés feladata a köztársaság korában már csak arra korlátozódott, hogy megerősítse a megválasztott *magistratusok* hatalmi jogkörét (*potestas*).

Róma polgárai három fiktív vérségi *tribus*ra (törzs) oszlottak (Ramnes, Tities, Luceres), amelyek mindegyikében 10–10, vagyis összesen 30 *curia* foglalt helyet, azokban pedig 10–10, vagyis összesen 300 *gens* (nemzetség). A köztársaságkorban már nem gyűltek össze a *curiák*, hanem törvényszolgáik (*lictor*) képviselték azokat a formálissá vált gyűlésen.

COMITIA CURIATA

3 TRIBUS	RAMNES	TITIES	LUCERES
30 CURIA	10 CURIA	10 CURIA	10 CURIA
300 GENS	100 GENS	100 GENS	100 GENS

A hagyomány szerint Servius Tullius király alapította meg a vagyoni cenzuson alapuló *centuriák* gyűlését (*comitia centuriata*), amely a birodalom legfőbb vezetőit, az évenkénti két *consult*, az eleinte egy, Sulla reformja (Kr. e. 81) után azonban már nyolc *praetort*, illetve ötvenként 18 hónapra a *censust* (vagyonbecslés) végző, nagyhatalmú *censort* megválasztotta. Valójában egy hadseregreform teremthette meg a Kr. e. 6. században a *comitia centuriatát*, de a népgyűlés politikai hatásköre csak a Kr. e. 5. és 4. század közepe között kristályosodhatott ki. A rendszer lényege az volt, hogy a lakosságot a *censorok* – vagyoni helyzetüktől, évi jövedelmüktől függően – katonai/politikai *centuriák*ba (századokba) sorolták. A gazdagabbak „századai” természetesen nem feltétlenül érték el a száz főt, míg a nincstelenek (*proletarii*) egyetlen *centuriája* létszámában legalább akkora volt, mint az egész első osztály nyolcvan *centuriája* együttvéve (Cicero: *Az állam* 2, 22)! *Az equites* (lovagok) eleinte bizonyosan lovasként szolgáltak, mivel nekik volt saját lovuk, aminek az eltartása nem volt ép-

pen olcsó multság, később azonban már csak az számított, rendelkeztek-e évi százezer *as* jövedelemmel. Ők 18 *centuriát* alkottak (vagyis létszámuk bajosan haladhatta meg valaha is az 1800 főt). A *classis*okba (osztályokba) sorolt gyalogság öt vagyoni osztálya összesen 170 századot alkotott. A *centuriák* száma annál nagyobb volt, minél gazdagabbakból verbuválták őket, vagyis az egyes századokba sorolt polgárok létszáma egyre nőtt, minél szegényebbekből állt az adott *centuria*. Ezzel sikerült elérni, hogy a vagyontalanokat (*fabri*=kézművesek, *cornicines*=kürtösök és *proletarii*) együttvéve is csak 5 *centuria* képviselte.

COMITIA CENTURIATA

	OSZTÁLY	CENZUS	CENTURIA	
<i>Classis</i> fölött	<i>equites</i>	100.000 <i>as</i>	18 <i>centuria</i>	
<i>Classis</i> ok	1. osztály	100.000 <i>as</i>	80 <i>centuria</i>	98
	2. osztály	75.000 <i>as</i>	20 <i>centuria</i>	
	3. osztály	50.000 <i>as</i>	20 <i>centuria</i>	
	4. osztály	25.000 <i>as</i>	20 <i>centuria</i>	
	5. osztály	11.000 <i>as</i>	30 <i>centuria</i>	
<i>Classis</i> alatt	<i>fabri</i>	nincs	2	
	<i>cornicines</i>	nincs	2	
	<i>proletarii</i>	nincs	1	95
Összesen				193

A szavazás *centuriánként* zajlott, méghozzá „felülről lefelé”. Ez azt jelenti, hogy először a vagyonosabbak szavaztak, és utána a szegényebbek, végül pedig a lakosság jó részét kitevő vagyontalanok. Az egyes polgárok szavazata ugyan egyenlő volt, de szavazatukat *centuriánként* összesítették, és *centuriájuk* végül csak egy *igen* vagy *nem* szavazatot kép-

viselt, attól függően, hogy melyik válasz került a *centurián* belül többségbe. Ha egy ügyet el kellett dönteni, vagy egy hivatalnokot meg kellett szavazni, csak addig folytatták a szavazást, míg a már leszavazott *centuriák* elérték az 50%+1 szavazatot. Minthogy a lovagok tizennyolc és az első osztály 80 szavazata már önmagában több volt, mint az összesen 193 *centuria* fele (98 több, mint 96,5), belátható, hogy már a második vagyoni osztály 20 *centuriájának* is csak abban a ritka esetben kellett szavaznia, ha a lovagok és az első osztály *centuriái* valamiért nem jutottak egyezségekre. Minthogy azonban az első 98 *centuria* valójában a teljes polgárságnak csak töredékét képviselte, a választás egyáltalán nem a polgárok többségének akaratát tükrözte. Cicero ezt finoman és meglehetősen ravaszul így fogalmazza meg: „Ilyen módon senkit sem fosztottak meg a szavazati jogától, és mégis annak volt a szavazásnál a legnagyobb súlya, akinek a legtöbb érdeke fűződött ahhoz, hogy az állam helyzete a legjobb legyen.” (Cicero: *Az állam.* 2, 22., fordította Hamza Gábor) Ezek nyilván a leggazdagabbak voltak, a legjobb pedig azt jelentette, hogy számukra a legjobb: Ne feledjük, Róma köztársaság volt, de sohasem volt demokrácia!

Kr. e. 215-től (a hannibáli háború időszakának politikai átrendeződése következtében) a szavazás rendje kissé megváltozott, a leggazdagabb osztályok súlya minimálisan csökkent, ami kedvezett az utánuk következő vagyoni osztályoknak. Az első osztály képviselője 80-ról 70 *centuriára* apadt, és ezeket felosztották 35 fiatalabb (*iuniores*, 18–46 évesek) és 35 idősebb (*seniores*, 47–60 évesek) *centuriára*. A választások előtt egy fiatalabbakból (*iuniores*) álló *centuriát* kisorsoltak a többi közül, és az szavazott először. Ezt hívták

*centuria praerogativa*nak (elsőként szavazó), és szavazatának eredményét azonnal közzétették, mivel úgy tartották, hogy ez előre jelzi az egész szavazás végeredményét (ami persze befolyásolta a többi *centuria* szavazását). A továbbiakban ugyanúgy *centuriánként* szavaztak, csak hogy ekkor már a lovagok 18 és az első osztály 70 (továbbá a kiemelt *fabri* egy), vagyis összesen 89 *centuriájához* a második osztály legalább nyolc *centuriájára* is szükség volt a többség eléréséhez.

A CENTURIÁK SZAVAZÁSI SORRENDJE KR. E. 215-TŐL

1 <i>centuria praerogativa</i>	első osztály	<i>iuniores</i>
69 <i>centuria</i>	első osztály	34 <i>centuria iuniores</i> 35 <i>centuria seniores</i>
12 <i>centuria</i>	<i>equites</i>	
1 <i>centuria</i>	<i>fabri</i>	
6 <i>centuria</i>	<i>equites</i>	
100 <i>centuria</i>	2–5. osztály	
4 <i>centuria</i>	fegyvertelenek	2 <i>centuria musici</i> 1 <i>centuria accensi</i> 1 <i>centuria proletarii</i>
193 <i>centuria</i>		

Ne gondoljuk azonban, hogy a választásokon minden római polgár részt vett! Ez fizikailag is lehetetlen volt, mivel a köztársaságkorban a Mars-mező, a szavazás helyszíne mindössze 70.000 polgárt tudott befogadni, míg a polgárok létszáma a népszámlálási adatok szerint a következőképpen alakult (a besorozható polgárok száma az állandó háborúk miatt ebben a korszakban kissé csökkent):

Év	Polgárok száma a cenzus szerint
164	337.453
154	324.000
147	322.000
142	328.442
136	317.933

A vidéki, vagyis Róma városától távolabb fekvő községekből csak kevesen utaztak a városba a szavazásra. Ennek többek között az volt az oka, hogy a *consul* választás éppen az árpaaratás és a babszüret időszakára esett (Laser 16). A választáson így különösen nagy szerepet játszottak azok a polgárok, akik eleve Rómában laktak, nem függtek a mezőgazdasági munkáktól, és közülük is azok, akik a legfelső vagyoni osztályokba tartoztak. Egy ötödik osztályba tartozó vidéki árpatermelőt különösen kevésbé vonzott a választási részvétel, mivel csekély volt annak az esélye, hogy valaha is kikérjük osztályának véleményét.

A másik népgyűlés, amelyen választásokat tartottak, a *comitia tributa* (területi népgyűlés) volt. Ezen döntöttek az alacsonyabb tisztségek sorsáról (*aedilis curulis, quaestor*). A 35 *tribus* szavazási sorrendjét előre kisorsolták, és a szavazás addig folyt, amíg a jelöltek el nem érték az 50% plusz egy szavazatot (optimális esetben a 18. *tribus* szavazása után). A polgárok túlnyomó többsége a négy városi *tribus*ba tartozott, de előfordulhatott, hogy a sorsolás véletlene e négy kerületet hátulra sorolta, így a 18 *tribus*os „többséget” a 31 vidéki *tribus* hozta létre. A vidékiek, mint láttuk, eleve kisebb arányban éltek választójogukkal, így olykor a választási „többség” valójában az elenyésző kisebbséget jelentette. A harmadik típusú népgyűlésen, a *concilium plebis*en

(*plebeiusok* gyűlése) csak *plebeiusok* vehettek részt, és ott választották meg a néptribunusokat és az *aedilis plebist*, akik a *plebeiusokat* képviselték a *patriciusokkal* szemben (ezért nem volt itt szavazatuk a *patriciusoknak*). E két népgyűlés területi szerkezete azonos volt, a hatáskörükön kívül az egyetlen különbséget az jelentette, hogy a *comitia tribután* minden polgár szavazhatott, vagyis a *patriciusok* is.

A TERÜLETI TRIBUSOK ELHELYEZKEDÉSE ÉS KIALAKULÁSUK IDŐPONTJA

TRIBUS NEVE	ELHELYEZKEDÉSE	LÉTREJÖTTÉNEK IDŐPONTJA
Suburana, Palatina, Esquilina, Collina	városi (<i>tribus urbanae</i>)	Servius Tullius király hozta létre
Lemonia, Camilia, Pupinia, Pollia, Voltinia, Romilia, Claudia, Fabia, Horatia, Papiria, Menenia, Aemilia, Voturia, Sergia, Cornelia	vidéki (<i>tribus rusticae</i>)	Kr. e. 495 előtt
Galeria, Clustumia	vidéki	Kr. e. 400 előtt
Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arnensis	vidéki	Kr. e. 387
Pomptia, Publilia	vidéki	Kr. e. 385
Maecia, Saptia	vidéki	Kr. e. 332
Oufentina, Falerna	vidéki	Kr. e. 318
Aniensis, Terentina	vidéki	Kr. e. 299
Velina, Quirina	vidéki	Kr. e. 241

A területi elvű népgyűléseken, mint láttuk, négy városi és 31 vidéki körzetbe (*tribus*) sorolták be a polgárokat. A vidéki *tribus*ok száma a hódításokkal együtt növekedett, míg végül elérte ezt a számot. A 31 vidéki *tribus* száma a későbbiekben nem növekedett, így az újabb és újabb hódítások során alapított *coloniák* (római jogú városok) polgárait – földrajzi elhelyezkedésüktől függetlenül – egyik vagy másik *tribus*ba osztották be. Így minden egyes polgár beletartozott a vagyoni osztályán és ebből következő *centuriáján* kívül valamelyik területi *tribus*ba, ami a lakóhelyétől függött. A *comitia tributa* szavazása vagy a Mars-mezőn, vagy a Forumon zajlott. Ez utóbbi befogadóképessége nem haladta meg a 10.000 főt, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy a szavazás megszervezői nem számítottak tömeges részvétellel. A 35 *tribus* létszáma nagyon aránytalan volt. A négy városi *tribushoz* tartozott a polgárok túlnyomó többsége. Mint-hogy Rómában közvetlen választást tartottak, csak azok vehettek rajta részt, akik személyesen megjelentek a Forumon vagy a Mars-mezőn. A választáson részt vevőknek tehát az volt az érdeke, hogy minél több szavazót csábítsanak Rómába, persze olyanokat, akik rájuk szavaztak. A minél több azonban nem jelentett egyszerű számszerű többséget: a biztosan szavazó, Rómában lakó népességet kellett elsősorban megnyerni, a *consul*- és *praetor*választásnál pedig ezek közül is a leggazdagabbakat.

A *consul*választás napját, amely mindig július második felére esett, hírnökök adták tudtul a polgároknak, és írásban is kihirdették. A választók kora reggel kitódultak a Mars-mezőre, és *centuriáinként* gyülekeztek. A választás irányítója rövid szónoklatot tartott (*contio*), amelyben ismertette a jelöltek nevét, elmondott egy imát és megnyi-

totta a szavazást. Ezután helyet foglalt egy elefántcsont trónon (*sella curulis*), amelyet a szavazóhíd mellett állítottak föl. A *centuriánként*, a meghatározott sorrendben felvonuló szavazók személyazonosságát a híd feljáratán álló őrök (*custodes*) ellenőrizték. Minden szavazó kis, viasszal bevont fatáblácskát kapott, amelyre fel kellett írniuk az általuk támogatott *consul*- illetve *praetor*jelölt nevének kezdőbetűit (pl. MTC=Marcus Tullius Cicero). A fahíd túlsó végén egy urna (*cista*) állt, amelybe mindenki bedobta a saját tábláját. Ahogy egy *centuria* leszavazott, a szavazat-számláló helyiségben (*diribitorium*) összesítették a szavazatokat, és előre meghatározott sorrendben felírták a jelöltek nevét, majd pontokkal jelölték a nevek mellett az egyes *centuriák* döntéseit. Ha egy jelölt elérte a *centuriák* szavazatának 50%-át plusz egy szavazatot, a további voksolást leállították, az eredményt pedig kihirdették. A győztes bíborszegélyű *togá*ba öltözve híveivel együtt felment a Capitoliumra, és köszönetet mondott Jupiternek.

A választás napján meglehetősen nehéz volt befolyásolni a szavazókat. A híd feljárójánál ügynökök fogadták a polgárokat, akik megpróbálták rábeszélni őket arra, hogy melyik jelölt mellett szavazzanak, de erre nagyon kevés idejük maradt, mivel a *centuriák* folyamatosan vonultak szavazni. Ha a *patricius*ok számára kedvezőtlen eredmény körvonalazódott, csak radikális eszközökkel tudták megakadályozni a baljós végkifejletet. Ilyen volt pl. az, ha a szavazóhíd „véletlenül” összedőlt, mivel akkor azonnal meg kellett szakítani és akár több napra is elhalasztani a választást. Ha ez sem bizonyult járható útnak, még mindig ott voltak az *augurok* (madárjósok), akik kijelenthették, hogy baljós előjelet, pl. villámlást láttak vagy dörgést hallottak,

ezért érvényteleníthették az egész eljárást (Plutarkhosz: *Az ifjabb Cato*. 42). Mindezt azonban tényleg csak a végső esetben vetették be. A választókat ugyanis sokkal egyszerűbb volt a kampány során befolyásolni törvényes vagy akár kevésbé törvényes eszközökkel.

A RÓMAI NÉPGYŰLÉSEK FUNKCIÓI

NÉV, MIÓTA?	RÉSZTVEVŐK	VEZETŐ	GYŰLÉS HELYE
<i>Comitia Curiata</i> királyság korától	30 <i>curia</i> később 30 <i>lictor</i>	<i>Consul v. praetor v. pontifex maximus</i>	Comitium a Capitoliumon
<i>Comitia Centuriata</i> Servius Tullius (?)	193 <i>centuria</i> vagyon alapon	<i>Consul vagy praetor</i>	Pomeriumon kívül: Campus Martius
<i>Comitia Tributa</i> 471-től reform: 215 k.	35 <i>tribus</i> 4 városi 31 vidéki	<i>Consul v. praetor, Bíróságként aedilis curulis</i>	Választás: Campus Martius, Bíróság: Forum Area Capitolina
<i>Concilium plebis</i>	35 <i>tribus</i> csak <i>plebeiusok</i>	<i>Tribunus v. aedilis plebis</i>	Választás: Campus Martius

FUNKCIÓ:		
VÁLASZTÁS	TÖRVÉNYHOZÁS	BÍRÓI
	<i>Lex curiata</i> , megerősíti <i>magistratusok</i> <i>potestasát</i> , <i>adoptio</i> , végrendeletek	
<i>Consul, Praetor,</i> <i>Censor</i>	eleinte minden, 218-tól csak hadüzenet, <i>Censor</i> <i>potestas</i>	főbenjáró bűnök, hazaárulás
<i>Aedilis curulis,</i> <i>Quaestor</i> , alacsonyabb hivatalok	minden törvény, ami nem a <i>comitia centuriata</i> hatásköre	államellenes, nem főbenjáró bűnök
<i>Tribunus,</i> <i>Aedilis plebis</i>	287-től <i>plebis-</i> <i>citumok</i> törvény- erejük, 218-tól a törvényhozás nagy része	néptribunusok által indított államellenes ügyekben

A candidatus, az ambitio és az ambitus

A *consuli* tisztségre pályázó politikus az adott év *consulainál* jelentette be indulási szándékát (*professio*). A *consul* megvizsgálta, hogy a pályázó alkalmas és méltó-e a tisztségre (pl. van-e polgárjoga, betöltötte-e a szükséges életkort, kellő idő telt-e el korábbi hivatala óta, nem áll-e büntetőeljárás alatt). A *consuljelölt* ekkor hófehér *togát* öltött (*toga candida*), vagyis hivatalos jelölt (*candidatus*) lett. A kampány egy évig tartott, így, bár elméletileg bárki indulhatott a választáson (ha a fenti feltételeknek megfelelt), valójában csak azoknak volt esélyük, akik nem munkából, bérből éltek, hanem saját vagyonnal rendelkeztek. Mai becslések szerint egy kampány a Kr. e. 1. században legalább 500.000 *sestertius*ba (2.000.000 *as*) került (Laser 25). Nem csoda, hogy a mérsékelt vagyonnal rendelkező Iulius Caesar a Kr. e. 60-as években 25 millió *sestertius* adósságot halmozott fel (Plutarkhosz: *Caesar* 5, Laser 26). A vezető tisztségekért Rómában nem járt fizetség. A politikusok csak abban reménykedhettek, hogy hivatali évük után *proconsul*ként vagy *propraetor*ként gazdag provincia helytartói lehettek, ahol aztán különféle módszerekkel hatalmas vagyonokat szedtek össze. Caesar például Hispaniában fél év alatt annyit harácsolt össze, hogy ki tudta fizetni minden korábbi adósságát.

De hát mi került ilyen sokba? Természetesen az, ami ma is: a támogatók „megnyerése”. Ennek eszköze volt az *ambitio* (körüljárás, kampánykörút), amely során a jelölt bejárta a szavazókörzeteket. Ne feledjük el, hogy bár a választás a *centurián*kénti népgyűlésen folyt, mindenki lakott valahol, vagyis a kampány során városi vagy vidéki

*tribus*ában kellett felkeresni. Jellemző azonban, hogy nagyon hamar megszületett egy másik kifejezés is, az ugyan-csak a körüljárásból származó *ambitus*, ami kifejezetten választási vesztegetést jelentett. Míg az *ambitio* a kampány törvényes részét képezte, az *ambitust* Kr. e. 358-tól törvényben tiltották. Nagyon nehéz, vagy inkább lehetetlen volt azonban meghúzni a pontos határvonalat a kampány tiltott és megengedett módszerei közt, és bár újabb és újabb törvények születtek, számos jelöltet bíróság elé is állítottak, a politikai vesztegetésnek valójában csak a jelöltek vagyoni helyzete szabott korlátot (Adamietz 27). A törvényeket könnyű volt kijátszani. Hiába korlátozták ugyanis, hogy például egy jelölt egyszerre hány embert hívhatott meg korteslakomára, ha azt megengedték, hogy a *candidatus* nevében barátai további lakomákat rendezzenek.

Quintus Cicero tanácsai

Marcus Tullius Cicero, az ókor egyik leghíresebb szónoka indult a Kr. e. 64-ben tartott, különösen zaklatott körülmények között megrendezett *consul*választásokon, hogy 63-ra elnyerje az egyik *consuli* tisztelet. A nehézségeket többek között az jelentette, hogy egy Lucius Sergius Catilina nevű, eladósodott nemes politikai és anyagi túlélésének egyetlen esélyét abban látta, ha megválasztják *consul*nak, és nyilvánvalóvá tette, hogy sikertelensége esetén akár erőszakos akciókra is hajlandó (fenyegetéseit később valóban beváltotta). Quintus Tullius Cicero, a szónok öccse úgy akart segíteni bátyja fordulatossá ígérkező kampányában, hogy kézikönyvet írt számára a választás során felhasználható törvényes és törvénytelen eszközökről. Ez a munka, a *Commentariolum petitionis* (A hivatalra

pályázók kis kézikönyve) a történelem első kampánystratégiai összefoglalása. A könyv az adott helyzet értékelésén, az ellenjelöltek gyengéinek bemutatásán (és kihasználásán) kívül számos olyan tanácsot is ad, amelyek talán mára sem veszítették el aktualitásukat.

Az első tanácsa a stratégiai cél pontos meghatározása volt: gondolja végig, milyen államban él, mire pályázik, és milyen helyzetben van (*Commentartiolum* 2. A továbbiakban csak a fejezetszámokra hivatkozom). A válasz: *homo novus* (új ember) vagyok, a *consuls*ágra pályázom és Rómában élek. E három dolognak kell minden további tétét alárendelni. *Homo novus*nak azokat nevezték, akiknek az ősei közül még senki sem töltött be vezető tisztséget és senki sem volt a szenátus tagja Rómában. Az ilyen politikusoknak különösen nehéz volt a helyzete egy olyan arisztokratikus társadalomban, ahol a Scipiók, Claudiusok, Fabiusok, Iuliusok stb. évszázadok óta állandóan *consul*okat, *praetor*okat és *dictator*okat adtak az államnak, és kiváltságos helyzetüket féltékenyen őrizték. Jellemző, hogy a Kr. e. 191 és Kr. e. 107 közötti időszakban mindössze két *homo novus* tudott a *consuli* rangig emelkedni (Alföldy 54). Amikor röviddel ezután a *homo novus* Caius Marius, a híres hadvezér hétszer is betöltötte a *consuls*ágot, öntudatosan mutatott rá a harctéren szerzett sebeire: számára ezek hoztak dicsőséget, nem fényes őseinek sora. Cicero azonban nem tekinthetett vissza ilyen jelentős katonai sikerekre: ő szónok volt és ügyvéd. Ezért öccse azt tanácsolta, hogy használja ki azokat a barátait és ismerőseit, akikkel rendelkezett. Támaszkodjék ifjú arisztokrata tanítványaira, akik szónoklattant hallgattak nála (Quintus külön hangsúlyozza, hogy az nyeri meg a jövőt, aki az ifúságot maga mellé

állítja), mindazokra, akiket a bíróság előtt védett, továbbá *tribustársaira*! A szónoki képességen túl ugyanis a barátok tehetnek a legtöbbet értünk. A *homo novus*nak mindenestre van egy előnye az ősi családok képviselőivel szemben: őseinek nemcsak erényei, hanem bűnei sem ismertek a választók előtt, így csak saját tettei és ígéretei alapján fogják megítélni. A régi család fia, ha csak kicsit kevesebbet ért el, mint ősei, a rövidebbet húzza, ha hozzájuk hasonlítják, ha pedig bűnöket követett el, bűnei ősei tetteinek fényében még szörnyűbbnek tűnnek. Quintus éppen ezért írja: Ciceró keresve sem találhatott volna kellemesebb vetélytársat, mint Catilina, akit ifjúkora óta orgyilkosnak, kéjelgőnek és éhenkórásznak ismertek meg (8). Ebből a megjegyzésből mindenestre az is kitűnik, hogy a politikai kommunikáció nem sokat finomodott az elmúlt 2078 évben.

A fentiekből már kiderült, milyen tétje volt a *consul*-választásnak, és milyen közegben kellett megküzdnie egy *homo novus*nak. Quintus ezután belemegy a részletekbe. Tanácsokat ad, miként lehet lejáratni a politikai ellenfeleket. Egyikük rabszolgapiacon vásárolta barátnőjét, másikuk vérfertőző viszonyban élt saját nővérével és előkelő lovagokat tétetett el láb alól (9). Ha mindez talán nem is teljesen igaz, arra jó, hogy kompromittálja őket.

Az ellenfelek lejáratásánál fontosabb minél több barát megnyerése. A rokonokon kívül támaszkodni kell a *tribustársakra*, szomszédokra, *cliensekre* (a családtól vagy az adott politikustól függő szabadok), felszabadított rabszolgákra, sőt saját rabszolgáira is. Ez utóbbiak természetesen nem szavazhattak, de Quintus felhívja rá a figyelmet, hogy a politikus házából kiinduló pletykák, rágalmak forrásai gyakran a családot nagyon is jól ismerő rabszolgák

(17). Ezért teszi jól a politikus, ha megkedvelteti magát rabszolgái és felszabadítottjai előtt, mert akkor a házából csak jó hírek szivároghatnak ki.

Gyakran kell népszerű emberek társaságában mutatkozni, még ha azok nem támogatják a jelöltet, mivel akik együtt látják őket, ezt nem feltétlenül tudhatják (18). A rokonszenv felkeltésének Quintus három fajtáját sorolja fel: ha valakivel jót teszünk, ha reméli, hogy jót fogunk vele tenni, vagy ha valaki szeret minket (21). Barátaink barátainak üzenjük meg, hogy nem leszünk hálátlanok, ha minket támogatnak. Ígérjünk hivatalokat, hiszen nem történhet nagyobb baj, mint hogy esetleg nem tartjuk be ígéretünket, ha már úgyis elnyertük a *consulságot* (20). A területi *tribusunk* megnyeréséhez három dologra van szükség. Először is magunk mellé kell állítani a *tribus* legtekintélyesebb tagjait, hiszen a többiek hallgatnak rájuk (24). Másodszor végig kell járni az összes olyan községet, ahol a *tribusunkba* tartozók élnek. Ehhez, mondja Quintus, fejünkben kell tartani egész Itália politikai térképét (30). Ne legyen egyetlen olyan falu sem, ahol nincs megfelelő támaszunk! Valamennyi szavazókörzetet szője át baráti kapcsolataink sűrű hálója (29)! Ne feledjük el, a *consul*választáson nem a *tribusok*, hanem a *centuriák* szavaztak, csakhogy minden *tribusban* élhettek az adott vagyoni osztályba tartozó polgárok! Ami azonban a legfontosabb, hogy amikor megjelenünk egy faluban, mindenkit, aki számít, nevén kell szólítanunk. „A falusi emberek – írja cinikusan Quintus – már is barátainknak képzelik magunkat, ha tudjuk a nevüket” (31). Ennyi nevet azonban természetesen senki sem tud fejben tartani. E célra szolgálnak a *nomeclatorok* (névemlékeztetők), akik a fülünkbe súgják, hogy ki kicsoda.

Fontos, hogy támogatóink állandóan és minél nagyobb számban legyenek mellettünk. E támogatóknak Quintus három csoportját különbözteti meg. A *salutatorok* (üdvözlők) már reggel házukba jönnek, és ott köszöntenek minket (35). Ezért fontos, hogy mindig ugyanabban az időpontban keljünk, és nem árt, ha a *salutatorokat* reggelivel fogadjuk. Előfordul, hogy egyes *salutatorok* több jelölt körül is forgolódnak. Ha valamelyikük mentegeti magát, és arról biztosít, hogy hűsége csak a miénk, el kell fogadni, de nem árt megjegyezni, mit várhatunk tőle. A *deductorok* (lekísérők) a Forumra kísérik a politikust (36). Fontos, hogy mindig azonos időpontban jelenjünk meg a Forumon, hogy kísérőink száma minél nagyobb legyen, hiszen ez jelentős mértékben növeli tekintélyünket. Az állandó kíséretünk tagjai (*assectator*) reggeltől estig velünk vannak és vonulnak egyik helyről a másikra. Ezek szegényebb emberek, hiszen egy vezető hivatalt betöltő barátunktól nem várhatjuk el, hogy egész nap minket kísérjen. Ha *assectatoraink* egyike-másika lekötelezettünk, de életkora vagy más elfoglaltságai miatt nem tud körünkben megjelenni, adjuk értésére, hogy maga helyett küldje el egy rokonát (37)! Voltak persze olyan politikusok is, akik hiányzó kíséretüket pénzen bérelt *assectatorok* hadával pótolták (Cicero: *Murena* 67). Ezt éppúgy tiltotta a *lex Calpurnia* (Kr. e. 67), mint azt, hogy a jelölt ingyenjegyeket osszon a gladiátorviadalokra vagy a népet hatalmas, kollektív lakomákon vendégelje meg. A törvény nyilván azért keletkezett, mert egyre inkább elharapózott ez a gyakorlat. Bár Cicero szerint ezzel az eszközzel mindig is éltek a politikusok (*Murena* 72).

Quintus nemcsak a politikai barátokat, hanem az ellenfeleket, irigyeket is csoportosítja. Az első csoportba azok tartoznak, akiket valamikor megbántottunk, a másodikba azok, akik nem kedvelnek minket, a harmadikba pedig azok, akik ellenfeleink politikai követői. Azoknak, akiket megbántottunk, elmagyarázhatjuk, hogy nem őket támadtuk, hanem barátunkat védtük, és megígérhetjük: ha ők is barátaink lesznek, nem kisebb eltökéltséggel kelünk védelmükre. Azoknak, akik nem kedvelnek minket, tudtára adhatjuk, hogy adott esetben számíthatnak ránk, és tegyünk nekik apróbb szívességeket. Ellenfeleink barátai közül azokkal járunk el hasonlóképpen, akikről úgy látjuk, elkötelezettségük nem túl erős (40).

Mindehhez legalább három dologra van szükség: bőkezűsége, figyelmessége és alkalomadtán némi színlelésre és hízeltésre, „hiszen a pályázónak mindig azokhoz kell alkalmazkodnia, akikkel éppen összetalálkozik” (42). Mindenkit éjjel-nappal magunkhoz kell engedni, mindenkin segíteni kell, vagy legalábbis megígérni segítségünket, de mindezt úgy, hogy ne bántsuk meg azok önértetét, akiken segítünk. A kéréseket csak abban az esetben utasítsuk el, de akkor is kedvesen, ha valaki egy barátunk ellen akar fordítani minket. Magyarázzuk el, hogy az illetővel régi barátságot ápolunk, de más ügyben szívesen állunk a kérelmező rendelkezésére.

A legfontosabb tanács, amit Quintus adott, az, hogy bátyja minden esetben messziről kerülje el a politikai kéréseket és állásfoglalásokat. Csak így érheti el, hogy a szenátusban ülő előkelők és a népgyűlés résztvevői egyaránt méltónak tartsák a tisztségre. Hiszen az a cél, hogy Rómá-

ban *homo novus*ként megválasszák *consullá*, ezt pedig csak mindkét réteg együttes támogatásával érheti el.

Nem tudjuk, milyen mértékig tartotta magát a tapasztalt politikus, Cicero az öccse tanácsaihoz, az azonban tény, hogy *consullá* választották, és *consulként* Kr. e. 63-ban leverte Catilina lázadását. A köztársaság még 34 évig állt fenn. Augustusszal a politikai kommunikáció gyökeresen új korszaka kezdődött el Kr. e. 27-ben.

IRODALOM

- Adamietz, J.: *Cicero, Pro Murena*. Darmstadt, 1989.
- Alföldy Géza: *Római társadalomtörténet*. Budapest, 2000.
- Bleicken, Jochen: *Geschichte der römischen Republik*. München, 1992.
- Boriaud, Jean-Yves: *Petit manuel de campagne électorale*. Paris, 1992.
- CIL=*Corpus Inscriptionum Latinarum*.
- Havas László–Németh György–Szabó Edit: *Római történeti kézikönyv*. Budapest, 2001.
- Köves-Zulauf, Thomas: *Kleine Schriften II*. Marburg, 2003.
- Krenkel, Werner: *Pompeianische Inschriften*. Leipzig, 1963.
- Kruswitz, Peter: Römische Werbeinschriften. *Gymnasium*, 1999/3, 231–253.
- Laser, Günter: *Quintus Tullius Cicero, Commentariolum petitionis*. Darmstadt, 2001.
- Meier, Christian: *Entstehung des Begriffs "Demokratie"*. Frankfurt am Main, 1981.
- Nótári Tamás: *Jog, vallás és retorika*. Szeged, 2006
- Nótári Tamás: *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei*. Szeged, 2010.
- Savunen, L.: Women and Elections in Pompeii. In: R. Hawley–B. Levick: *Women in Antiquity. New Assessments*. London–New York, 1995, 194–206.
- Zlinszky János: *Ius publicum*. Budapest, 1994.